

4.3.4.2.4 Nepravilna obelodanjivanja

Jedan od načina kako bi se prikrile kriminalne radnje može se postići sa nepravilnim ili neodgovarajućim obelodanjivanjem. Načelo potpunosti nalaže da sve računovodstvene kategorije i sve poslovne promene moraju biti evidentirane. Usled izostavljanja određenih delova računovodstvenih kategorija umanjuje se upotrebna vrednost računovodstvenih informacija u smislu upravljanja procesom poslovanja i ostavlja mogućnost za različite vrste zloupotreba i manipulisanja³⁵⁸. Kompanija Enron je prikazivala prihode u svojim finansijskim izveštajima koje su ostvarivali njeni entiteti za posebne namene, a obaveze istih iskazivane su vanbilansno te je na taj način onemogućeno pravilno konsolidovanje uz značajno preceñjivanje svojih potraživanja koje su na kraju dovele do stečaja.

Nepravilna obelodanjivanja se mogu prikriti kroz:

- potencijalne obaveze,
- naknadne događaje,
- transakcije sa povezanim pravnim licima

34

Prema MRS 37-Rezervisanja, potencijalne obaveze i potencijalna sredstva, isti definiše potencijalnu obavezu kao obavezu koje ne udovoljavaju kriterijumima za priznavanje u bilansu stanja³⁵⁹. (33) spada moguća obaveza koja proizlazi iz prošlih događaja i čije će postojanje biti potvrđeno samo nastankom ili nenastankom jednog ili više neizvesnih budućih događaja koji nisu u potpunosti pod kontrolom privrednog subjekta. Druga je sadašnja obaveza koja proizlazi iz prošlih događaja, ali koja nije priznata s obzirom da: nije izvesno da će podmirenje obaveze zahtevati odliv resursa sa ekonomskim koristima (obavezu, bez naknade, može u ime privrednog subjekta neko drugi izmiriti) ili iznos obaveze se ne može utvrditi dovoljno pouzdano (privredni subjekt vodi sudski spor sa potpuno neizvesnim ishodom u odnosu na visinu obeštećenja koje bi privredni subjekt trebalo da plati). Iako standard nalaže da se ovakve obaveze ne priznaju u finansijskim izveštajima, već se moraju na odgovarajući način obelodaniti iz razloga što se one mogu u jednom određenom trenutku pretvoriti u stvarne obaveze. Ukoliko rukovodstvo kompanije, koja se nalazi u sudskom sporu koji je neizvesnog ishoda, ne bi obelodanilo ovakvu potencijalnu obavezu, mogao bi lažno prikazati finansijsku stabilnost svoje kompanije.

Takođe, MRS 10 - Događaji nakon izveštajnog perioda definiše poslovne transakcije i događaje koji mogu biti povoljni i nepovoljni po privredni subjekt, a koji su se dogodili između datuma sastavljanja finansijskih izveštaja i datuma na koji su ti izveštaji odobreni za

24

³⁵⁸ Petković, A. (2011). Tehnike sačinjavanja lažnih finansijskih izveštaja. *Računovodstvo i revizija*, 11(10), str. 137-145.

³⁵⁹ Petrović, Z. *op.cit.* str.357

obelodanjivanje³⁶⁰. U periodu od dana na koji se sastavljaju finansijski izveštaji, pa sve do dana njihovog obelodanjivanja, može nastati određeni poslovni događaj čiji uticaj na sredstva, obaveze, prihode ili rashode treba uneti u bilanse, iako je promena nastala u narednom izveštajnom periodu, jer se odnose na prethodni period. Na primer, ukoliko bi privredni subjekt nakon izveštajnog perioda dobio izvršnu sudsku presudu u kom nalaže da nekom drugom licu isplati određenu sumu novca ili da preda neku stvar ili učini uslugu, trebalo bi da izvrši prilagodavanje već priznatog stanja tj. da poveća iznos svojih već iskazanih obaveza do visine obaveze koju će imati po sudskoj presudi i prizna stanje koje je presuđeno. Rukovodstva stoga mogu prikriti nepovoljne naknadne događaje kao što su povećanje obaveza, smanjenje potraživanja ili smanjenja vrednosti zaliha zarad prikazivanja boljeg finansijskog rezultata i položaja kompanije u tom periodu, a da takve događaje evidentira u narednom. Ovde uprave privrednih društava očekuju da će bolji rezultati u narednom izveštajnom periodu „ispeglati“ prikrivene obaveze, međutim vrlo često se dešava da to tako ne bude. Stoga su uprave i u narednom periodu motivisane da još više koriste tehnike negativnog kreativnog računovodstva, što ih dodatno uvlači u začarani krug i uvećava štetu koju izazivaju korisnicima finansijskih izveštaja.

Transakcije sa povezanim pravnim licima postoje kada jedno pravno lice posluje sa drugim pravnim licem čije rukovodstvo ili poslovne politike mogu biti značajno kontrolisane ili na koje se može značajno uticati od strane matičnog pravnog lica. Prema *MRS 24- Obelodanjivanja odnosa sa povezanim licima* odnosi između povezanih lica obelodanjuju se čak i ako nije bilo transakcija između njih³⁶¹. Ukoliko je bilo transakcija između povezanih lica, izveštajni privredni subjekt obelodanjuje prirodu odnosa između povezanih lica, kao i informacije o transakcijama i neizmirenim saldima (potraživanjima i obavezama) koje su neophodne da bi se razumeo potencijalni efekat tih veza na finansijske izveštaje privrednog subjekta. Minimum obelodanjivanja odnosio bi se na³⁶²:

- iznos transakcija,
- iznos neizmirenih salda i njihovim rokovima i uslovima, uključujući i to da li su ona osigurana, kao i prirodu naknade koju je potrebno dati za njihovo izmirenje;
- detaljima svih datih i primljenih garancija, i
- rezervisanja za sumnjiva i sporna potraživanja, koja se odnose na iznose neizmirenih salda kao rashode priznate u toku obračunskog perioda po osnovu sumnjivih i spornih potraživanja od povezanih lica.

Transakcije sa povezanim licima ne moraju nužno imati negativnu konotaciju, ali zbog svoje delikatne prirode i rizika od zloupotrebe ili prevare, moraju se pažljivo razmotriti i obično u potpunosti obelodaniti. Složene transakcije se najčešće odnose na zamršene transakcije između povezanih lica koje kontroliše jedna uprava, gde tih pravnih lica može biti i preko 200. Način

³⁶⁰ Petrović, Z. *op.cit.* str.434

³⁶¹ *Ibid.* str.71

³⁶² *Ibid.* str.72

prevare se postiže tako što matična kompanija osniva svoja zavisna društva pomoću kojih vrši manipulacije prihodima, rashodima, povratnim lizingom, prodajom imovine, otpisivanjem obaveza, prenosima akcija, formiranjem zajedničkog fonda za upravljanje akcijama koji kontrolišu isti vlasnici i sličnim manipulacijama³⁶³.

Poznat je veći broj slučajeva gde nisu obelodanjenje transakcije između povezanih lica. Kompanije kao što su Enron, Tyco i Adelphia koristile su ovu tehniku za lažno finansijsko izveštavanje u smislu neobelodanjivanja transakcija sa povezanim pravnim licima. Kompanije su koristile povezana lica i dvosmislena obelodanjivanja kako bi sakrila dug, kao i milijarde dolara u međusobno izvršenim transakcijama. Kompanija Adhelfia, u oblasti pružanja usluga kablovske televizije, pored ostalih optužbi, 2002. godine, optužena je za prikrivanje poslovanja sa osnivačima - porodicom Rigas, uključujući prikriveno korišćenje sredstava kompanije za kupovinu akcija na berzama i stambenih zgrada u Njujorku i drugim gradovima. Transakcije su uključivale i otplatu 241 miliona dolara ličnog duga porodice osnivača iz sredstava kompanije Adelphia, plaćanja 26,5 miliona dolara za rušenje drvoreda na posedu Rigas porodice kako bi se omogućio pogled van poseda, kao i trošenje 12,8 miliona novca kompanije za izgradnju golf terena i ostalih pogodnosti, a sve iz sredstava kompanije gde ni jedan od prethodno navedenih transakcija nije bio obelodanjen³⁶⁴. Kada je reč o kompaniji Tyco u oblasti zaštitnih sistema, bivši direktori, kao i zamenik predsednika izvršnog odbora Dennisa Kozlowskog, namerno nisu obelodanili transakcije povezanih lica tj. stotine miliona dolara niskokamatnih i beskamatnih pozajmica koje su uzeli od pravnog lica, od kojih neke nisu ni vratili. Ipak, jedna od najpoznatijih prevara sa povezanim licima jeste prevara počinjena od strane Enrona koji je obaveze prema povezanim licima prikazivao vanbilansno, i na taj način prikazao obaveze neuporedivo manjim, od kojih se procenjuje da je preko 20 milijardi dolara duga iskazano vanbilansno, od kojih se oko 14 milijardi dolara duga kreiralo uz pomoć entiteta posebnih namena (SPEs)³⁶⁵. Enron je osnivač privredna društva u kojima je imao tačno 50% vlasništva, a preostalih 50% drugi akcionar. Stoga, ni jedno ni drugo privredno društvo nisu obelodanili u svojim izveštajima takva zavisna društva, jer tehnički nisu bili većinski vlasnici. U tom momentu, u SAD nije bilo precizirano, da kontrola postoji ne samo kada privredno društvo poseduje preko 51% vlasništva, već i u drugim slučajevima: kada postoji pravo da se imenuje član upravnog odbora i slično, što je Enron vešto iskoristio kako bi prikrio dugove.

S obzirom na to da je kod prevara sa povezanim pravnim licima njihovo otkrivanje nažalost vidljivo tek kada dođe do finansijskog sloma, u trenutku otkrivanja potrebno je oformiti čitav niz forenzičara odgovarajućih profila, kako bi se utvrdila putanja prevare. Kompanija Dell je u 2010. prema navodima Komisije za HOV, manipulirala dobitkom kako bi ispunila željene iznose dobitka svakog kvartala od 2002. do 2005. godine. Naime, Dell je napravio sporazum sa Intel korporacijom u kojoj je koristio isključivo čipove kompanije Intel-a, u zamenu za isplate od strane Intela koje

³⁶³ Belak, V. *op.cit.*, str.165

³⁶⁴ Van Peursen, K., Zhou, M., Flood, T., & Buttimore, J. *op.cit*

³⁶⁵ Monks, R., Minow, N., & Patterson, J. (2004). *Corporate Governance: The American Board in Crisis – Enron 2002*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.

nisu obelodanjenje u izveštajima. Prema Komisiji za HOV, Dell je koristila neobjavljenu ekskluzivu plaćanja kako bi, koristeći Intelov novac, pokrivala loše performanse operativnih aktivnosti³⁶⁶.

Crvene zastavice koje se odnose izostavljanja obelodanjivanja u finansijskim izveštajima mogu uključivati sledeće:³⁶⁷

- dominantnost jedne osobe ili male grupe u okviru uprave bez kontrolisanja;
- neefektivan nadzor odbora direktora ili revizijskog komiteta nad procesom finansijskog izveštavanja i interne kontrole;
- neefektivna komunikacija, primena, podrška ili proklamovanje vrednosti i etičkih standarda od strane uprave;
- značajne, neuobičajene ili kompleksne transakcije posebno na kraju fiskalne godine;
- neuobičajen brz rast profitabilnosti posebno u odnosu na kompanije iz iste industrijske grane;
- značajne transakcije sa povezanim licima u neuobičajenim poslovima ili nad kojima nije vršena revizija ili je vršena od strane druge agencije;
- značajni bankovni računi u državama poreskog raja posebno u kojima nema jasne poslovne jurisdikcije;
- u celini kompleksna organizaciona struktura koja uključuje neuobičajene pravne entitete ili nivoe uprave;
- poznata istorija kršenja različitih vidova regulative od strane kompanije ili tužbe za različite vidove prevara upućene odboru direktora ili upravi;
- ponavljanje pokušaja uprave da opravdaju neprikladnu računovodstvenu praksu u smislu materijalnosti;
- formalne i neformalne restrikcije revizorima koje neprimereno ograničavaju pristup osobama ili informacijama ili mogućnostima da se efektivno komunicira sa odborom direktora ili komisije za reviziju.

4.3.4.2.5 Nepravilna vrednovanja imovine

Još jedan od načina na koji uprava može neistinito prikazati finansijski položaj pravnog lica jeste i *nepravilno vrednovanje imovine*. Na taj način, uprava zloupotrebljavajući Međunarodne računovodstvene standarde, zakonske propise i računovodstvene procene, neistinito prikazuje finansijski položaj pravnog lica. Korišćenjem raznovrsnih tehnika, uprava može na različite načine manipulirati imovinom i prikazati je u višem ili nižem iznosu, u zavisnosti od toga kakve su

³⁶⁶ The Economist Online. (2010). *Taking away Dell's cookie jar*. (pristup: 7.2.2014.) [dostupno na: http://www.economist.com/blogs/newsbook/2010/07/dells_sec_settlement]

³⁶⁷ Wells, J. (2011). *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley & Sons., str.373

namere prikazivanja finansijskog rezultata privrednog subjekta. Tehnike nepravilnog vrednovanja imovine mogu uključiti sledeće³⁶⁸:

- *pogrešno vrednovanje zaliha,*
- *manipulacije sa potraživanjima*
- *manipulacije imovinom kroz poslovne kombinacije*
- *pogrešno vrednovanje stalne imovine*

Pogrešno vrednovanje zaliha, odnosno manipulacije sa zalihama mogu se sprovesti kroz fiktivne zalihe, njihovo pogrešno prebrojavanje, zastarele zalihe koje nisu otpisane, povećanjem cene jedinice kako bi se precenile iste itd. Zloupotrebe sa količinama zaliha se relativno lako otkrivaju, pa se rede i koriste u kriminalnoj praksi, ali se zato više koriste manipulacije sa samom vrednošću zaliha. Precenjivanje vrednosti zaliha može biti izvršeno ili nepriznavanjem gubitaka po osnovu njihovog obezvređenja, ili uključivanjem u cenu koštanja troškova koji nemaju sposobnost aktiviranja i koji bi morali biti iskazani kao rashodi perioda. Tehniku manipulacije sa fiktivnim zalihama koristila je kompanija Allied Crude Vegetable Oil iz Nju Džerzija, kao što je već pomenuto u radu, čiji su brodovi bili ispunjeni običnom vodom, i samo do jednog metra uljem na vrhu, što je omogućilo ovoj kompaniji da dobije kredite, ali i nanese štetu od oko 150 miliona dolara bankama i drugim kompanijama. Jedna od manipulacija sa zalihama može se postići kroz namerno sačinjene programe koji vrše pogrešnu kalkulaciju vrednosti zaliha. Na primer poznat je slučaj šeme u kojoj je zaposleni neovlašćeno izbacio decimalne jedinice u programu te je na taj način vrednost zaliha kumulativno značajno bila precenjena³⁶⁹.

Manipulacije sa potraživanjima mogu se sprovesti prilikom procene visine gubitaka po osnovu nenaplaćenih potraživanja, a u cilju prikazivanja više vrednosti potraživanja i višeg rezultata, tako da uprava može lažno prikazati niže gubitke od onih utvrđenih objektivnom procenom. Ova tehnika dovodi do precenjivanja iskazanog rezultata i potraživanja u tekućoj godini, ali u narednim obračunskim periodima moguće je otkrivanje ove malverzacije kada usledi dodatno otpisivanje potraživanja. Takođe, jedna od tehnika koja se koristi su kreiranje fiktivnih potraživanja, posebno pred kraj obračunskog perioda, jeste zaduživanje računa potraživanja na teret prihoda. Ovo se još upotpunjuje dostavljanjem lažnih potvrda tako što se kreiraju lažne adrese sa kojih iste stižu, pa je potrebno proveriti autentičnost kompanije kroz javne podatke kao što su APR, kreditni biro itd.

Uprava može kroz *poslovne kombinacije* takođe manipulirati imovinom. Kompanije koje kupuju drugu kompaniju, u slučaju da je tržišna vrednost kompanije veća od knjigovodstvene vrednosti imovine, bi trebalo da tu pozitivnu razliku prikažu kao goodwill. Pre promena u

³⁶⁸ *Ibid.*, str.374

³⁶⁹ *Ibid.*, str.375

računovodstvenoj praksi, koja je prethodno zahtevala da se goodwill amortizuje, kompanije su taj iznos umesto na goodwill, uključivale u kupljena sredstva (kapitalizovale) kako ne bi kroz amortizaciju goodwilla imali veće troškove i time manju dobit. Sa promenom ove prakse ovaj princip je izostao, ali i dalje kompanije mogu da formiraju različite rezerve po pitanju raznih izdataka prilikom akvizicija, sa namerom da se ove rezerve oslobode u vidu dobiti u budućnosti. *MRS 22 - Poslovne kombinacije (MSFI 3)*, definiše tretman poslovnih kombinacija, kao i prepoznavanja sredstava i obaveza i potrebna obelodanjivanja u slučaju merđžera - spajanja dvaju ili više pravno samostalnih entiteta ili sticanja ili preuzimanje imovine i obaveza ciljne korporacije od strane druge, sticateljske korporacije, u procesima akvizicije ili preuzimanja. Pomenuti standard ¹²⁵ iše takode u kojim uslovima sticalac priznaje rezervisanje na ime restruktuiranja u skladu sa *MRS 37 - Rezervisanja, potencijalne obaveze i potencijalna sredstva*³⁷⁰. Takode, prethodno pomenuti standard nalaže da ista rezervisanja ukine ukoliko se plan ne realizuje na očekivani način, kao i da obelodani podatke o tim rezervisanjima, što ostavlja prostor za manipulaciju i mogućnost prebacivanja ovih iznosa u dobit.

Pogrešno vrednovanje stalne imovine može se sprovesti na više načina, među kojim se izdvajaju manipulacije sa rezidualnom vrednošću i korisnim vekom sredstva, agresivnim otpisom imovine i agresivnom revalorizacijom. Prema *MRS 16*, nabavnu vrednost, odnosno cenu koštanja sredstva, potrebno je umanjiti za rezidualnu vrednost, ako je njena vrednost pouzdano utvrđena i značajna.

Nezakonitosti u određivanju rezidualne vrednosti opreme i njenog korisnog veka za cilj mogu imati umanjenja troškova amortizacije, i time prikazivanja više dobiti od stvarne, te rukovodstva pravnih lica mogu putem precenjivanja rezidualne vrednosti smanjiti osnovicu za otpisivanje, a time i godišnje otpise sredstava. Dalje, povećanje veka trajanja sredstava dovodi do toga da se osnovica za otpisivanje raspodeljuje na veći broj obračunskih perioda, te su zbog toga godišnji otpisi niži, što vodi višem rezultatu, a neotpisana vrednost sredstava je viša, usled čega je viša vrednost neto imovine. Na primer kompanija AOL povećavajući amortizaciono razdoblje prepolovila je troškove amortizacije, kao i kompanija Time Warner Telecom koja je iskoristila ovu metodu za umanjenje rashoda. S druge strane, uprava može povećati troškove amortizacije smanjenjem veka trajanja imovine tj. smanjenjem amortizacijskog razdoblja ukoliko želi prikazati manji neto rezultat, na primer zbog plaćanja manjeg poreza na dobit. Prema *MRS 16 – Nekretnine, postrojenja i oprema*, procena korisnog veka sredstva, predstavlja stvar prosuđivanja zasnovanog na iskustvu entiteta sa sličnim sredstvima. Metod amortizacije, koji se primenjuje na neko sredstvo, proverava se najmanje jednom, na kraju svake finansijske godine, i ako postoje značajne promene u očekivanoj dinamici trošenja budućih ekonomskih koristi koje su sadržane u sredstvu, metod se menja da bi se odrazila promenjena dinamika i takvu promenu treba pre⁷⁴ nati kao promenu računovodstvene procene u skladu sa *MRS 8 - Računovodstvene politike*. *Korisni vek trajanja nekretnine, postrojenja i opreme* preispituje se periodično i, ako su očekivanja zasnovana na novim procenama značajno različita od prethodnih, obračun troškova amortizacije za tekući i

³⁷⁰ *Ibid.* str.373

budući period se koriguje. Jednom izabran metod treba da se primenjuje konzistentno tokom celog korisničkog veka osnovnog sredstva, jer konzistentnost obezbeđuje uporedivost finansijskih izveštaja. Privredni subjekt ne sme namerno da pravi ili ostavi neispravljena beznačajna odstupanja od standarda ili tumačenja, kako bi postigao željeno prikazivanje finansijskog položaja privrednog subjekta, njegove uspešnosti i tokova gotovine.

Agresivan otpis imovine ili računovodstvo „velikog pranja“ ili „velikog čišćenja“ (Big-bath accounting) predstavlja metod u kom se pristupa agresivnom otpisivanju stavki imovine u maksimalno dopuštenim granicama ili preko tih granica sve u cilju povećanja tekućih rashoda. Bilans se na ovaj način čisti svim mogućim vrstama otpisa najčešće na stavkama, kao što su dugotrajna imovina ili vrednosti zaliha i nenaplaćenih potraživanja, sa ciljem da se dobit pre oporezivanja umanju što je više moguće. Sa druge strane, kada se ovakva imovina proda, odnosno naplati, priznaje se vanredni prihod, a time se poboljšava rezultat i stvaraju latentne rezerve³⁷¹.

Još jedan metod koji se može koristiti u vrhu manipulisanja imovinom jeste i *Agresivna revalorizacija*. Obzirom da se dugoročna sredstva koriste više od jedne godine na datum svakog bilansa potrebno je odrediti vrednost po kojoj se ista priznaju u bilansu stanja, a to znači i vrednost njihovog trošenja u toj poslovnoj godini (tj. amortizaciju za tu poslovnu godinu) i po potrebi njihovu obezvređenost (u smislu određivanja nadoknadive vrednosti sredstva). U slu³³ da se za naknadno vrednovanje primenjuje model revalorizovanja, neophodno je utvrditi **fer vrednost sredstva** kao **iznos za koji** neko **sredstvo može** biti razmenjeno na aktivnom tržištu između obaveštenih i voljnih strana u zajedničkoj transakciji. Ako se za naknadno procenjivanje koristi **fer vrednost**, može postojati razlika između knjigovodstvene vrednosti i **fer vrednosti** koja može biti pozitivna i negativna. Ukoliko je pozitivna povećaće vrednost sredstva u aktivu, a na strani pasive iskazaće se u vidu računa revalorizacionih rezervi. Ukoliko je negativna smanjiće se vrednost sredstva u aktivu u korist računa obezvređenja. Revalorizacione rezerve se mogu preneti u neraspoređeni dobitak kada se sredstvo proda i kada j²⁰ **amortizacija po fer vrednost veća od amortizacije obračunate po knjigovodstvenoj vrednosti**. **Revalorizacija se vrši onoliko redovno koliko je dovoljno da se iskazani iznos ne razlikuje značajno od iznosa koji bi se utvrdio da je primenjen postupak iskazivanja po poštenoj vrednosti na dan bilansa stanja**. U slučaju investicionih nekretnina, kao nekretnina koje vlasnik drži da bi ostvario prihod od zakupnine (nekretnina data u finansijski lizing) ili od povećanja njihove tržišne vrednosti, ukoliko se odluči da investicione nekretnine nakon početnog priznavanja vrednuje po fer vrednosti, privredni subjekt treba, kao što smo već rekli, da sva svoja sredstva koja se svrstavaju kao investiciona nekretnina vrednuje po tom modelu. Vrednovanje po fer vrednosti znači da se na datum svakog narednog bilansa može očekivati promena vrednosti investicione nekretnine. Povećanje te vrednosti predstavlja dobitak i priznaje se kao prihod u tom obračunskom periodu, dok njeno smanjenje predstavlja gubitak i priznaje se kao rashod u tom obračunskom periodu. Iz primene modela fer vrednosti proizilazi odsustvo obračunavanja amortizacije i troškova amortizacije, ne obračunava se revalorizacija nekretnine i ne obračunava se obezvređenje sredstva u skladu sa *MRS 36*

³⁷¹ Belak, V. *op.cit.*, str. 152

Obezvređenje sredstava. Kod manipulacija koje se odnose na proces revalorizacije najčešće se pojavljuju sledeći postupci:³⁷²

a) pretvaranje revalorizacionih rezervi u zadržanu dobit u okviru vlasničkog kapitala pre nego što su za to stečeni uslovi

34

Prema *MRS 16*, revalorizaciona rezerva uključena u kapital koja se odnosi na nekretnine, postrojenja i opremu može se direktno preneti na zadržanu dobit kad je prestalo priznavanje imovine. Celokupna revalorizaciona rezerva koja se odnosi na posmatrano sredstvo može se preneti na zadržanu dobit prilikom rashodovanja ili otuđenja sredstva. U prvom slučaju sredstvo se u potpunosti otpisuje pa se njegova vrednost svodi na nulu, a iznos revalorizacionih rezervi koji se odnose na to sredstvo se prenose na račun zadržane dobiti. U drugom slučaju, privredno društvo više ne poseduje revalorizovano sredstvo, jer je isto npr. prodato ili dato na poklon, pa se i iznos revalorizacionih rezervi takođe prenosi na neraspoređenu dobit. Važno je skrenuti pažnju da se iznos revalorizacionih rezervi prodalog sredstva ne može koristiti za prebijanje eventualnog gubitka koji bi nastao njegovom prodajom, već se rezultat prodaje (dobitak ili gubitak) mora iskazati u punom iznosu. Međutim, prenos revalorizacionih rezervi na neraspoređenu dobit može se izvršiti i u toku upotrebe sredstva. Naime, standard dozvoljava da se razlika između amortizacije izračunate po revalorizovanoj i knjigovodstvenoj vrednosti sredstva i amortizacije koja bi bila izračunata po metodi nabavke, u istom periodu prenese na račun neraspoređene dobiti. U oba slučaja prenos revalorizacionih rezervi se ne vrši kroz bilans uspeha.

b) nepravilno priznavanje učinka revalorizacije

Upotreba metoda revalorizacije za naknadno vrednovanje nekretnina, postrojenja i opreme podrazumeva da se proverava da li je neophodno vršiti revalorizaciju na kraju svakog izveštajnog perioda. Ukoliko postoji pretpostavka da je vrednost sredstava promenjena za više od 5% smatra se da je revalorizaciju neophodno izvršiti. Takođe, prema standardu *MRS 16*, podrazumeva se da bi revalorizaciju trebalo vršiti makar na svake 3 godine. Standard ne propisuje obavezu, da procenu fer vrednosti mora vršiti profesionalno lice (nezavisni procenitelj), ali se tumačenjem standarda može smatrati da bi tako nešto bilo poželjno. U tom smislu ostavlja se dovoljno prostora na nezakonite radnje u vidu neobjektivnog procenjivanja vrednosti imovine. Prethodno se naročito odnosi na situaciju kada pravno lice nije obveznik eksterne revizije. Prilikom revalorizacije treba imati u vidu da pomenuti standard zahteva revalorizaciju cele grupe sredstava, jer posoji pretpostavka da ako se vrednost jednog sredstva promenila, onda isto važi i za sva sredstva u toj grupi. Nakon izvršene revalorizacije mogu nastati dve situacije:

- revalorizovana vrednost je veća od knjigovodstvene vrednosti
- revalorizovana vrednost je manja od knjigovodstvene vrednosti

³⁷² Belak, V. *op.cit.*, str. 226

Pre evidentiranja promene u knjigovodstvenoj evidenciji neophodno je proveriti da li postoji formirana revalorizaciona rezerva u vezi revalorizovanih sredstava i da li su sredstva u prethodnim periodima rashodovana. Prethodne informacije mogu uticati na način evidentiranja učinka revalorizacije. Postoje dve varijante svodenja knjigovodstvene vrednosti na revalorizovanu vrednost:

- svodenje nabavne vrednosti na fer vrednost
- svodenje sadašnje vrednosti na fer vrednost

U prvom slučaju pretpostavljamo da će revalorizovana vrednost biti nabavna vrednost pa je neophodno isknjižiti otpisanu vrednost sredstva čime će ona biti svedena na nulu. Time, se suštinski povećava vrednost sredstva zbog korektivnog karaktera računa ispravke vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme. Prethodno znači da ako je nabavna vrednost manja od fer vrednosti a razlika je jednaka otpisanoj vrednosti, neće biti pozitivnog ili negativnog učinka revalorizacije. U ostalim slučajevima rezultat revalorizacije može uticati na rezultat perioda i visinu sopstvenog kapitala privrednog društva.

Prethodno ćemo ilustrovati na sledećem primeru. Revalorizujemo građevinski objekat čije su knjigovodstvene vrednosti nabavna vrednost: 100.000.000 dinara, otpisana vrednost 30.000.000 uz pretpostavku veka upotrebe sredstva od 40 godina i izračunate amortizacije za prvih 12 godina. Pre procene vrednosti objekta izvršen je obračun amortizacije za 12-tu godinu njene upotrebe.

Profesionalni procenitelj je utvrdio fer vrednost u iznosu od 68.000.000 dinara. Trenutno stanje na računima prikazano je na sledeći način:

<i>0221 - Magacin</i>	<i>0291-Ispravka vrednosti</i>
100.000.000	30.000.000

Na analitičkom računu magacina, *0221* vidi se nabavna vrednost magacina dok na računu *0291* vidi se njegova trenutna otpisana vrednost i kao zbir dosadašnjih amortizacija, sadašnja vrednost ovog magacina bila bi zbir salda prethodnih računa, odnosno 70.000.000 din.

Imajući u vidu da je nabavna vrednost viša od fer vrednosti neophodno je stornirati iznos od 100.000.000 na 68.000.000 din. Takođe, imajući u vidu da se svodi nabavna vrednost na fer vrednost, otpisana vrednost remeti svedenu fer vrednost pa se vrši njeno storniranje u punom iznosu.

<i>0221 - Magacin</i>	<i>0291-Ispravka vrednosti</i>
100.000.000	30.000.000
32.000.000	30.000.000

<i>582 – Obezvredenje nekretnina postrojenja i opreme</i>
2.000.000

Primećuje se da je saldo računa *0221* jednak procenjenoj fer vrednosti, dok je saldo računa *0291* jednak nuli. Imajući u vidu da je smanjenjem nabavne vrednosti, smanjenja ukupna sadašnja vrednost sredstva za 32.000.000 din., a storniranjem otpisane vrednosti povećana sadašnja vrednost za 30.000.000, što se ilustrativno prikazuje na sledeći način:

Nabavna vrednost	- 32.000.000
- Ispravka vrednosti	- 30.000.000
Sadašnja vrednost	- 2.000.000

Rezultat revalorizacije je u ovom primeru smanjenje sadašnje vrednosti za 2.000.000 što je evidentirano kao obezvredenje imovine. Ovaj rezultat revalorizacije će dovesti do smanjena periodičnog rezultata, što će za posledicu imati i umanjenje eventualne poreske osnovice i obračunatog poreza na dobit.

Pretostavićemo da je revalorizacija za zgradu magacina iz prethodnog primera urađena ponovo nakon godinu dana. U međuvremenu, obračunata je godišnja amortizacija pa je stanje na računima sledeće:

<i>0221 - Magacin</i>
68.000.000

<i>0291 - Ispravka vrednosti</i>
2.428.571

Procenjena je fer vrednost objekta na 69.000.000 dinara. U ovom slučaju dolazi do povećanja salda računa *0221* za 1.000.000 i storniranja računa *0291* za 2.428.571.

<i>0221 - Magacin</i>
68.000.000
1.000.000

<i>0291 - Ispravka vrednosti</i>
2.428.571
2.428.571

<i>682 - Prihodi od usklađivanja vrednosti nekretnina, postrojenja i opreme</i>
2.000.000

<i>3301 - Revalorizaciona rezerva</i>
1.428.571

Prethodno se može ilustrovati na sledeći način:

Nabavna vrednost	+1.000.000
- Ispravka vrednosti	-2.428.571
Sadašnja vrednost	<u>+ 3.428.571</u>
	<i>682</i> +2.000.000 <i>330</i> +1.428.571

Kad **163** rezultat revalorizacije postoji povećanje vrednosti sredstva, taj rezultat se evidentira **neposredno u korist sopstvenog kapitala kao revalorizaciona rezerva**. Međutim, ukoliko je u prethodnim izveštajnim per **20** ma evidentiran rashod kao negativan učinak revalorizacije onda je neophodno evidentirati **prihod od ukidanja revalorizacionih rezervi istog sredstva do iznosa koji je jednak** prethodno priznatom rashodu. Preostali iznos povećanja se evidentira kao revalorizaciona rezerva. Prethodno prikazano rešenje zadatka jeste primer za tu situaciju

Sada pretpostavimo da je protekao još jedan izveštajni period u kome smo obračunali i evidentirali godišnju amortizaciju za predmetno sredstvo, pa je stanje na računima sledeće:

0221 - Magacin	0291 - Ispravka vrednosti
69.000.000	2.555.556

Procenjena je fer vrednost u iznosu od 64.000.000 dinara. U ovom slučaju upotrebićemo drugi metod svođenja fer vrednosti gde se svodi sadašnja vrednost na fer vrednost. Imajući u vidu da sadašnja vrednost predstavlja razliku između nabavne i otpisane vrednosti, kod ovog načina ne možemo stornirati otpisanu vrednost jer je ona potrebna za računanje sadašnje vrednosti koja će biti nova fer vrednost. Sledi obračun svođenja vrednosti:

	Trenutne vrednosti	Preračunate vrednosti	Učešće vrednosti u nabavnoj vrednosti	Korekcija
Nabavna vrednost	69.000.000	66.458.982*	$69.000.000/69.000.000*100=100\%$	-2.541.018
Otpisana vrednost	2.555.556	2.458.982	$2.555.556/69.000.000*100=3,7\%$	-96.574
Sadašnja vrednost	66.444.444	64.000.000	$66.444.444/69.000.000*100=96,3\%$	-2.444.444

$$NV:100=64.000.000:96,3\%$$

$$NV=66.458.982^*$$

$$\begin{array}{r} 582 \\ +1.015.873 \end{array} \quad \begin{array}{r} 330 \\ -1.428.571 \end{array}$$

0221 - Magacin		0291 - Ispravka vrednosti	
69.000.000			2.555.556
-2.541.018			-96.574

582 - Obezvredjenje imovine		3301 - Revalorizaciona rezerva	
1.015.873		1.428.571	1.428.571

34

Kada zbog revalorizacije dođe do smanjenja iskazanog iznosa sredstva, negativan učinak revalorizacije priznaje 20 kao rashod kao što je prikazano u primeru svodenja nabavne na fer vrednost. Međutim, negativan učinak revalorizacije iskazuje se neposredno na teret revalorizacionih rezervi, do iznosa koji nije veći od ukupnih revalorizacionih rezervi obračunatih za to isto sredstvo.

c) Nasilno smanjenje revalorizacionih rezervi u korist prihoda;

Ovo predstavlja primer agresivnog računovodstva i postupak se izvodi tako što se revalorizacione rezerve smanje bez osnove a za isti iznos prizna prihod. Revalorizacija sama po sebi bi otvara mnoga pitanja o verodostojnosti, realnosti i transparentnosti finansijskih izveštaja. Jedan od najčešćih ciljeva agresivne revalorizacije jeste stvaranje slike manje zaduženosti iz razloga što se kroz revalorizacione rezerve povećava pozicija ukupnog kapitala pa se procenat obaveza u pasivi na ovaj način može umanjiti.

Crvene zastavice koje se odnose na nepravilno vrednovanje imovine:³⁷³

- nemogućnost ostvarivanja pozitivnog novčanog toka iz poslovnih aktivnosti uz prijavu rasta dobiti
- značajno smanjenje tražnje klijenata kao i rast poslovnih neuspeha u okviru industrije ili privrede;
- sredstva, obaveze, prihodi ili rashodi baziraju se na procenama koje uključuju subjektivne procene ili neizvesnosti koje je teško opravdati;
- neuobičajen rast bruto marže;
- neuobičajen rast broja dana naplate potraživanja;

2

³⁷³ Wells, J. (2011). *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley & Sons., str.379

- neuobičajen rast broja dana kupovine zaliha;
- nenaplativa potraživanja, zastarele zalihe koje se smanjuju procentualno ili su neuobičajena za tu industrijsku granu;
- neuobičajena promena u odnosu osnovnih sredstava i amortizacije.

Bilo koja od prethodno navednih metoda, ima za cilj iskazivanja namerne netačne tvrdnje finansijskih vrednosti kako bi se obmanuli korisnici finansijskih izveštaja koji kao posledicu mogu doneti pogrešne poslovne odluke, ali izazvati velike štete i poljuljati poverenje u samo finansijsko izveštavanje. Takođe, prema istraživanju ACFE, lažno finansijsko izveštavanje iako predstavlja najmanje učestao metod počinjenja kriminalnih radnji u organizacijama širom sveta, sa druge strane nosi veće gubitke u odnosu na protivpravno prisvajanje sredstava i korupciju. Stoga, kako bi ispitivači kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima, mogli da shvate prirodu njihovog manifestovanja, potrebno je proučiti njihove metode i tehnike kako bi se blagovremeno iste mogle prepoznati i suzbiti.

4.3.4.3 Korupcija

24 Za razliku od prisvajanja sredstava, koruptivne aktivnosti predstavljaju zloupotrebu službenog, odnosno društvenog položaja ili uticaja, u javnom ili privatnom sektoru, koje za cilj imaju sticanje lične koristi ili koristi za drugoga³⁷⁴. Korupcija zapravo uključuje bilo koje direktno ili indirektno iznuđivanje, prihvatanje, zahtevanje ili primanje bilo kakvog novčanog iznosa, uključujući i poklone ili bilo koje druge vrednosti od strane javnog službenika kako bi na nezakonit način nezakonito izvršio ili se uzdržao od izvršenja svojih dužnosti³⁷⁵.

Rezultati istraživanja ACFE pokazuju da je korupcija u svim regionima jedna od dve najčešće prijavljenih tipova kriminalnih radnji. U smislu pojava oblika korupcija se može javiti u sledećim formama:

- *podmićivanja*
- *sukoba interesa*
- *i ostalih oblika korupcije*

³⁷⁴ **42** on o borbi protiv korupcije, „Sl. glasnik RS“, br.97/08, 53/10, 66/11-US i 67/13-US, čl.2.

³⁷⁵ United Nations Office on Drugs and Crimes. (2004). *United Nations Convention Against Corruption*. New York.

¹³⁷ up: 05.10.2014.) [dostupno na:

http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

4.3.4.3.1 Podmićivanje

Podmićivanje kao jedan vid korupcije predstavlja nuđenje, primanje ili traženje određene vrednosti kako bi se na taj način izvršio uticaj da se obavi određena službena aktivnost, odnosno radnja³⁷⁶. Kada se radi o poslovnom podmićivanju, zaposleni skriveno i tajno prima novac ili neku drugu korist, kao cenu, da bi uticao na izvršenje određene radnje koja je u najvećem broju slučajeva nepovoljna za poslodavca. U tom smislu može se govoriti o *neposrednom i posrednom podmićivanju*.

Kod *neposrednog podmićivanja* nudi se ili daje imovinska korist kroz novac ili drugi vid koristi službenom licu kako bi to lice postupilo suprotno pravilima i propisima svog radnog mesta i položaja. Sa druge strane kod *posrednog podmićivanja* dobavljač, prodavac ili izvođač radova nakon izvršene transakcije, kao protivuslugu, vraća deo stečene protivpravne imovinske koristi, koja je stečena u tim transakcijama, zahvaljujući toj osobi zaposlenoj u pravnom licu koja je zloupotrebila svoj položaj i omogućila datu transakciju. Poslovna podmićivanja se prema načinu na koji se izvode mogu podeliti na podmićivanja kroz neposredne pogodbe i podmićivanja kod licitacija, tendera i javnih nadmetanja³⁷⁷.

Podmićivanje kroz neposredne pogodbe

Ovaj vid koruptivnih aktivnosti odnosi se na takav vid podmićivanja gde se u privrednom društvu nabavlja određeno sredstvo ili usluga koja se ne obavlja putem javnog nadmetanja, već od strane određenih odgovornih lica, a gde su njihovi postupci propisani pravilnikom tog privrednog društva. Jedna od vrsta ovog tipa podmićivanja je podmićivanje po računu gde određena osoba koja je odgovorna za nabavku, podnosi na isplatu organizaciji lažan ili „*prenaduvan*“ račun dobavljača, od kojeg će za obavljeni posao i isplatu po takvom računu, od privrednog društva dobiti mito. Još jedan od vrsta podmićivanja je i preusmeravanje poslovanja gde odgovorna osoba u privrednom društvu preusmerava nabavke i druge vrste poslovanja sa jednog, ili nekoliko dobavljača, prema onom dobavljaču koji će za takav izvršeni posao dati toj odgovornoj osobi novac ili neku drugu vrstu imovinske koristi. Zapravo šteta i kod prvog i drugog slučaja jeste u tome što nema tržišnog nadmetanja i davalac mita ne mora da se takmiči sa nižom cenom i kvalitetom sa ostalim dobavljačima oko dobijanja posla. Dalje, kod nepotrebnih nabavki na osnovu tajnog dogovora, odgovorna osoba prihvata dobavljača kao treću stranu, da za određenu novčanu nadoknadu ili neku drugu vrstu koristi, stvara privrednom društvu lažne potrebe, koje će se kasnije nadoknaditi kupovinom nepotrebne robe ili usluge od onoga ko daje mito. U tom smislu se mogu pojaviti sve veće aktivnosti i učestalosti kupovine od određenog dobavljača, nepotrebno ili prerano otpisivanje zaliha ili zahtevi za izuzetno visokim nivoom zaliha.

³⁷⁶ Wells, J. (2011). *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley & Sons., str. 278

³⁷⁷ Petković, A. *op.cit.*, str. 249

Podmićivanja kod licitacija, tendera i javnih nadmetanja

Kod ove vrste poslovnog pomicivanja, zaposleni u privrednom društvu koje je naručilac posla, na nezakonit način pomaže određenom dobavljaču u dobijanju ugovora kroz postupak tendera, aukcija ili javnih nabavki. Različite vrste tehnika podmićivanja moguće je videti u svim fazama, pre objavljivanja javnog nadmetanja, u fazi oglašavanja, kao i fazi podnošenja ponuda. U prvoj fazi tehnike podmićivanja su raznolike, od sastavljanja specifikacija u budućem ugovoru kao predmeta nadmetanja, gde se isti pripremaju tako da odgovaraju određenom dobavljaču, zatim kroz izbegavanja postupka javnog nadmetanja kroz usitnjavanje vrednosti osnovnog ugovora kako bi se obavila putem neposredne ponude ili kroz otežavanja postupaka drugim učesnicima kroz ograničavanja vremena za podnošenje ponuda itd. U drugoj fazi, odnosno fazi oglašavanja, može se izvršiti objavljivanje ponuda u nepoznatoj štampi i drugim vrstama publikacija sa manjim tiražima kako bi se smanjio eventualni broj mogućih učesnika ili čak vršiti objavljivanje ponuda za vreme praznika³⁷⁸. U poslednjoj fazi tj. podnošenja i prijema ponuda, kod tendera gde se obavljaju zatvorene ponude, do dana njihovog otvaranja, ukoliko su slabe interne kontrole i ne obezbedi se čuvanje i tajnost informacija u njima, odgovorno lice zaduženo za raspisivanje tendera može pribеći različitim oblicima podmićivanja. Na primer, odgovorno lice može u dogovoru sa privilegovanim dobavljačem kreirati lažne ponude kroz fantomske firme sa izuzetno nepovoljnim ponudama kako bi omogućilo privilegovano dobavljaču da dobije ponudu.

Iako je veoma teško otkrivanje vidova primanja i davanja mita, mogu se primeniti sledeće vrste testova:

- pregled baze podataka dobavljača u smislu jednokratnih isplata ili prenosa sredstava na neregistrovani račun;
- pregled računa koji su registrovani na adresi poreskih rajeва;
- pregled adresa gde je registrovano nekoliko kompanija;
- obratiti pažnju na okrugle iznose;
- obratiti pažnju na iznose koji se čine da su izvršeni u žurbi.

Primer: Kompanija je sprovela niz testova vezanih za transakcije velikih okruglih iznosa kako bi se ispitala adrese kompanija kojima su preneti data sredstva. Nakon određenog vremena istrage, utvrđeno je da su transakcije obavljane preko računa registrovanih u „poreskim rajeвima“ i da su normalne procedure te kompanije zaobilazene pravdanjem „hitnih plaćanja“. Iako su određene transakcije bile regularne, većina je bila korišćena za davanje mita³⁷⁹.

³⁷⁸ *Ibid.*, str. 253

³⁷⁹ Samociuk, M., & Iyer, N. *op.cit.*, str. 103

4.3.4.3.2 *Sukobi interesa*

Sukobi interesa javljaju se kada se narušava nezavisnost i nepristrasnost osobe, koja donosi određenu odluku zbog konflikta ili sukoba između njenog profesionalnog i ličnog interesa. Sukobi interesa se javljaju kada odgovorna osoba u privrednom društvu ima neobezbeđeno lično ili ekonomske interese u transakciji koji nepovoljno utiču na to privredno društvo. Sukobi interesa se mogu javiti i u procesu kupovine i prodaje. U procesu kupovine, sukob interesa se javlja kada odgovorna osoba u privrednom društvu dostavi na isplatu uvećan ili lažan račun, određenog dobavljača, kod kojeg to lice ima određeni poslovni ili neku drugu vrstu interesa. Ovde je bitno napomenuti da se sukob interesa razlikuje od lažnih obaveza u tome što kod sukoba interesa mora postojati određeni vlasnički, rodbinski ili drugi interes kod dobavljača kao stvarnog pravnog lica³⁸⁰. Stoga kod fantomskih firmi koje se osnivaju samo kao privremeno otvoreni račun kod kojih počinio nema poslovnog interesa, već se osnivaju sa ciljem da se kriminalna radnja izvrši, njihove tehnike spadaju u lažne obaveze, a ne u sukob interesa. Kod sukoba interesa, pri prodaji, počinilac umanjuje račun koji šalje kupcu kod kojeg ima skriveni vlasnički ili ekonomski interes, kako bi uticao da privredno društvo kod kog je zaposlen proda robu ispod cene, što za posledicu može imati smanjenu razliku u ceni ili čak može dovesti do gubitka. Ovde spadaju i tehnike odlaganja, kašnjenja u plaćanjima ili nepravilni otpisi potraživanja kako bi kupac bio u povlašćenom položaju. Takođe, kod oba oblika sukoba interesa i kod prodaje i kupovine, ove tehnike se mogu pronaći i kod licitiranja i javnog nadmetanja takođe.

4.3.4.3.2 *Ostali oblici korupcije*

Od *ostalnih koruptivnih tehnika* mogu se pojaviti i različite poslovne ucene, preuzimanje poslova i primanje različitih vrsta poklona. Kod poslovne ucene odgovorna osoba privrednog društva ucenjuje, odnosno postavlja uslov poslovnom partneru da će biti izopšten iz određenog posla, ukoliko mu se ne preda novac ili neki drugi vid koristi. Kod preuzimanja poslova, odgovorna osoba privrednog društva skriveno usmerava jedan deo poslovanja prema privrednom društvu u njegovom vlasništvu koje se bavi sličnom delatnošću. Kod primanja poklona, često se ne utiče na donošenje odluke, već se mogu davati zaposlenima kao vrsta nagrade za već donetu odluku na koju prethodno nije bilo uticaja, ali koja vremenom može prerasti u podmićivanje.

Prema CPI (*Corruption Perceptions Index*) globalnom indeksu, koji meri percepciju korupcije u javnom sektoru tj. korumpiranosti funkcionera i javnih službenika i na taj način rangira države, naša država se nalazi na 71. mestu. CPI indeks se sačinjava na osnovu 12 različitih istraživanja i studija o koruptivnim aktivnostima, koja ispituju mišljenja stručnjaka, predstavnika institucija i poslovnih ljudi. Usled samog svojstva koruptivnih aktivnosti koje su namerno sakrivene i koje obično izlaze na videlo tek nakon skandala, istraga ili sudskih postupaka, ne postoji način merenja apsolutnog nivoa korupcije prema državama na osnovu empirijskih

³⁸⁰ Petković, A. *op.cit.*, str. 254

podataka. Stoga, merenje nivoa korumpiranosti onih koji su u poziciji da procene korupciju u javnom sektoru jeste jedini ispravan način na osnovu kog se formira indeks. Što je viši skor (do 100) radi se o državama koje su percipirane kao najmanje koruptivne, dok sa druge strane one koje imaju manji skor su percipirane kao korumpiranije. Ipak, od bivših jugoslovenskih republika, naša država ima bolji skor jedino od Bosne i Hercegovine, dok se u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku, Crnu Goru i Makedoniju, naša država smatra više korumpiranom i zauzima 71. mesto od 168. država koliko je bilo uključeno u rangiranje.

Tabela 9. Rangiranje država u regionu prema CPI globalnom indeksu³⁸¹

Rang	Država	2015	2014	2013	2012
		Skor	Skor	Skor	Skor
35	Slovenija	60	58	57	61
50	Hrvatska	51	48	48	46
61	Crna Gora	44	42	44	41
66	Makedonija	42	45	44	43
71	Srbija	40	41	42	39
76	Bosna i Hercegovina	38	39	42	42

Sa aspekta vršenja revizije, pošto u najvećem broju slučajeva, ne postoji dokumentovanost o samom koruptivnom postupku, testovima koje sprovodi revizor skoro je nemoguće otkriti njihovo postojanje. Istražni i dokazni postupci koji se sprovode u svrhu otkrivanja koruptivnih aktivnosti nisu u nadležnosti revizije, tako da od klasične eksterne revizije ne treba ni očekivati da ih detektuje. Aktivnosti revizije mogu ići u pravcu njenih simptoma, pre nego dokaza. Neke od tehnika koje revizor može koristiti jesu razgovor sa zaposlenima, pogotovo nabavne službe u smislu favorizovanja jednog ili nekoliko dobavljača, ali i uvid u dojave. Ipak, posebnim forenzičkim ispitivanjima, kroz detaljnu analizu određenog dela dokumentacije, mogu se otkriti šeme vršenja koruptivnih aktivnosti na osnovu kojih se kasnije uz adekvatne dokaze može pokrenuti i krivični postupak protiv njihovih počinitelja.

Još 2008. godine, u našoj državi usvojen je Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije³⁸² sa osnovnom vizijom da se formira nova institucija koja bi se bavila pitanjima korupcije kroz sveobuhvatan pristup, te je 2009. godine osnovana Agencija za borbu protiv korupcije sa ciljem sprovođenja preventivnih aktivnosti i uspostavljanja mehanizama usmerenih na otklanjanje uslova

³⁸¹Transparency International. (2015). *Corruption Perceptions Index 2015*. (pristup: 10.6.2016) [dostupno na: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>]

³⁸² „Službeni glasnik RS“ br. 97/08, 53/10, 66/11-US, 67/13-US i 8/15-US

za nastanak korupcije. U 2014. godini, u našoj državi usvojen je i Zakon o zaštiti uzbunjivača³⁸³. Ovaj zakon definiše uzbunjivače kao pojedince koji alarmiraju u vezi sa svojom delatnošću, ali i u vezi sa politikom zapošljavanja, pružanja usluga, ili drugih mogućih zloupotreba, a koje su zaštićene od otpuštanja. Ovo bi trebalo da bude od izuzetne koristi, kao preventivna aktivnost usmerena u borbu protiv koruptivnih aktivnosti počinjenih u organizacijama, jer bi zaposlenima pružila pravnu zaštitu, pogotovo ako se uzme u obzir da je i dalje ovo najčešća metoda otkrivanja prevara u organizacijama širom sveta. Istraživanja KPMG pokazuju da su koruptivne aktivnosti otkrivene na raznovrsne načine, od kojih uzbunjivači i dojave čine najveći deo (61%) što ukazuje na izuzetno važnu aktivnost uzbunjivača u odnosu na druge kontrolne aktivnosti u organizaciji.

4.3.4.4 Pranje novca

Pranje novca uključuje proces konverzije imovine stečene na nezakonit način u zakonite tokove imovine, kako bi se sakrilo njegovo nezakonito poreklo i pribavljanje. Pranje novca (*money laundering*) odnosi se na pogrešno prikazivanje prave prirode ili prikrivanje porekla, mesta nalaženja, kretanja, raspolaganja vlasništva prava u vezi sa imovinom stečenom kroz izvršenje određenog krivičnog dela³⁸⁴. U suštini, radi se o tehnici u kojoj se "prljav novac" iz različitih kriminalnih aktivnosti procesira kroz poslove koji su legitimni i na taj način se "pere" i konvertuje u čist novac³⁸⁵. Smatra se da je pranje novca prvi put u literaturi pomenuto 1973. godine u londonskoj publikaciji *The Guardian* zbog afere Watergate, te iz tog razloga mnogi teoretičari smatraju ovu godinu za prekretnicu proučavanja ove kriminalne aktivnosti³⁸⁶.

Postoje različite međunarodne organizacije koje su osnovane u svrhu sprečavanja i borbe protiv ovakve vrste kriminalne aktivnosti. Tu spadaju Radna grupa za finansijsku akciju (*Financial Action Task Force - FATF*) osnovana 1989. godine od strane država Kanade, Francuske, Nemačke, Italije, Japana, Velike Britanije i SAD. FATF je razvio oko 40 smernica i uputstava protiv pranja novca kao i 9 posebnih napomena i preporuka vezanih za borbu protiv finansiranja terorizma.

Takođe, IMoLIN (*International Money Laundering Information Network*) predstavlja mrežu informacionu mrežu osnovanu u svrhu asistencije vladama, organizacijama i pojedincima u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma, u radnji sa vodećim svetskim organizacijama za borbu protiv pranja novca. Dalje, Kancelarija Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala (*The United Nations Office on Drugs and Crime*), u daljem tekstu UNODC, obezbeđuje sve potrebne informacije za prikupljanje i analiziranje podataka o pranju novca. UNODC je osnovana sa ciljem da pomogne Ujedinjenim nacijama u boljoj koordinaciji, kao i razumevanju međusobno povezanih pitanja nedozvoljene trgovine i zloupotrebe droga, prevencije kriminala i krivičnog prava, međunarodnog terorizma, kao i političke korupcije.

³⁸³ 99. žbeni glasnik RS", br. 128/2014

³⁸⁴ Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma, „Sl. glasnik RS“, br. 20/2009, 72/2009 i 91/2010

³⁸⁵ About Business Crime Solutions Inc. (2013). What is Money Laundering? (pristup: 10.06.2013.) [dostupno na: http://www.moneylaundering.ca/public/law/what_is_ML.php]

³⁸⁶ Brčanski, B. (2011). Osnovne karakteristike i posledice pranja novca na globalnom tržištu. *Montenegrin Journal of Economics*, VII(1), str. 109-116.

Istraživanje sprovedeno od strane UNODC-a, ukazuje da se novac koji se stečen od trgovine drogom i organizovanim kriminalom godišnje “*opere*” u iznosu koji predstavlja 2,7% svetskog bruto domaćeg proizvoda ili 1.600 milijardi dolara³⁸⁷. Rapidan razvoj tehnologije i načina komunikacije, omogućio je kretanje novca bilo gde u svetu izuzetno brzim i lakim, a sam i tim zaključuje se da su iz tog razloga zloupotrebe u tom smislu veće. Nelegalan novac ulaskom u međunarodni bankarski sistem postaje teži za identifikovanje, a samim tim je i teže utvrditi njegovo poreklo. U tom smislu, radi boljeg razumevanja procesa pranja novca, biće objašnjene njegove faze pomoću kojih se nelegalno stečen novac unosi u legalne tokove.

Pranje novca može se podeliti u sledeće faze:

- *faza polaganja*
- *faza prikrivanja*
- *faza uključivanja*

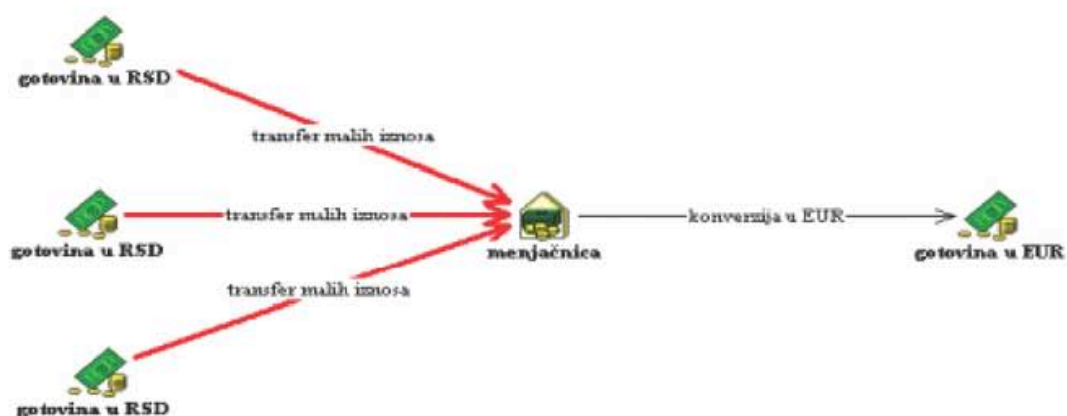
4.3.4.4.1 Polaganje novca (*Placement*)

U ovoj fazi prekida se direktna veza između novca i nezakonite aktivnosti kojom je on stečen, sa ciljem unošenja „*prljavog novca*“ u finansijski sistem. Unos ili polaganje novca može se postići takođe kroz upotrebu fantomskih firmi koje i služe samo za potrebe ulaza i izlaza novca sa računa, kroz pravdanje kao pozajmice osnivača ili uplate fiktivnih dnevnih pazara. Takođe, izbegavanje pažnje na unos veće količine novca obično se može izbeći usitnjavanjem datog iznosa ispod limita neophodnog za prijavu³⁸⁸. U izveštaju Uprave za sprečavanje pranja novca u Republici Srbiji, navodi se kao jedna od metoda polaganja novca upravo kroz menjačke poslove, gde se najčešće menjački poslovi značajnih iznosa vrše kroz više manjih transakcija. Zapravo, cilj je izbegavanje prijave novca Upravi za sprečavanje pranja novca i iz tog razloga se počinio trude da transakcije ne pređu određeni iznos kao graničnu vrednost prijave. Iz tog razloga se ovakav način transakcija vrši kroz nekoliko menjačnica uz istovremeno angažovanje većeg broja lica koji prihvataju da za određeni iznos nadoknade izvrše ovakve poslove, a ovakav način usitnjavanja novca se još naziva i štrumfovanje, odnosno *smurfing*. Takođe, novac stečen različitim kriminalnim aktivnostima se polaže i kroz krijumčarenje, neprijavljivanjem carinskim organima, kako bi se položili na *off shore* kompanije.

³⁸⁷ United Nations on Drugs and Crimes. (2013). *Illicit money: How much is out there?* (pristup: 07.10.2014.) [dostupno na: <http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/October/illicit-money-how-much-is-out-there.html>]

³⁸⁸ Petković, A. *op.cit.*, str. 265

Slika 8. Primer usitnjavanja novca³⁸⁹

4.3.4.4.2 Faza raslojavanja ili prikrivanja (Layering)

Uključuje proces pranja novca gde se zapravo odvajaju prihodi od njegovog **10** kriminalnog porekla uz prikrivanje dokumentacije. Glavni cilj ove faze jeste prikrivanje veze između novca i **kriminalne aktivnosti od koje potiče**. Onda kada novac uđe u legalni finansijski sistem, on se premešta ili prebacuje na druge račune privrednih društava, kako bi se na ovaj način prikazala neka fiktivna poslovna aktivnost sa privrednim društvom koja legalno posluje. Ova aktivnost se često postiže i kroz fantomske firme gde se može javiti čitav niz fantomskih firmi, kako bi se preko njih vršile različite transakcije, koje kroz prebacivanje novca sa jedne u drugu firmu, samo dodatno otežava ulazanje u trag krajnjeg kao i početnog odredišta same uplate. Takođe, mogu se koristiti i *offshore* područja u ove svrhe. *Offshore* područja su zapravo ona, u kojima postoji veoma povoljna poreska politika za kompanije koje imaju samo registrovano sedište u toj državi, ali ne vrše poslovanje u njoj, te na taj način koriste vrlo povoljne poreske tretmane. Ovo zapravo znači da kompanije koje su izvršile registraciju u toj državi plaćaju niske iznose poreza ukoliko posluju izvan nje i na taj način su zapravo povlašćene iz razloga što kompanije čiji su vlasnici, odnosno direktori nerezidenti i ne ostvaruju nikakvo poslovanje u toj državi. Veoma jednostavno osnivanje firmi, bez obaveze utvrđivanja osnivača, kao i polaganje novca bez obaveze utvrđivanja porekla, jesu svakako prednosti koje počinioци mogu koristiti. Dalje, različite jurisdikcije u različitim državama imaju zabranu da bankarskim službenicima dostavljaju i pružaju informacije o klijentima računima ili transakcijama, što dodatno otežava način i proces otkrivanja kriminalne

³⁸⁹ Izvor: Uprava za sprečavanje pranja novca. (2011). *Tipologije pranja novca u Republici Srbiji*. (pristup: 10.5.2016.) [dostupno na: www.apml.gov.rs/REPOSITORY/977_tipologije-pranja-novca-u-republici-srbiji-13-09-2011.pdf]

aktivnosti. Poznate su i banke školjke (*bank shell*) kao banke koje fizički ne prisustvuju u određenoj državi, koje obično zbog ograničenih resursa radne snage i sredstava koriste korespondentske račune kako bi pružile usluge klijentima za prenos sredstava³⁹⁰. Ovakve banke mogu biti uključene u različite kriminalne aktivnosti, kroz njihove klijente koji su počinili određene kriminalne aktivnosti ili imaju veoma slabe kontrole protiv pranja novca, te se na ovaj način zapravo kreira mreža anonimnih transakcija, koje pristupom finansijskom sistemu drugih država, dobijaju slobodu obavljanja transakcija u različitim državama širom sveta.

4.3.4.4.2 Faza integracije (*Integration*)

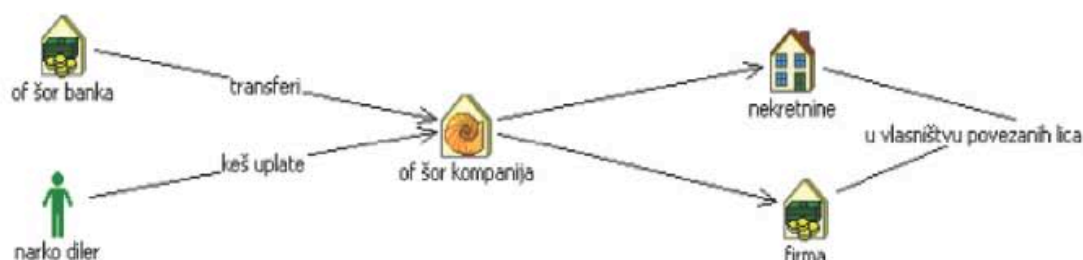
Poslednja faza uključuje unošenje kriminalno stečenog novca u zakonite finansijske tokove kroz različite vidove tehnika trošenja, investiranja i pozajmljivanja sredstava. Nažalost, veoma je teško otkriti nezakonito poreklo novca u ovoj poslednjoj fazi. Poslovima gde se opran novac ulaže u poslove sa prilivom i odlivom velikih količina novca, kao što su kockarnice, kladionice, gradevina, odnose se na novi način polaganja prijavog novca u finansijski sistem. Dalje, prljav novac koji je na računima banaka školjki može se položiti kao garancija kako bi se uzeo novi kredit. Uvozno-izvozni poslovi, takođe mogu poslužiti u ovoj fazi, gde se privredna društva koja se bave kriminalnom aktivnošću, uglavnom javljaju kao izvoznici usluga koje takvu uslugu prodaju *off shore* kompaniji, koja kada plati fiktivnu uslugu izvozniku, prljav novac na taj način biva uključen u platni promet. Često se u ovoj fazi vrši kupovina nekretnina ili kontrolnih paketa akcija akcionarskih društava, vrše kreditni poslovi, transakcije sa nakitom, kao i privatizacionim poslovima. Novac se obično ulaže i u privredna društva sa poteškoćama u poslovanju, koja nakon toga nastavljaju da rade uspešno, a rezultati poslovanja privrednog društva čine prihode koji su zakoniti, dok vlasnici tog novca, nastalog na nezakonit način, od uložених sredstava dobijaju kamate i dividende kao zakonski ostvaren prihod³⁹¹.

Na sledećem prikazu ilustrovan je primer transfera koji su izvršeni po nalogu *off shore* kompanija po osnovu kupovine privrednih subjekata i nekretnina. Zapravo, pojedinci koji su povezani sa organizovanim kriminalom vlasnici su više *off shore* kompanija odakle vrše transfer sredstava koja su nelegalno stečena po osnovu kupovine novoosnovanih privrednih subjekata i nekretnina u Republici Srbiji, a koje su određenim delom zapravo u vlasništvu poslovnih saradnika ili članova porodice.

³⁹⁰ Petković, A. *op.cit.*, str. 267

³⁹¹ Uprava za sprečavanje pranja novca. (2011). *Tipologije pranja novca u Republici Srbiji*. (pristup: 10.5.2016.) [dostupno na: www.apml.gov.rs/REPOSITORY/977_tipologije-pranja-novca-u-republici-srbiji-13-09-2011.pdf]

Slika 9. Transferi izvršeni po nalogu *off shore* kompanija po osnovu kupovine firmi i nekretnina³⁹²

26

Po³⁹ sprovedenja Zakon o agenciji za borbu protiv korupcije, 2010. godine pokrenut je Projekat za borbu³⁹ protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Srbiji (MOLI). Projekat je imao za cilj da sistem za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Republici Srbiji, bude u saglasnosti sa relevantnim međunarodnim standardima ali i da se podigne svest javnosti o pretnji koju privredni kriminal ima na stanovništvo i društvo u celini, kao i jačanje kapaciteta Uprave za sprečavanje pranja novca, policije, tužilaštva ali i drugih nadležnih institucija. Kroz projekat, sprovedeno je više od 50 aktivnosti u skladu sa planom, uključujući i 24 stručna rada koji pokrivaju različite aspekte sprečavanja pranja novca, odnosno borbi protiv finansiranja terorizma u Republici Srbiji, ali i niz strateški važnih aktivnosti, u smislu revidiranja preko 40 relevantnih zakonskih i regulatornih akata.

183

Od decembra 2010. godine, izmenama Zakona o sprečavanju pranja⁹¹ novca i finansiranja terorizma, Uprava za sprečavanje pranja novca, kao glavni organ u brobi protiv pranja novca i⁹¹ nsiranja terorizma, postala je nadležna za vršenje inspeksijskog nadzora revizora, računovođa, preduzetnika i pravnih lica koji se bave faktoringom ili forfetingom, poreskih savetnika i dr. Prema navedenom zakonu, obveznici dostavljaju izveštaje o sumnjivim transakcijama i licima, gde kasnije Uprava za sprečavanje pranja novca vrši detaljniju analizu i vrši prikupljanje podataka i informacija, a iste prosleđuje dalje nadženim organima u slučaju postojanja sumnje za pranje novca ili finansiranje terorizma. Takođe, Uprava ima pravo da, ukoliko samostalno uoči postojanje sumnje da neko lice ili grupa peru novac, da bez prethodne prijave sumnjive transakcije zatraži podatke od obveznika i drugih državnih organa. Dodatno, Uprava može da započne postupak prikupljanja i analize podataka i po osnovu inicijative drugih državnih organa, uključujući sudove, tužilaštva, Bezbednosno-informativnu agenciju, Agenciju za privatizaciju, Komisiju za HOV, policiju i dr.

³⁹² Ibid.

Što se tiče revizorske prakse, različita zakonodavstva zahtevaju od pravnih lica, prema preporukama grupe FATF, da sprovedu programe u vezi sa nadzorom i kontrolama kao i politikama pranja novca. Ovo uključuje angažovanje pre svega internih revizora i u manjem broju državnih nezavisnih revizora. Takođe, pošto su različite države propisale ili vrše razmatranje zakona i propisa za obavezu da privredna društva izvrše reviziju usaglašenosti sa propisima protiv pranja novca, realno je za očekivati da će sve više iziskivati primena internih kontrola sa ciljem usaglašavanja poslovanja sa legislativom protiv pranja novca kao i razvijanja specifičnih revizijskih procedura za kontrolisanje pranja novca. Ovo je od izuzetne važnosti iz razloga što su sa pranjem novca povezane dublje i šire ekonomsko-socijalne posledice. Putem pranja novca kriminalci šire obim svog delovanja, rastu troškovi države u smislu izdvajanja većih sredstava za sprovođenje i primenu različitih zakona, vrši se transfer ekonomske moći sa tržišta, vlasti i građana na počinioce kriminalnih aktivnosti, što za posledicu može imati usporen razvoj i ekonomski rast

393

4.3.4.5 Visokotehnološki kriminal

Pored pranja novca, kriminalna aktivnost koja sve više pretilo organizacijama, jeste visokotehnološki ili kompjuterski (*cyber criminal*). Visokotehnološki kriminal predstavlja vrstu kriminalnih aktivnosti koje su počinjene na računaru ili mreži, a različite studije pokazuju rapidan porast ove vrste kriminalne radnje poslednjih godina. Na ovo ukazuju i istraživanja koje je sprovedla revizorska kuća PWC, gde za razliku od tradicionalnih tipova kriminalnih radnji koje su imale blagi pad u 2016. godini, visokotehnološki kriminal beleži konstantan rast, počevši od 2011. godine kada se prvi put pojavljuje u istraživanju kao posebna kategorija.

Razvijanje internet tehnologija omogućio je globalni prenos informacija koje postaje dostupan svima i na taj način otvara značajan broj mogućnosti. Pristup internetu je u 2011. godini, imalo najmanje 2,3 milijarde ljudi, odnosno, više od jedne trećine ukupne svetske populacije, a procenjuje se da će do 2020. godine, broj umreženih uređaja šest puta premašiti broj ljudi³⁹⁴. U studiji IBM-a i Ponemon Instituta, koja je uključila ispitivanje 11 država širom sveta, odnosno 350 kompanija, ukupna prosečna godišnja šteta za napad podataka porasla je sa 3,52 miliona u 2014. na 3,79 miliona dolara u 2015. godini³⁹⁵.

U istraživanju PWC navodi se da sa 32% ispitanih organizacija bilo pogođenom nekom vrstom visokotehnološkog kriminala, dok 34% očekuje da će biti napadnuta na ovaj način u naredne dve godine. Ono što je zabrinjavajuće, jeste da samo 37% ispitanih organizacija ima

³⁹³ Brčanski, B. (2011). *op.cit*

³⁹⁴ Arežina, N., Knežević, G., Simeunović, N., & Vukićević, S. *op.cit*

³⁹⁵ Ponemon, L. (2015). *2015 Cost of Data Breach Study*. (pristup: 10.05.2016) [dostupno na: <https://securityintelligence.com/media/2015-ponemon-cost-of-a-data-breach-study/>]

urađen plan borbe protiv napada u smislu visokotehnološkog kriminala³⁹⁶. Nacrt izveštaja UNODC, iz 2013. godine, ukazuje da se u budućnosti neće moći zamisliti da bilo koja kriminalna radnja ne bude uključivala internet konekciju za njeno sprovođenje³⁹⁷. Stoga, iako internet omogućava bezbroj pogodnosti u smislu efikasnijeg i bržeg poslovanja, određena lica isti mogu upotrebiti kao sredstvo za različite nezakonite svrhe, kako bi protivpravno stekli određenu korist.

UNODC definiše visokotehnološki kriminal kao svaku **9** kriminalnu radnju koja se sprovodi u elektronskom ambijentu. Visokotehnološki kriminal, može uključiti i kriminalnu radnju koja koristi informacione tehnologije i njihovu infrastrukturu, sa ciljem nezakonitog pristupa, nezakonitog presretanja i ometanja podataka, sistemskih uticaja, zloupotrebe opreme, krivotvorenja ili krađe identiteta i elektronske prevare. Jedna od najpoznatijih kompanija u svetu koja pruža usluge zaštite računarskih sistema od virusnih i drugih napad⁹ Symantec, definiše visokotehnološki kriminal kao svaku vrstu kriminalne radnje koja se izvrši korišćenjem računara, mreže ili hardverskog uređaja³⁹⁸. Sprovođenje visokotehnološkog kriminala, može se izvršiti kroz više faza: *faza ulaza, izlaza, programiranja, upotrebe i prenosa*.

U *prvoj fazi* obavlja se unos podataka u računar gde dolazi do njegove zloupotrebe kao što su ubacivanje lažnih slogova, izmena i brisanje tekućih podataka ili brisanje odnosno uklanjanje ključnih ulaznih dokumenata. Ovi postupci se najčešće mogu obavljati kako bi se generisao lažni platni spisak, izvršilo povećanje prekomernih časova, falsifikovanje iznosa kredita ili zajma, fiktivno unapređenje zaposlenih, izvršili transferi novca na lažne račune, ili držali zaposleni na platnom spisku, iako su prestali da rade.

U *fazi izlaza* vrši se krađa različitih podataka, rezultata istraživanja, planova, poslovnih i drugih tajni, od strane osoba u pravnom licu, sa drugim licima van privrednog društva u kom su zaposleni.

Treća faza, odnosno *faza programiranja* uključuje postojanje programera koji čine kriminalnu aktivnost i to kroz: zamene programa, brisanje instrukcija od važnosti, izmene programa, njegovu građu i kopiranja, ili njegovu sabotazu. Takođe u ovoj fazi mogu se pojaviti sledeće tehnike tzv. malicioznih programa kao što su *trojanski konj*, *salama tehnike*, *logičke bombe* i *zamke* koje će biti posebno objašnjene.

³⁹⁶ IWC. (2016). *Adjusting The Lens on Economic Crime*. PWC. (pristup: 10.5.2016.) [dostupno na: <http://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/pdf/GlobalEconomicCrimeSurvey2016.pdf>]

³⁹⁷ United Nations Office on Drugs and Crimes (2013). *Comprehensive Study on Cybercrime*. Vienna: United Nations Office On Drugs And Crime. (pristup: 07.10.2014.) [dostupno na: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG_4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf]

³⁹⁸ Arežina, N., Mizdraković, V., & Knežević, G. (2014). Korišćenje interneta u visokotehnološkom kriminalu. *Međunarodna naučna konferencija Sinteza*, str. 277-281.

Kod faze *upotrebe*, neovlašćena osoba koristi računarski sistem za privatne potrebe i ostale neovlašćene postupke, kako bi se stekla određenu protivpravnu korist.

U fazi *prenosa*, podaci se prenose različitim komunikacijskim vezama, odnosno linijama koje je izuzetno teško obezbediti, pogotovo zbog razvijenosti različitih tehnika koje se koriste kako bi se sprovedla kriminalna aktivnost neopaženo³⁹⁹.

Razvoj interneta uslovio je takođe i razvoj *malicioznih programa (malware)* koji se izuzetno brzo šire mrežom, usled ranjivosti sistema, različitih sistemskih grešaka, neopreznosti korisnika i raznih drugih razloga⁴⁰⁰. Maliciozni programi predstavljaju takvu vrstu softvera koji nanose štetu ciljanom, zaraženom, računarskom sistemu, a razlikuju se po malicioznoj aktivnosti koju čine, načinu umnožavanja, kao i načinu izvršenja. Studija Symantec kompanije iz 2014. godine, ukazuje da sajber kriminalci rade brže nego što kompanije mogu da postignu da se odbrane, kao i da je učestalost lansiranja novih zlonamernih programa u porastu, čak više od 317 miliona novih malicioznih programa – kompjuterskih virusa i drugih softvera je napravljeno 2014. godine, što znači da se skoro milion novih malicioznih programa kreira svaki dan.

Kod *trojanskog konja* unose se prikrivene programske konstrukcije, koje se nalaze u legalnom programu, koja vrše različite vidove kriminalnih aktivnosti. Ova vrsta zlonamernog programa je zapravo kamuflirana u legalnom programu, a suštinski krađe informacije i zauzima prostor na računaru u vidu memorije. Takođe, može brisati različite vrste datoteka, ili poslati određene informacije osobama sa mejling liste, bez znanja korisnika. Razlika u odnosu na viruse je ta što se ne može sam množiti i širiti, već postupkom kopiranja na drugi računar. Trojanci se mogu javiti u više oblika kao što su otkrivanje i davanje lozinki, *keyloggers* (programa instaliranih na računaru žrtve koji pamte svaki pritisnut taster, a među njima i šifru), trojanci za daljinski pristup itd⁴⁰¹.

Logička bomba jeste vrsta malicioznog programa koji se pokrene onda kada se ispune određeni uslovi, tj. kada korisnik nekom svojom aktivnošću pokrene njenu aktivaciju, na primer u tačno određeno vreme ili određenog datuma, pod uslovom da na disku postoji određena datoteka, ili ako se na sistem prijavi određeni korisnik⁴⁰².

Kod *klopke (trap door)*, onaj ko je autor programa može namerno ili slučajno da ostavi prazna mesta u svom kodu tj. klopku, tako da onaj koji je svestan tih praznih mesta može podmetnuti sopstveni kod ili izvršiti izmenu određenog dela koda na način da izmena bude

³⁹⁹ Petković, A. *op.cit.*, str. 283

⁴⁰⁰ Vuletić, D. (2012). Napadi na računarske sisteme. *Vojnotehnički glasnik*, 60(1), str. 235-249.

⁴⁰¹ Pleskonjić, D. (2011). Zlonamerni programi. Sigurnost računarskih mreža. (pristup: 18.05.2016) [dostupno na: http://www.convex.info/draganp/SRM_Predavanje_7.pdf]

⁴⁰² Vuletić, D. *op.cit.*

neprimetna. Recimo, zaokruživanje iznosa transakcije na neki iznos u određenim vremenskim periodima, može predstavljati vrstu klopke, ukoliko se ostatak zaokruživanja prenosi na račun programera. Njihova detekcija je veoma komplikovana i teška, jer je potrebno analizirati celokupan kod programa koji je sumnjiv.

Metoda salame predstavlja tehniku koja daje instrukcije računaru da skida male iznose novca računarske transakcije koja nije odobrena i da ih prebacuje na račun počinioaca. Tehnika se najčešće koristi u bankarskom sektoru, posebno kod računskog zaokruživanja cifara na niže, sa većeg broja računa i prenošenja na jedan račun. Poznat je slučaj iz 1985. godine gde je programer od iznosa provizija prodavaca kompanije, gde je bilo podešeno računsko zaokruživanje na niže cifre, podesio prebacivanje ostataka novca od zaokruženog iznosa, na račun izmišljenog prodavca pod nazivom Zwana. Ovaj naziv prodavca je izabran iz razloga što je počinilac znao da je računar podešen da reda račune prema abecednom redu, tako da je podesio da se novac uvek prebacuje na poslednji račun. Šema je otkrivena tek nakon tri godine kada je kompanija odlučila da zbog određene svečanosti izdvoji prvog i poslednjeg prodavca koji će u njoj učestvovati⁴⁰³.

Virusi predstavljaju vrstu programa koji inficira druge programe, tako što u njih ubacuje svoju kopiju, koja ih inficira i u stanju je da se dalje širi. Iniciranje se odnosi na promenu toka programa, s tim što virusi ne moraju biti uvek destruktivni, već samo ukoliko su tako programirani. Brzo se šire i teško se uklanjaju iz zaraženog sistema i na taj način čine najopasniju vrstu zlonamernih programa.

Računarski crv (worm) predstavlja vrstu malicioznog softvera koji se umnožava višestruko putem računarskih mreža. Za razliku od virusa, računarski crvi jesu samostalni programi i ne „*prilepljuju se*“ uz glavne izvršne programe, već koriste mrežu kako bi se preneli na druge sisteme samostalno⁴⁰⁴. Preuzimanjem kontrole nad funkcijom računara, automatski se izvršava kopiranje sa jednog računara na drugi. Takođe, mogu da zauzmu značajan deo memorije računara, kao i da podatke šalju bez znanja korisnika, brišu fajlove, itd.

Špijunski programi (spyware) jesu vrsta malicioznih programa koji skupljaju informacije o korišćenju računara ili poseti određenih sajtova kao i ličnih informacija bez znanja korisnika. Reklamni špijunski programi (*adware*) prikupljaju i šalju informacije privrednim društvima koji se bave marketingom za praćenje navika potrošača, pri pretraživanju informacija na internetu. Pokazatelji koji mogu ukazati na prisustvo ove vrste programa mogu biti usporen rad na računaru ili učitavanje programa, kao i česti iskakajući (*pop-up*) prozori, poruke o greškama, pojavljivanje novih datoteka, gubljenje postojećih, ili čak neuobičajen rad aplikacija.

⁴⁰³ New Computer Express (1990). *Criminal Tendencies*, (pristup:07.06.2016.) [dostupno na: <http://www.infotextmanuscripts.org/criminal-tendencies.pdf>]

⁴⁰⁴ Vuletić, D. *op.cit.*

Ipak, ni jedan informacioni sistem nije u potpunosti siguran i otporan na različite kriminalne aktivnosti iz razloga što ne postoji apsolutna zaštita, kao i iz razloga što se često radi o izvršiocima koji su veoma inteligentni, ali i podržani snagom informacionih tehnologija⁴⁰⁵. Ipak, neki od načina putem kojim se može izvršiti zaštita od malicioznih programa jesu i korišćenje različitih softvera za zaštitu, česte promene lozinki, pristupanje isključivo određenim sajtovima, korišćenje različitih verzija pretraživača na internetu itd.

26

Važne međunarodne pravne izvore predstavljaju Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala sa dopunskim protokolima iz Palermo 2000. godine i Konvencija Saveta Evrope o kompjuterskom kriminalu koja je usvojena u Budimpešti 2001. Donošenjem konvencija uspostavlja se intenzivna međusobna saradnja država i njenih organa i nastoji da minimizira svaki negativni uticaj na brzinu, ometanje i protok informacija i dokaza u međunarodnom okruženju.

Krivična dela koja su određena Konvencijom su⁴⁰⁶:

- neovlašćeni (protivpravni) pristup
- neovlašćeno (protivpravno) presretanje
- ometanje toka podataka
- ometanje računarskog sistema
- zloupotreba uređaja
- falsifikovanje počinjeno pomoću računara
- prevara izvršena pomoću računara
- krivična dela dečije pornografije
- krivična dela autorskih i srodnih prava.

9

Kada je reč o našoj državi, u Krivičnom Zakoniku Republike Srbije, pod visokotehnološkim kriminalom podrazumeva se skup sledećih krivičnih dela:

- Oštećenje računarskih podataka i programa
- Računarska sabotaža
- Pravljenje i unošenje računarskih virusa
- Računarska prevara
- Neovlašćeni pristup zaštićenom računaru, računarskoj mreži i elektronskoj obradi podataka
- Sprečavanje i ograničavanje pristupa javnoj računarskoj mreži i
- Neovlašćeno korišćenje računara ili računarske mreže.

⁴⁰⁵ Stanišić, M., i Stanojević, L. (2007). *Revizija u bankarstvu*. Beograd: Univerzitet Singidunum., str. 149

⁴⁰⁶ Stamenković, B., Balota, A., Favličić, V., Paunović, B. i Backović, J., *op.cit*

9
Pored nabrojanih, uključuju se i dela protiv intelektualne svojine, prevare, imovine pravnog saobraćaja, 9 zloupotreba u oblasti elektronske trgovine i bankarstva, zloupotreba platnih kartica na internetu, zloupotrebe dece u pornografske svrhe na internetu kao i govora mržnje na internetu kod kojih se kao sredstvo ili objekat izvršenja krivičnih dela mogu javiti računarski podaci računarske mreže.

9
Na osnovu podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP) najučestaliji načini izvršenja krivičnih dela na internetu čine računarske prevare vezane za aukcijske internet sajtove (elektronske prodavnice), kompromitovanje i upotreba platnih kartica, "Nigerijske prevare" i DDcS napade⁴⁰⁷.

Tokom 2005. godine, 6 novano je Posebno tužilaštvo za borbu protiv visokotehnološkog kriminala prema Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala iz 2005.godine. Pomenuto tužilaštvo jeste nadležno za krivično gonjenje počilaca krivičnih dela visokotehnološkog kriminala u Republici Srbiji. Na osnovu odredaba pomenutog zakona, Viši sud 131 Beogradu nadležan je za postupanje u predmetima visokotehnološkog kriminala nadležan za teritoriju Republike 26 je, dok je Apelacioni sud u Beogradu nadležan za odlučivanje u drugom stepenu. Dalje, u obrazovana je i Služba za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u okviru MUP-a, koja postupa po nalogima Posebnog tužioca za visokotehnoški kriminal.

9
Kako je uprava privrednih subjekata odgovorna za uspostavljanje osnovnih ciljeva u vezi sa bezbednošću, ona mora identifikovati imovinu koju je potrebno zaštititi od rizika. U tom smislu potrebno je uspostaviti jake računovodstvene interne kontrole, kao i kontrole kompjuterskom pristupu i zaštiti od neovlašćenog pristupa i upada sa računarskih mreža. Ovo se može postići segregacijom dužnosti uz promenu kodova za pristupanje, pregleda kompjuterske bezbednosti ali i autorizacijom i supotpisivanjem. Dalje, kontrole zaštite pristupa kompjuterskom sistemu mogu uključiti različite vrste pametnih kartica, lozinki, vremenskih ograničenja pristupa itd. Takođe, korišćenjem različitih vrsta hardverskih i softverskih uređaja koji odobravaju ili odbijaju pristupe podacima, mogu biti korisne zaštite od neodobrenih programa i upada u računarski sistem. Ipak, pored nabrojanih metoda, potrebna je i edukacija zaposlenih i podizanje svesti o pretnji od visokotehnološkog kriminala. Interne kontrole mogu u značajnoj meri smanjiti rizik od kompjuterskog kriminala, ali se ne smeju posmatrati statički već kao skup alatki koje se moraju razvijati tokom vremena i ići u korak sa poslovnim i tehnološkim promenama, praksom, zakonskim propisima kao i ekonomskim uslovima.

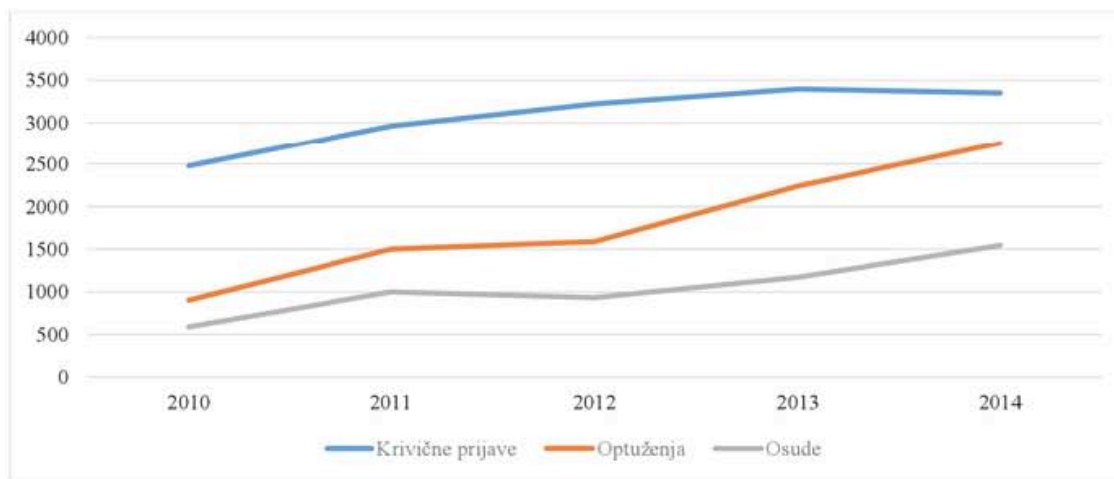
⁴⁰⁷ Arežina, N., Mizdraković, V. i Knežević, G. *op.cit.*

4.4 Pregled stanja krivičnih dela protiv privrede, koruptivnih dela i privrednih prestupa u Republici Srbiji

Prema dostupnim podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS), za potrebe ovog rada, analizirani su podaci u vezi sa zastupljenošću krivičnih dela privrednog kriminaliteta, koruptivnih dela i privrednih prestupa. U posmatranom periodu od pet godina (2010-2014) analizirano je kretanje broja podnetih krivičnih prijava protiv punoletnih fizičkih lica, kao i optuženih i osuđenih lica za krivična dela protiv privrede. Takođe, u ovom delu biće reči o rizičnim područjima za pranje novca, ali i kretanju privrednih prestupa pravnih i odgovornih lica za pomenuti period.

Na prikazu br. 10 uočava se rastući trend za sve tri kategorije (prijavljenih, optuženih i osuđenih) počilaca krivičnih dela protiv privrede od 2010-2014. godine. U posmatranom periodu, najveći broj podnetih prijava jeste u 2013. godini i to 3.397, dok je najviše optuženja i osuda ipak u 2014. godini i to 2.748 i 1.543 respektivno. Prosečan godišnji rast za navedeni period iznosio je 6,19% za broj podnetih krivičnih prijava, 24,99% za broj optuženja i 21,24% za broj osuda za punoletna fizička lica za krivična dela protiv privrede.

Prikaz 10. Krivične prijave, optuženja i osude punoletnih učinilaca za krivična dela protiv privrede u periodu od 2010-2014. godine⁴⁰⁸

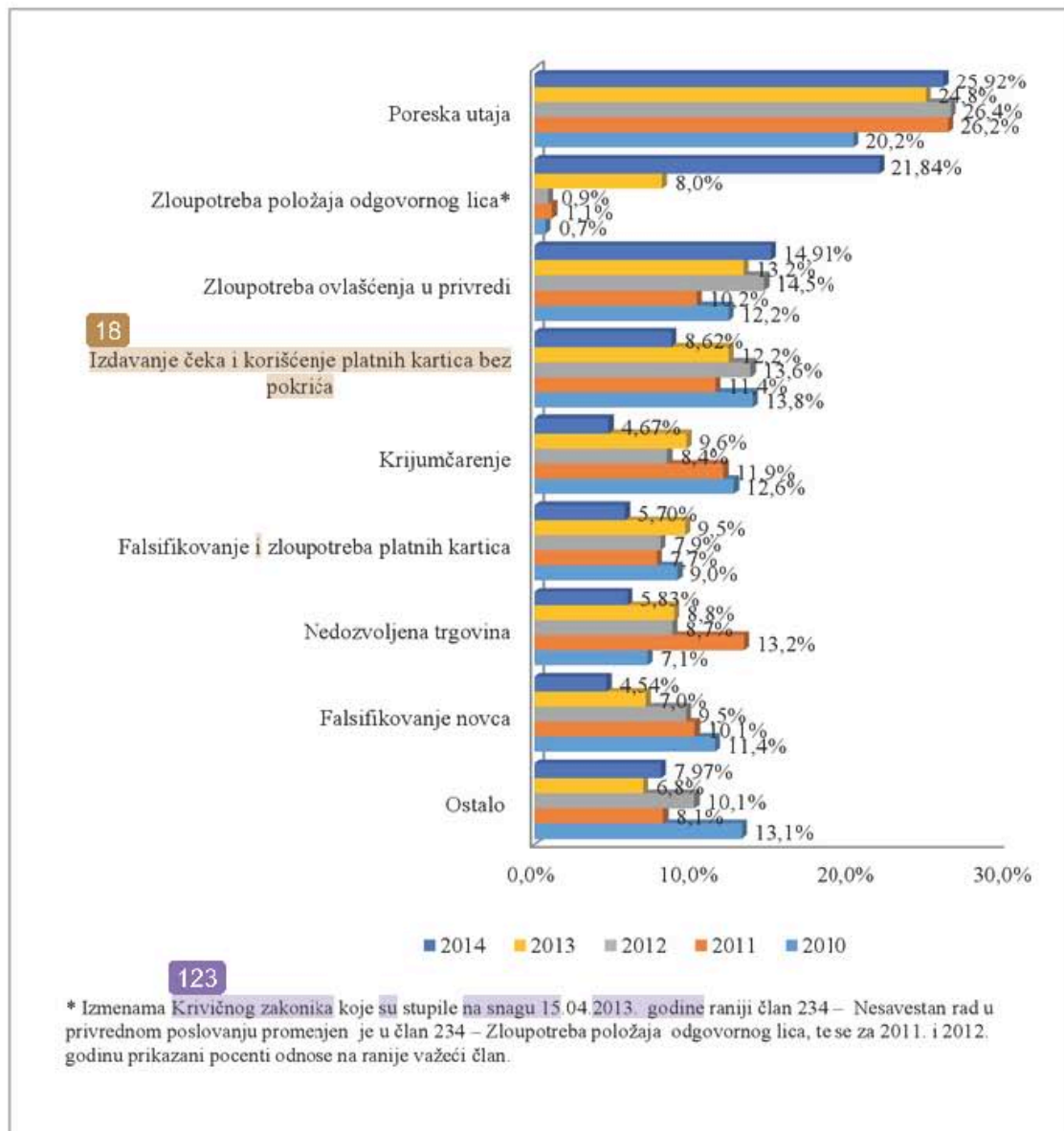

Na prikazu br. 11, mogu se videti najzastupljenija krivična dela protiv privrede za osuđena punoletna lica, za period od 2010-2014. godine, od kojih poreska utaja u 2014. godini čini najučestalije krivično delo protiv privrede sa 25,92%, posle koga slede zloupotreba odgovornog

⁴⁰⁸ prilagođen ²⁸ ma podacima Republičkog zavoda za statistiku za navedene periode (pristup: 03.06.2016.)
[dostupno na: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>]

lica sa 21,84%, zloupotreba ovlašćenja u privredi sa 14,9 % i izdavanje čeka i korišćenje platnih kartica bez pokrića sa 8,62%, dok ostala krivična dela učestvuju sa manje od 8% od ukupnog broja krivičnih dela protiv privrede za osuđena punoletna lica

Prikaz 11. Zastupljenost krivičnih dela protiv privrede za osuđene punoletne učinioce u periodu od 2010-2014. godine⁴⁰⁹

⁴⁰⁹Ibid.

Što se tiče krivičnih dela protiv privrede, za osuđene punoletne počiniocima u 2014. godini, odnos prijavljenih i osuđenih počinioca za krivična dela poreske utaje bio je 712:400, zloupotrebe položaja odgovornog lica 684:337, i zloupotrebe ovlašćenja u privredi 396:230. Ova pojava, gde broj evidentiranih dela i njihovih učinilaca, od jednog do drugog organa opada, kako neki autori smatraju, poznata je kao gubljenje zločina i može se prikazati u obliku levka na čijem su širem kraju prijavljena dela, a na užoj broj osuđenih lica, ili još češće zatvorenika u kaznenim ustanovama⁴¹⁰.

Kada je reč o pranju novca, u toku 2015. godine obveznici su Upravi za sprečavanje pranja novca prijavili ukupno 5.674 sumnjivih transakcija, odnosno 3.822 sumnjivih transakcija i 587 sumnjivih aktivnosti u 2014. godini. Pregled prijavljenih sumnjivih transakcija i sumnjivih aktivnosti za 2015. i 2014. godinu po obveznicima, prikazan je u narednoj tabeli.

Tabela 10. Broj prijavljenih sumnjivih transakcija i sumnjivih aktivnosti u 2015. i 2014. godini⁴¹¹

Obveznici	2015	2014
Banke	737	552
Agenti za prenos novca	4.881	3.822
Notari/Advokati	2	13
Računovode	3	1
Revizori	11	9
Menjač:	4	3
Lica koja se bave poštanskim saobraćajem	17	1
Osiguravajuća društva	18	5
Lizing	1	3
Factoring	1	0
Ukupno	5.675	4.409

Većina prijavljenih transakcija u 2015. godini, prijavljena je od strane agenata za prenos novca, ali i banaka, gde je od 737 sumnjivih transakcija koje su prijavile banke, 152 ostale na praćenju u Upravi, a ostatak je prosleden nadležnim organima, za razliku od transakcija prijavljenih od strane agenata, gde su sve prosledene nadležnim organima za dalje postupanje.

Analizom izveštaja, uočen je i porast prijavljenih sumnjivih transakcija podnet Upravi za sprečavanje pranja novca 2015. u odnosu na 2014. godinu, kada je podneto 3.822 sumnjivih transakcija i 587 sumnjivih aktivnosti. Takođe, u 2014. godini najveći udeo u prijavi sumnjivih transakcija imali su agenti za prenos novca i banke. Prijave podnete od strane revizora čine

⁴¹⁰ Ignjatović, Đ. *op. cit.*

⁴¹¹ prilagođeno prema godišnjem izveštaju o radu Uprave za sprečavanje pranja novca za 2014. i 2015. godinu, (pristup: 04.06.2016.) [dostupno na: <http://www.apml.gov.rs>]

neznatno učešće u ukupnim prijavama, ali zbog samog ograničenja i prirode kontrolnih postupaka revizije, rezultati su očekivani.

Prijave koje su podnete od strane bankarskog sektora nedvosmisleno pokazuju da i dalje, utaja poreza predstavlja krivično delo rizično za pranje ¹⁵vca. Od ukupnog broja podnetih prijava, najveći deo ima elemente poreske utaje, sumnje u simulovane pravne poslove, kao podizanje gotovine sa računa po osnovu fiktivne dokumentacije ¹⁵ije. Kada je reč o načinima, odnosno šemi izvršenja transakcija, najčešće je reč o prenosu novca između nekoliko pravnih lica po osnovu fiktivnog prometa, gde jedan ili više organizatora tih fiktivnih aktivnosti kasnije podižu sredstva.

Što se tiče prijava vezanih za sumnju u gotovinska sredstva po računima fizičkih lica i povezanih privednih subjekata, primetne su značajne uzastopne uplate gotovine nepoznatog porekla, gde se na osnovu podataka o imovini i aktivnostima poslovanja nije moglo utvrditi da novac vodi poreklo od prihoda iz poslovnih aktivnosti, te su predmeti prosleđeni nadležnim organima. Kada je reč o uplatama ¹⁵na sredstva računa pravnih lica, sumnje koje ukazuju na pranje novca odnose se najčešće na transakcije uplata po osnovu zajma, pozajmica osnivača za likvidnost privrednog društva i u nešto manje značajnom broju, po osnovu uplata pazara gde se nije mogao utvrditi da li su uplaćena sredstva bila namenjena poslovnim aktivnostima. Povećan je broj prijava koje ukazuju indirektno na falsifikovanje isprava, krađu identiteta kao i zloupotrebu ovlašćenja u smislu falsifikovanja dokumentacije i zloupotrebe platnih kartica ¹⁵ca. Kod trgovine robe „na crno“ lica najčešće uvoze i prodaju robu „na crno“ gde se posle novac za plaćanje robe prebacuje sa ličnih računa ¹⁵uz navođenje šifre plaćanja kao „pomoć porodici“, od kojih se najviše uplata vrši ka Kini, dok su fizička lica vlasnici preduzetničkih radnji⁴¹².

Takođe, analiza sumnjivih aktivnosti koje su prijavljene od strane obveznika iz nefinansijskog sektora, govori o pojavi značajnih gotovinskih uplata po osnovu pozajmice, bez odgovarajuće dokumentacije koj prati izvršenu transakciju ili čak nemogućnosti utvrdjenja izvora ¹⁵istava, uključujući i sumnju u stvarnog vlasnika. Ovo je posebno izraženo u slučajevima gde su osnivači domaćih kompanija registrovani ¹⁵nostranstvu i gde se radi o kompleksnim vlasničkim strukturama, a takođe i u slučajevima gde se neko od lica iz osnivačke strukture dovodi u vezu sa off-shore destinacijama. U spoljnoj trgovini avansne uplate ka off-shore destinacijama ukazuju na sumnju u dalju realizaciju poslovnih aktivnosti, a naročito kada postoje informacije da roba koja je avansno plaćena nikad nije isporučena, kao i veoma česte promene rukovodilaca⁴¹³.

161

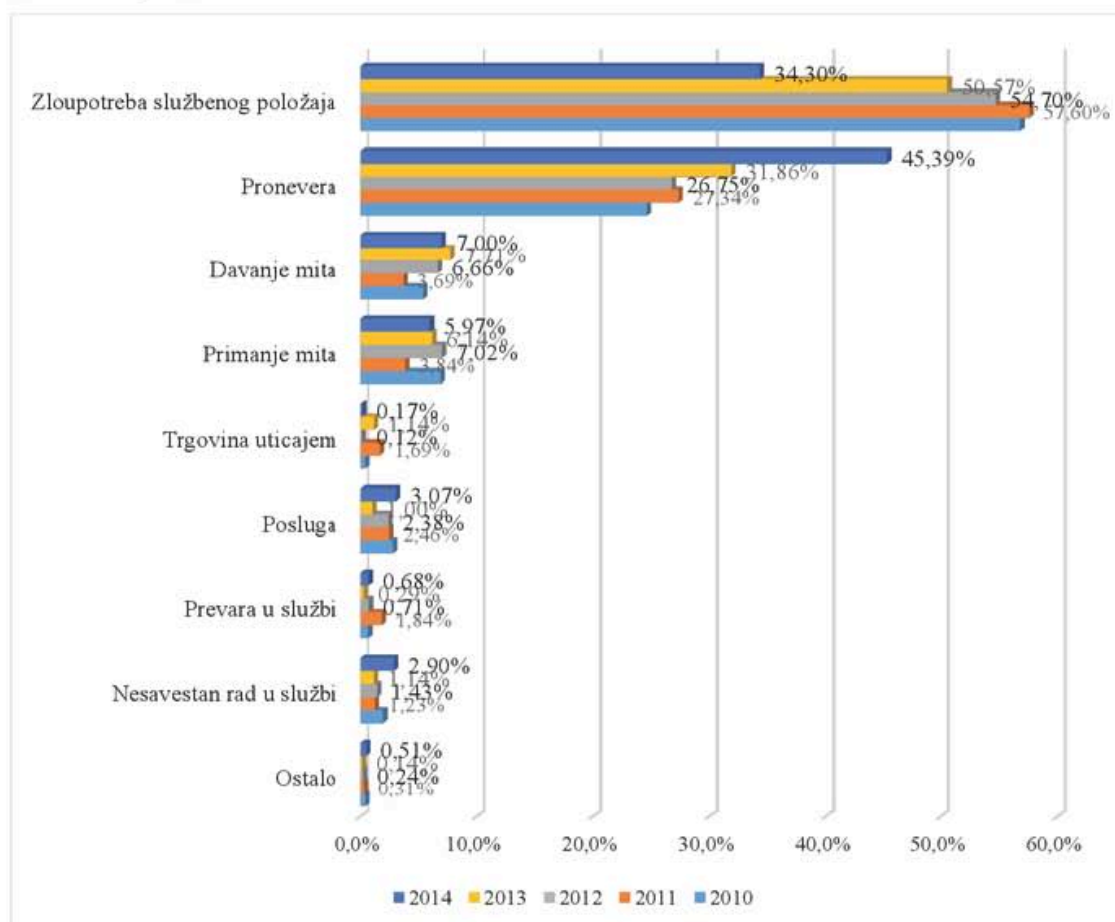
Kada je reč o krivičnim delima protiv službene dužnosti za osuđena punoletna lica, njihova zastupljenost za period 2010-2014. godine može se videti na narednom prikazu:

15

⁴¹² Uprava za sprečavanje pranja novca. (2015). Izveštaj ²⁹radu uprave za sprečavanje pranja novca za period od 1.1.2015-31.12.2015. godine. (pristup: 05.06.2016.) [dostupno na: http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1580_godisnji-izvestaj-o-radu-za-2015-pdf-cyr.pdf]

⁴¹³ Ibid

Prikaz 12. Zastupljenost krivičnih dela protiv službene dužnosti za osuđena punoletna lica za period 2010-2014. godine⁴¹⁴

Iz navedenog prikaza primećuje se da je pronevera sa 45,39% učešća u svim krivičnim delima protiv službene dužnosti, najučestalije krivično delo u 2014. godini i beleži porast u odnosu na prethodne godine.

Iako zloupotreba službenog položaja beleži pad u odnosu na prethodni period, ova vrsta krivičnog dela protiv službene dužnosti predstavlja drugu po učestalosti značajnu kriminalnu aktivnost protiv privrede. Takođe, napomena je da je značajan broj krivičnih dela zloupotreba službenog položaja u 2013. godini preklasifikovano u krivično delo zloupotreba položaja odgovornog lica koji spadaju u kategoriju krivičnih dela protiv privrede, te treba biti oprezan kod interpretacije ove kategorije. Za zloupotrebu službenog položaja u 2010. godini podneta je 1.868 prijava, u 2011. i 2012. godini podneto je više od 2.000 prijava, dok je nešto više od 1.300 podneto

28

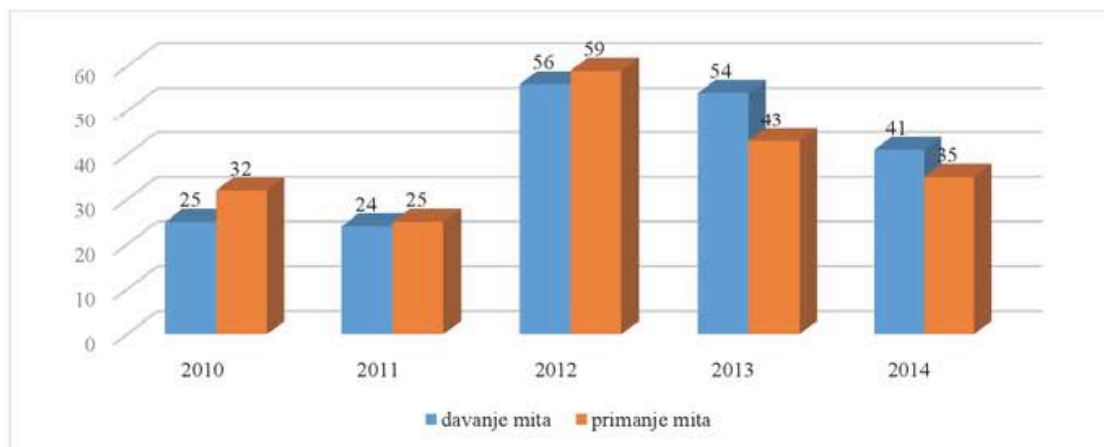
⁴¹⁴ prilagođen 28. ma podacima Republičkog zavoda za statistiku za navedene periode (pristup: 03.06.2016.)
[dostupno na: <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>]

u 2013. i 2014. godini. Međutim, broj osuđenih počinioca za ova krivična dela bio je i po nekoliko puta manji od prijavljenih.

Primetno je da su davanje mita i primanje mita nakon zloupotrebe službenog položaja i pronevere, učestale vrste krivičnog dela protiv službene dužnosti za period od 2010-2014. godine, što upućuje da je u našoj državi problem koruptivnih aktivnosti ove kategorije i dalje aktuelan.

Na prikazu br. 13, ukoliko se pogleda kretanje broja osuđenih punoletnih učinioca za krivična dela davanja i primanje mita, iako u 2014. godini ove dve kategorije beleže pad u odnosu na prethodnu godinu, primetno je da su u odnosu na 2010. i 2011. godinu, ove kategorije doživele porast. Naime, u 2012. u odnosu na 2011. godinu, primetan je rast i to preko 130% za obe kategorije, što predstavlja značajano povećanje. Takođe, u istraživanju koje je sproveo Centar za Liberalno-demokratske studije u 2014. godini, naglašava se da sam pad poslednjih godina, nažalost ne treba pripisati smanjenju pojave koruptivnih dela, već manjoj neophodnosti kontakta ispitanika sa upravom⁴¹⁵. Ovo potvrđuje i svetski indeks korumpiranosti CPI, gde se ovaj skor od 2012. godine nije značajno poboljšao, kada je reč o našoj državi i čak pokazuje i blagi pad 2015. u odnosu na 2014. godinu.

Prikaz 13. Zastupljenost krivičnih dela davanja i primanja mita za osuđena punoletna lica za period 2010-2014. godine⁴¹⁶

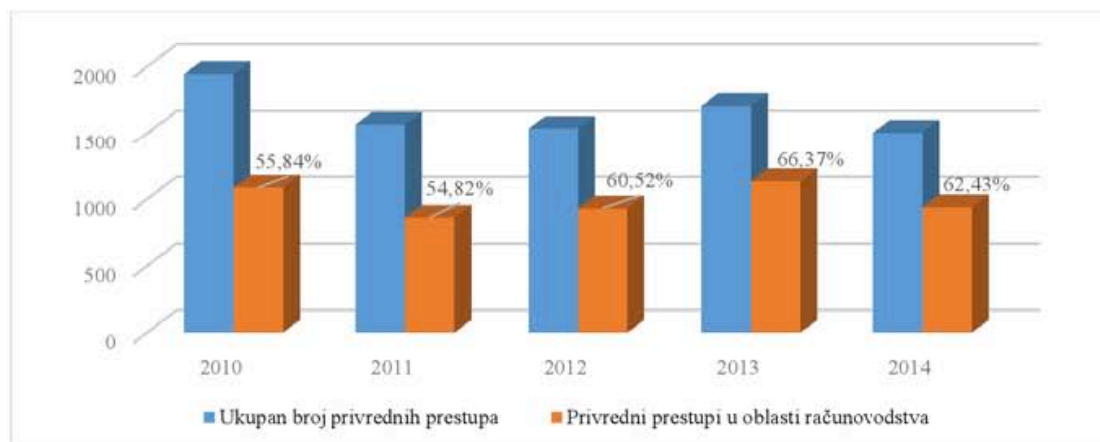
Kada govorimo o privrednim prestupima za *pravna lica*, u 2014. godini, podneta je ukupno 1.631 prijava, 1.993 optužbe i 1.504 osuda što je za 5,06%, 20,28% i 11,89% manje nego u 2013. godini. Ipak, nterasantan podatak jeste da u periodu od 2010-2014. godine, od ukupnog broja

⁴¹⁵ Centar za liberalno-demokratske studije. (2014). *Izveštaj o proceni korupcije-Srbija*. Beograd: CLDS. (pristup: 03.05.2016) [dostupno na: http://seldi.net/281min/public/PDF/Publications/CAR_Serbia/CAR_Serbia_RS_final.pdf]

⁴¹⁶ prilagođen 28. ma podacima Republičkog zavoda za statistiku za navedene periode (pristup: 03.06.2016.) [dostupno na: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>]

osuđenih pravnih lica za privredne prestupe, više od 50% čine privredne prestupi u oblasti računovodstva, što se može videti na prikazu br. 14.

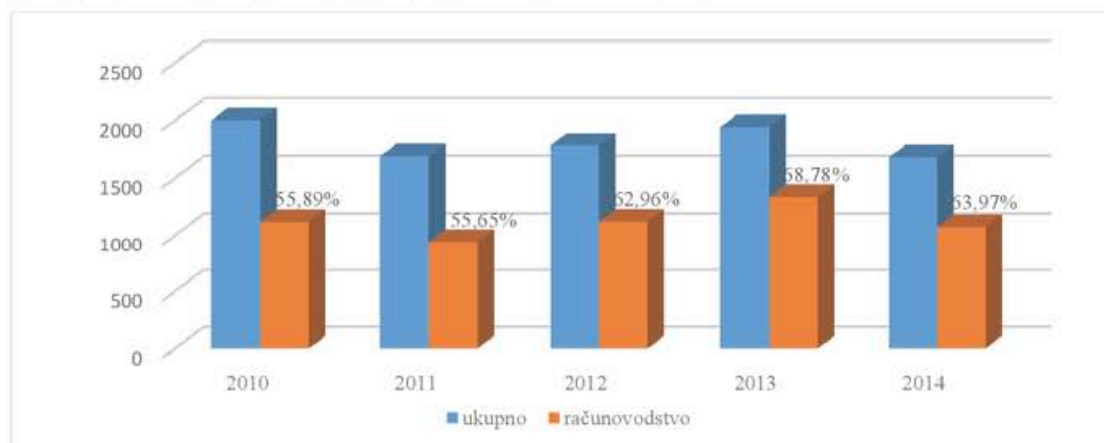
Prikaz 14. Zastupljenost privrednih prestupa u oblasti računovodstva u odnosu na ukupan broj privrednih prestupa za osuđena pravna lica u periodu od 2010-2014. godine⁴¹⁷

Što se tiče osuđenih *odgovornih lica* za privredne prestupe u oblasti računovodstva, njihova zastupljenost je takode viša od pomenutog procenta u ukupnom broju privrednih prestupa za period od 2010-2014. godini. Privredni prestupi iz oblasti računovodstva u 2014. godini čine oko 63% svih privrednih prestupa za osuđena odgovorna lica, što ih ponovo svrstava u oblast najzastupljenijih prestupa u privredi. Prethodno je ilustrovano na prikazu br. 15.

⁴¹⁷ Ibid.

Prikaz 15. Zastupljenost privrednih prestupa u oblasti računovodstva u odnosu na ukupan broj privrednih prestupa za osuđena odgovorna lica u periodu od 2010-2014. godine⁴¹⁸

Kada je reč o visokotehnološkom kriminalu u Republici Srbiji dostupni podaci MUP-a Republike Srbije za 2013. godinu, govore da broj krivičnih dela iz ove oblasti takođe u poras. 160 izveštaju MUP-a navodi se da je otkriveno 759 krivičnih dela visokotehnološkog kriminala, što je za 21% više u odnosu na 2012. godinu (624). Krivične prijave su podnete protiv ukupno 418 lica, dok u strukturi ovih krivičnih dela najviše je krivičnih dela falsifikovanja i zloupotrebe platnih kartica i to 180 ili 67% od ukupnog broja krivičnih dela visokotehnološkog kriminala, dok oko 12% čine krivična dela protiv intelektualne svojine i 3% krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka.

Na osnovu prethodnih podataka, može se zaključiti da broj podnetih krivičnih prijava, optužbi, kao i osuda za krivična dela protiv privrede u Republici Srbiji beleži porast za period od 2010-2014. godine. U pomenutom periodu, najveći procenat osuda se odnosio na krivična dela utaje poreza koje čini više od 20% svih osuda za krivična dela protiv privrede za sve četiri posmatrane godine. Ovu činjenicu potkrepljuje i izveštaj Uprave za sprečavanje pranja novca, gde prijave koje su podnete od strane bankarskog sektora ukazuju da od ukupnog broja podnetih prijava, najveći deo ima elemente poreske utaje. Aktivnosti koje su najčešće od strane obveznika prijavljivane kao sumnjive su: poreska utaja, unos novca nepoznatog porekla u finansijski sistem naše države, falsifikovanje ličnih identifikacionih dokumenata, zloupotreba položaja odgovornih lica u pravnim licima, zatim sumnjive kupovine pravnih lica, sumnjiva upotreba odobrenih kredita od strane fizičkih lica, kao i finansiranje terorizma kroz humanitarne organizacije⁴¹⁹. Povećan je

⁴¹⁸ prilagođen 28 ma podacima Republičkog zavoda za statistiku za navedene periode (pristup: 03.06.2016.) [dostupno na: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>]

⁴¹⁹ Uprava za sprečavanje pranja novca. (2015). Izveštaj 29 radu uprave za sprečavanje pranja novca za period od 1.1.2015-31.12.2015. godine. (pristup: 05.06.2016.) [dostupno na: http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1580_godisnji-izvestaj-o-radu-za-2015-pdf-cyr.pdf]

broj prijava koje se tiču falsifikovanja isprava i dokumentacije i ovaj metod je posebno pogodan za otvaranje takozvanih fantom firmi. Dalje, ističu se dela velikih gotovinskih uplata po osnovu pozajmice, avansnih uplata sa *off-shore* kompanijama, dok je kod spoljne trgovine primetan uvoz i prodaja robe na crno gde se transakcije najviše vrše prema Kini.

Kada je reč o koruptivnim delima, pronevera predstavlja značajnu pretnju i beleži značajan porast u odnosu na prethodni period, što ukazuje da se zapravo radi o porastu ne običnog dela kriminaliteta u obliku krađe, već počinjenog od strane odgovornog lica privrednog subjekta, odnosno tzv. *profesionalne prevare* u privrednom društvu.

Takođe, primetno je da su prestupi u oblasti računovodstva najzastupljeniji prestupi sa preko 50% učešća u ukupnom broju osuda za pravna, kao i za odgovorna lica u periodu od 2010-2014. godine. Naime, ovo upućuje da pravna lica krše odredbe Zakona o računovodstvu čiji primeri mogu uključivati neuspostavljanje sistema računovodstvenih internih kontrola, nesastavljanja računovodstvenih isprava u skladu sa Zakonom, nevršenja provera pre unosa u poslovne knjige i drugih razloga definisanih u Zakonu, a koji utiču na kvalitet same računovodstvene prakse i njene zloupotrebe u različite svrhe.

Iskustva većine država u razvoju pokazuju da su nagle promene ekonomske strukture, takođe i doba velike nestabilnosti, a samim tim i porasta kriminaliteta. Još uveliko osetne posledice finansijske krize dodatno otežavaju poslovni ambijent u Republici Srbiji, te je nažalost za očekivati da će ekonomska situacija uticati i na stopu rasta kriminaliteta i u našoj državi, a posebno na oblast privrednog kriminaliteta.

S obzirom na to, da funkcije forenzičkih računovoda nisu samo ispitivanje prevara u finansijskim izveštajima, već i različitih vidova manipulacija sa porezima, organizovanim kriminalom, korupcijom, pranjem novca i raznim drugim prevarama, ali i zbog poznavanja zakonske regulative i propisa, smatramo da su njihova znanja i veštine od velikog značaja u ispitivanju da li postoji osnovana sumnja o određenoj prevari u privrednom društvu. Evidentno je da sam prikazani trend krivičnih dela koji je u porastu, uslovljava dalji razvoj i angažovanje forenzičkih računovoda, te smatramo potpuno opravdanim neophodnost njihovog uključivanja u istražne aktivnosti, posebno kada je reč o istragama privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji. Finansijski forenzičari, kao osobe koje su zadužene u istragama privrednog kriminala, uz poznavanje prava i pravnih propisa mogu unaprediti proces optuženja kao i podizanja same optužnice. Na primer u 2014. godini, za krivična dela protiv privrede više od polovine podnetih krivičnih prijava bilo je odbačeno, od kojih je određeni deo odbačen upravo zbog nedostatka dokaza. Takođe, primetan je i određeni procenat odbačenih optužnica za dela privrednog

kriminaliteta, takode zbog nedostatka dokaza. U tom smislu finansijski forenzičari svojim veštinama i poznavanjem različitih oblasti, potpomogli bi sam proces krivičnog postupka i u saradnji sa tužiocima u fazi istrage istu unapredili i pomogli u obezbeđivanju validnih dokaza za sudski postupak u svrsi suzbijanja privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji.

V ULOGA REVIZIJE U PROCENI RIZIKA OD POSTOJANJA KRIMINALNIH RADNJI I PREVENCIJI NEPRAVILNOG ISKAZIVANJA REZULTATA KLIJENTA REVIZIJE

Iako same aktivnosti revizije nisu primarno opredeljene istraživanju kriminalnih aktivnosti, njihova uloga jeste u razumevanju i proceni rizika od prevare unutar privrednog društva, kako bi obezbedila razumno uveravanje o materijalnoj ispravnosti finansijskih izveštaja. Ipak, kako bi se razumeo sam značaj revizije, ovaj deo biće posvećen ulozi koju revizija ima u otkrivanju prevara i kriminalnih aktivnosti unutar privrednog društva. Takođe, pošto privredno društvo može nekvalitetnim finansijskim izveštavanjem pribeći netačnom iskazivanju finansijskog rezultata, biće prikazani rezultati istraživanja na osnovu pregleda napomena revizorskih mišljenja za 100 akcionarskih društava čijim se akcijama trguje na berzi, kod kojih je revizor ukazao na da su svojim nekvalitetnim finansijskim izveštavanjem doprineli pogrešnom iskazivanju rezultata u tekućoj godini. U tom smislu, određeni finansijski pokazatelji iz finansijskih izveštaja mogli bi da ukažu na verovatnoću sklonosti određene kompanije da nekvalitetnim finansijskim izveštavanjem izvrši upravljanje rezultatom.

5.1 Revizija i korporativno upravljanje

U protekloj deceniji, različiti korporativni skandali i zloupotrebe u kojima su bili umešani najviši nivoi rukovodstva, usloveli su da se sve uzdrma poverenje javnosti u finansijsko izveštavanje, ali i da se poveća interesovanje upravo na sam proces korporativnog upravljanja. Odnos između akcionara i rukovodilaca u korporativnom upravljanju, uslovljen je konfliktom interesa, koji se javlja usled razdvajanja vlasništva i kontrole, različitih ciljeva akcionara i uprave kao i tzv. *informacione asimetrije*. Ova informaciona asimetrija se javlja zbog nejednakosti u kvantitetu, kao i kvalitetu informacija koje imaju različiti korisnici iz koje proističu dva problema: negativna selekcija i moralni hazard (zloupotreba). Negativna selekcija se javlja u slučajevima kada investitori ne raspolažu dovoljnim obimom i kvalitetom informacija, usled čega donose pogrešne poslovne odluke. Moralni hazard nastaje kada se već novac investira, gde se investitori suočavaju sa problemom da uprava neće poslovati u njihovom najboljem interesu, nego u sopstveno⁴²⁰. Ovi suprotstavljeni interesi, podstiču upravu i daju im mogućnost da maksimiziraju

⁴²⁰ Knežević, G. (2010). *Analiza finansijskih izveštaja*. Beograd: Univerzitet Singidunum., str. 27

svoju korist na račun akcionara. Usled toga, struktura korporativnog upravljanja razvijala se kako bi pomogla ublažavanju tzv. "agencijskog problema".

Stoga, u najjednostavnijem smislu, korporativno upravljanje predstavlja sistem po kom se upravlja i kontrolišu pravna lica. Korporativno upravljanje predstavlja proces i strukturu kroz koji su postavljeni ciljevi korporacije, sredstva za postizanje tih ciljeva, kao i sistemi nadgledanja. U to smislu, on čini skup prihvaćenih principa od strane menadžmenta o neotudivim pravima akcionara, kao pravih vlasnika korporacije i uloge menadžmenta, kao poverenika u ime akcionara.

Kako navodi Sifuna, korporativno upravljanje se još može definisati kao sistem prava i pristupa kojim se korporacije upravljaju i kontrolišu, sa naglaskom na unutrašnje i spoljašnje korporativne strukture, sa namerom praćenja rada uprave i samim tim ublažavanja agencijskog problema, koji mogu proisteci iz nedela službenih lica unutar korporacije⁴²¹. Prema Bhasin-u, odgovornost, transparentnost, poštenje i obelodanjivanje su četiri stuba modernog regulatornog sistema korporativnog upravljanja⁴²².

Ipak, u proteklom periodu sve više jača svest da odgovorno korporativno upravljanje može imati značajnu ulogu u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji. Prema profesoru Zabihollah Rezaee, korporativno upravljanje se shvata kao mehanizam upravljanja, usmeravanja i praćenja poslova korporacija, u pravcu rasta vrednosti akcija. Takođe, autor smatra da su odbor direktora, komitet revizora, tim izvršnih direktora tj. rukovodstvo, interni revizori, eksterni revizori i državni organi najvažniji učesnici korporativnog upravljanja⁴²³. Obzirom da je njihova pojedinačna uloga veoma značajna u procesu samog upravljanja kompanijom, bliže će biti objašnjene i njihove odgovornosti. Međutim, po pitanju same odgovornosti učesnika u korporativnom upravljanju, ne može se naći unificirana struktura, jer se same strukture upravljanja razlikuju od države do države, odražavajući kulturne i pravne razlike, te se njihove odgovornosti razlikuju u zavisnosti od zakonskih obaveza u određenim pravnim sistemima.

Korporativno upravljanje se posmatra kao interakcija između učesnika u poslovima upravljanja (uprava), nadzora (odbor direktora ili komitet za reviziju), revizije (interni i eksterni revizori), kontrole (Komisija za HOV, regulatorna tela) i korisničke funkcije (investitori, kreditori i druge zainteresovane strane) u sistemu upravljanja⁴²⁴.

Odbor direktora treba da ima fiducijarnu⁴²⁵ odgovornost za sve akcionare u korporaciji. U smislu ispunjavanja svoje zakonske odgovornosti i zahteva, odbor direktora treba da 1) prati planove upravljanja, odluka i aktivnosti; 2) deluje kao nezavisni lider koji preuzima inicijativu da stvori vrednosti za akcionare; 3) uspostavlja smernice ili procedure za sopstveno funkcionisanje; 4) periodično se sastaje bez prisustva uprave kako bi procenio poslovanje i strategiju kompanije,

⁴²¹ Sifuna, A. P. (2012). Disclose or Abstain: The Prohibition of Insider Trading on Trial. *Journal of International Banking Law and Regulation*, 27(9), str.340-353

⁴²² Bhasin, M. (2013). Corporate Governance and Role of the Forensic Accountant: An Exploratory Study of an Asian Country. *International Journal of Contemporary Business Studies*, 4 (7), str.28-59

⁴²³ Rezaee, Z. (2002). *Financial Statement Fraud- Prevention and Detection*. New York: John Wiley & Sons, Inc., str.118

⁴²⁴ *Ibid.* str. 118

⁴²⁵ Fiducija je pravni ili etički odnos poverenja između dve ili više strana

ali i rukovodstva; 5) proceni svoj rad kako bi se osiguralo da je odbor nezavisan, profesionalan i aktivan⁴²⁶.

Kada govorimo o korporativnom upravljanju u Republici Srbiji, nestanak dosadašnjeg upravnog odbora iz upravljačke strukture predviđen je novim Zakonom o privrednim društvima⁴²⁷, koji kao organe upravljanja navodi skupštinu, nadzorni odbor i jednog ili više direktora. Od 2012. godine, ukidanje upravnih odbora u svim privrednim društvima, imalo je za cilj jačanje direktorskih funkcija, uz njihovu povećanu krivičnu i materijalnu odgovornost.

Prema pomenutom Zakonu, privredno društvo trebalo bi da poseduje efikasan odbor direktora (u sistemu jednodomnog upravljanja), odnosno nadzorni odbor (u sistemu dvodomnog upravljanja) koji je odgovoran kolektivno za uspeh društva posmatrano dugoročno, uključujući i nadzor kao i definisanje poslovne strategije društva. Uvođenje nezavisnih članova u odbor direktora, odnosno nadzorni odbor, ima pozitivan uticaj na usresređenost odbora direktora, odnosno nadzornog odbora na društveni interes. Članovi odbora direktora, odnosno nadzornog odbora, među sobom biraju predsednika, a sa druge strane odbor direktora, odnosno nadzorni odbor sprovodi nadzor i procenu učinaka izvršnih direktora.

Što se tiče nadležnosti i odgovornosti, prema čl. 398 pomenutog Zakona, odbor¹⁰⁹ koja između ostalog, utvrđuje ciljeve poslovanja i poslovnu strategiju društva, sprovodi unutrašnji nadzor nad poslovnim aktivnostima društva, uspostavlja računovodstvene politike društva i poli¹⁷⁹ pravljanja rizicima, odgovara za tačnost finansijskih izveštaja poslovnih knjiga društva, vrši sazivanje sednice skupštine, utvrđuje predlog dnevnog reda sa predlozima odluka i izv⁷ava odluke skupštine; Prema čl. 400 pomenutog Zakona, u slučaju da društvo poseduje odbor direktora, direktori biraju jednog od direktora za predsednika odbora.⁶⁸

Na svakoj godišnjoj skupštini akcionara, odbor direktora je dužan da preda kompletan izveštaj akcionarima o stanju i poslovima društva, posebno izveštaj o njegovom finansijskom stanju. Skupština akcionara zatim odlučuje o usvajanju finansijs⁶⁸ izveštaja, izveštaja odbora direktora, odnosno nadzornog odbora, izveštaja revizora, ukoliko postoji, u vezi sa finansijskim izveštajima, politici naknada i nagradama članovima odbora kao i izboru i razrešenju članova odbora direktora⁴²⁸.

Obazriv i efikasan odbor direktora može igrati važnu ulogu sprečavanja, otkrivanja, i pojave lažnog finansijskog izveštavanja. Teoretičar korporativnog upravljanja Adrian Cadbury, smatra da je glavna odgovornost u spečavanju i detektovanju kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima i ostalim nezakonitim postupcima upravo na odboru direktora, kao delu njegove fiducijarne odgovornosti za zaštitu imovine pravnog lica⁴²⁹. O odgovornosti odbora direktora govori i Cindy Fornelli, izvršni direktor Centra za kvalitet revizije (Center for Audit Quality-CAQ), koja smatra da odbor direktora ima izuzetno važnu ulogu, kao i odgovornost u prevenciji i otkrivanju lažnog finansijskog izveštavanja. Ona navodi, da kako odbor direktora nadgleda sve ostale članove, ono

⁴²⁶ Rez. 16 Z. op. cit., str. str. 144

⁴²⁷ 16 glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015

⁴²⁸ 76 on o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015,

⁴²⁹ Cadbury, A. (1992). *The Financial Aspects of Corporate Governance*. London: The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd., str. 39

što se naziva lancem finansijskog izveštavanja (*Financial reporting supply chain*) – od menadžmenta, internog revizora i eksternog revizora, komiteta za reviziju – odbor direktora je neophodno staviti u centar svih tih odnosa⁴³⁰.

Ipak, kako odgovornosti lica zaduženih za upravljanje i rukovodstva mogu biti različite u različitim državama, postoji problem u jasnom definisanju pitanja razdvajanja odgovornosti za kriminalne radnje između odbora direktora i vrhovnog rukovodstva (predsednika i članova izvršnog odbora).

Lažno finansijsko izveštanje može biti posledica toga što uprava (menadžment) deluje samostalno u svom interesu i sačinjava obmanjujuće finansijske izveštaje, gde je odbor direktora imao propuste u praćenju aktivnosti njihovog upravljanja, nadgledanja strukture internih kontrola i procesa finansijskog izveštavanja, a samim tim i propuste u sprečavanju i otkrivanju lažnog finansijskog izveštavanja⁴³¹. Kako navodi Petković, odbor direktora sa stanovišta pojave kriminalne radnje u finansijskim izveštajima, odgovoran je za brižljiv odabir, nadzor, podsticanje i usmeravanje rukovodstva, koje je obavezno da značajan deo svojih aktivnosti usmeri u pravcu sprečavanja, otkrivanja i ispravljanja kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Izvršni odbor kao najviši nivo rukovodstva pravnog lica, preko dodeljene vlasti od odbora direktora, ima visok stepen odgovornosti za rukovođenje kompanijom i sačinjavanje finansijskih izveštaja, koji će biti lišeni materijalno značajnih grešaka nastalih usled kriminalne radnje. Stoga prema *MSR 200 – Globalni ciljevi nezavisnog revizora i sprovođenje revizije u skladu sa MSR*, odgovornosti rukovodstva pravnog lica za sprečavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima proizilazi iz osnovnih obaveza i odgovornosti koje se tiču pripreme i objavljivanja finansijskih izveštaja i one obuhvataju: osmišljavanje, primenu i održavanje interne kontrole, relevantne za pripremu i prezentovanje finansijskih izveštaja u kojima nema materijalnih grešaka, nastalih usled prevare ili previda, izbor i primenu odgovarajućih računovodstvenih politika, kao i vršenje računovodstvenih procena koje su opravdane u datim okolnostima⁴³².

Kako je prema *MSR 200* revizor odgovoran za izražavanje mišljenja o finansijskim izveštajima, za sastavljanje i prezentaciju u skladu sa primenjenim okvirom finansijskog izveštavanja odgovorno je rukovodstvo, stoga je rukovodstvo pravnog lica upravo i najodgovornije za primeren, blagovremen, pouzdan i zakonit proces finansijskog izveštavanja pravnog lica⁴³³. MSR u tom smislu, obavezuju revizora da od rukovodstva, pribavi izjavu u pisanom obliku u kojoj se navodi da je rukovodstvo prihvatilo odgovornosti za kreiranje i primenu sistema interne kontrole koje su osmišljene da spreče i otkriju kriminalne radnje. Stoga se može zaključiti da je rukovodstvo kao akter u korporativnom upravljanju, neposredno najodgovorniji za otkrivanje kao i sprečavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima.

⁴³⁰ Financial Executive magazine. (2014). *A Discussion With the Anti Fraud Collaboration*. (pristup: 10.11.2014) [dostupno na: http://www.financialexecutives.org/KenticoCMS/Financial-Executive-Magazine/2014_02/A-discussion-With-the-Anti-Fraud-Collaboration.aspx?axzz3KmZ7FTpQ]

⁴³¹ Rezaee, Z. *op.cit.*, str.144

⁴³² Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. *op.cit.* str.40

⁴³³ Petković, A. *op.cit.*, str. 54

Istraživanja različitih autora, pokazala su da viši procenat učešća spoljnih članova u odboru direktora povećava njegovu uspešnost u praćenju odluka, kao i otkrivanju kriminalnih radnji. Naime, istraživanja pokazuju da prevaga rukovodstva pravnog lica, a posebno izvršnih direktora u svojstvu članova odbora direktora, može voditi ka sprezi i zloupotrebi poverenja akcionara kroz činjenje kriminalnih radnji⁴³⁴. Zabihollah Rezaee naglašava da u cilju jačanja odbora direktora da spreči ili otkrije kriminalne radnje, potrebno je uključiti i ličnosti koje nisu članovi izvršnog odbora pravnog lica ili visoki rukovodioci o čijem problemu govore i Faber i Persons u svojim istraživanjima⁴³⁵. Neizvršni (*non-executive*) direktor ili spoljni direktor je član odbora direktora kompanije koji nije deo grupe izvršnih rukovodilaca, nije zaposlen u kompaniji niti je sa 116 povezan na bilo koji drugi način. U našem Zakonu o privrednim društvima propisano je da javno akcionarsko društvo mora imati neizvršne direktore, čiji broj mora biti veći od broja izvršnih direktora⁴³⁶. Neizvršni direktori vrše nadzor nad radom izvršnih direktora, predlažu strategiju poslovanja društva, ali i vrše nadzor njegovog izvršavanja.

Pored odbora direktora i izvršnog odbora značajnu ulogu u korporativnom upravljanju ima komisija za reviziju kao interno nadzorno telo kompanije⁷. Odbor direktora javnog akcionarskog društva, ima obavezu da oformi komisiju za reviziju, a društvo svojim aktima vrši uređivanje sprovođenja i organizaciju rada unutrašnjeg nadzora poslovanja. Prema našem zakonodavstvu u javnim akcionarskim društvima, najmanje jedna osoba nadležna za unutrašnji nadzor poslovanja obavezno mora da ispuni uslove propisane za internog revizora u sk⁶¹ sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo i revizija⁴³⁷. Osoba mora da bude zaposlena u društvu i mora obavljati isključivo poslove unutrašnjeg nadzora, a takođe ne može obavljati funkciju direktora niti člana nadzornog odbora u slučaju kada je upravljanje društvom jednodomno, a imenuje ga odbor direktora, odnosno nadzorni odbor ukoliko je upravljanje društvom dvodomno, na predlog komisije za reviziju⁴³⁸. Ovo telo ima za cilj nadgledanja računovodstvenog procesa finansijskog izveštavanja, procesa finansijskog izveštavanja, kao i postupka revizije finansijskih izveštaja⁴³⁹. Odbor direktora se pomoću komiteta za reviziju, treba da uveri da finansijski izveštaji i druga objavljivanja pripremljena od strane rukovodstva, akcionarima tačno predstavljaju finansijsko stanje korporacije i ⁷ ultate poslovanja i da oni to čine na razumljiv način.

Pre svega, Komisija za reviziju, priprema, predlaže i proverava sprovođenje računovodstvenih politika i politika upravljanja rizicima, a pored toga i sledeće:⁴⁴⁰

⁶⁰
¹⁰² Ma, E. (1980). Agency Problems and Theory of the Firm. *The Journal of political economy*, 26(2), 288-307.
Williamson, O. (1983). Organization Form, Residual Claimants, and Corporate Control. *The Journal of Law & Economics*, 2, 46 str. 351-366.

⁴³⁵ Faber, D. (2005). Restoring Trust after Fraud: Does Corporate Governance Matter? *The Accounting Review*, 80(2), str. 539-561.; Persons, O. (2006). Corporate Governance and Non-Financial Reporting Fraud. *Journal of Business & Economic Studies*, 12(1), str. 27-39.

⁴³⁶ Zakon o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS”, br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl. 387

⁴³⁷ Zakon o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS”, br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl. 451

⁴³⁸ Zakon o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS”, br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl. 451

¹²⁷ Securities and Exchange Commission. (2002). *Sarbanes-Oxley Act*. (pristup: 07.10.2015) [dostupno na: www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf]

⁴⁴⁰ Zakon o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS”, br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon i 5/2015, čl.411

- 7
 - daje predlog odboru direktora za imenovanje i razrešenje lica nadležnih za obavljanje funkcije unutrašnjeg nadzora u društvu;
 - vrši nadzor nad radom unutrašnjeg nadzora u društvu;
 - ispituje primenu računovodstvenih standarda tokom pripreme finansijskih izveštaja i vrši ocenu sadržine finansijskih izveštaja;
 - ispituje ispunjenost uslova za izradu konsolidovanih finansijskih izveštaja društva;
 - sprovodi postupak izbora revizora društva i predlaže kandidata za revizora društva, sa mišljenjem o njegovoj stručnosti i nezavisnosti u odnosu na društvo;
 - daje mišljenje o predlogu ugovora sa revizorom društva i kada je potrebno daje obrazloženi predlog za otkaz ugovora sa revizorom društva;
 - vrši nadzor nad postupkom revizije, podrazumevajući i određivanje ključnih pitanja koja treba da budu predmet revizije i proveru nezavisnosti i objektivnosti revizora;
 - obavlja i druge poslove iz domena revizije koje joj poveri odbor direktora.

Komisija za reviziju odboru direktora vrši sastavljanje i podnošenje izveštaja o prethodno nabrojanjima pitanjima najmanje jednom godišnje, ili u kraćim vremenim intervalima u slučajevima kada je statutom ili odlukom odbora direktora tako određeno.

150
U javnom akcionarskom društvu, neizvršni direktori moraju činiti većinu članova 7 komisiji za reviziju, komisiji za imenovanja i komisiji za naknade. Takođe, neophodno je da predsednik komisije za reviziju bude nezavisni direktor, dok najmanje jedan član komisije za reviziju mora biti osoba koja jeste ovlašćeni revizor u skladu sa Zakonom kojim se uređuje računovodstvo i revizija ili koja poseduje adekvatna znanja i radno iskustvo 7 oblasti računovodstva i finansija, a koje je nezavisno od društva. Stoga, osoba koja je zaposlena ili na neki drugi način angažovana u pravnom licu koje vrši reviziju finansijskih izveštaja društva, ne može biti član komisije za reviziju

441

Mnogi autori smatraju da odbor za reviziju predstavlja značajnu funkciju kada je reč o pouzdanosti finansijskog izveštavanja, te vlada i uverenje da svaka kompanija čijim se akcijama trguje na berzi mora imati odbor za reviziju sastavljen od najmanje tri osobe koje su istovremeno i neizvršni članovi upravnog odbora. Stoga odbor za reviziju u savremenim tržišnim privredama jeste obavezan da na godišnjim i vanrednim sednicama skupština podnese izveštaj akcionarima o ispunjavanju svojih odgovornosti u pogledu: nadgledanja procesa finansijskog izveštavanja, nadzora u odabiru računovodstvenih politika i principa, praćenja internih kontrola, obezbeđenja otvorene razmene mišljenja između rukovodstva, internih revizora, eksternih revizora, i komiteta za reviziju kao i imenovanja i nadgledanja rada revizora. U pogledu otkrivanja i sprečavanja kriminalnih radnji, komisija za reviziju ovo može činiti kroz nadzor rukovodstva nad primenom kodeksa etičkog ponašanja, kao i internih kontrola, otvorenu razmenu mišljenja sa internim i eksternim revizorima, kao i podsticanjem rukovodstva da usvoji postupke koji zaposlenima

omogućavaju da javno ili tajno prijave moguće nezakonitosti ili kršenja kodeksa etičkog ponašanja⁴⁴².

Ipak, da bi komisija za reviziju bila uspešna u otkrivanju kriminalnih radnji neophodno je da pre svega bude nezavisna, da ulogu nadzora finansijskog izveštavanja i interne kontrole obavlja sa dužnom profesionalnom pažnjom, da poseduje primerena sredstva i ovlašćenja za rad, kao i da u svom odboru poseduje stručne i kompetentne članove. Kako ovo rukovodeće telo ima zadatak da nadgleda revizijske i kontrolne funkcije organizacije, neophodno je da postoji snažna povezanost sa internom revizijom koja je od fundamentalnog značaja za obe strane, kako bi ispunile svoje odgovornosti. Upravo zbog jedinstvene pozicije internih revizora u organizaciji, oni predstavljaju značajnu pomoć članova komisija za reviziju iz razloga što im pružaju objektivne garancije koje se odnose na rukovođenje, upravljanje rizikom kao i kontrolu⁴⁴³.

Interna revizija kao relativno **23** avisna ocena funkcije, osnovana je u svrhu ispitivanja i procene aktivnosti kompanije kako **bi se utvrdilo da li su: finansijske i operativne informacije precizne i pouzdane, rizici organizacije identifikovani i minimizirani, ispoštovane eksterne regulative i prihvatljive interne politike i procedure, prihvaćeni zadovoljavajući operativni kriterijumi, izvori korišćeni ekonomično i uspešno, kao i uspešno postignuti ciljevi organizacije**⁴⁴⁴. Zbog svoje svestrane uloge, može se reći da interna revizija predstavlja kamen temeljac korporativnog upravljanja, zajedno sa odborom direktora, rukovodstva kao i nezavisnih revizora, jer kroz posvećenost integritetu i odgovornosti, interna revizija dodaje vrednost organizaciji kao nezavisni izvor objektivnog saveta. Internog revizora kod akcionarskog društva takođe bira odbor direktora, a pravna lica čijim se akcijama trguje na berzi jesu u obavezi da imaju uspešnu i nezavisnu funkciju interne revizije. Ipak, iako je uloga internih revizora drugačija od eksternih revizora, ove dve funkcije bi trebalo da se prožimaju, kako bi postojala međusobna razmena mišljenja i bliska radna povezanost među njima, koja bi trebalo da bude osigurana od strane odbora direktora.

Takođe, na realnije i potpunije finansijsko izveštavanje utiče i sistem interne kontrole, koje kroz specifične postupke i procedure pomaže organizaciji u postizanju njenih ciljeva. Prema COSO, interna kontrola predstavlja proces koji uspostavljen od strane uprave i drugog osoblja kako bi se obezbedilo razumno uverenje o efikasnosti i uspešnosti poslovanja, pouzdanosti finansijskog izveštavanja, saglasnosti sa postojećim zakonima i propisima i zaštiti imovine od neovlašćenog prisvajanja korišćenja i otuđenja. Na ovaj način njihova međusobna uskladenost kao i sastanci između komisije za reviziju i sektora interne kontrole mogu poboljšati kvalitet samog finansijskog izveštavanja i smanjiti verovatnoću pojave kriminalne radnje što predstavlja važan osnov u njegovom sprečavanju.

⁴⁴² Petković, A. *op.cit.*, str. 62

⁴⁴³ Stanišić, M. (2014). *Odnos između interne revizije i odbora za reviziju*. Univerzitet Singidunum. (pristup: 02.10.2014) [dostupno na: <http://predmet.singidunum.ac.rs/mod/folder/view.php?id=3518>]

⁴⁴⁴ Stanišić, M. (2008). *Revizija*. Beograd: Univerzitet Singidunum, str.63

Faber je u svojem istraživanju, koje je uključilo 87 kompanija, u kojima su od strane Komisije za HOV otkrivene kriminalne aktivnosti u smislu manipulisanja finansijskim izveštajima, ispitivao povezanost kredibiliteta sistema finansijskog izveštavanja i kvaliteta mehanizama upravljanja korporacijom. Istraživanje je pokazalo da kompanije u kojima su počinjene kriminalne radnje imaju manji broj i procenat spoljnih (nezavisnih) članova odbora, manje učestale sastanke odbora za reviziju, manje finansijskih stručnjaka u odboru za reviziju, kao i manji procenat vršenja revizije od strane „velike četvorke“, kao i veći procenat direktora koji su takođe predsednici odbora i direktori. Međutim, rezultati takođe ukazuju da kompanije koje preuzimaju mere za poboljšanje upravljanja, imaju superiorne performanse cena akcija. Ovo sugerise da investitori ipak imaju pozitivnu reakciju na poboljšanja korporativnog upravljanja⁴⁴⁵.

Persons, je u svojoj studiji koja je obuhvatila 83 kompanije, čijim se akcijama javno trguje na berzi, istraživao karakteristike korporativnog upravljanja koji mogu potencijalno smanjiti verovatnoću prevara, a koje se ne odnose samo na prevare u finansijskom izveštavanju, već i prevare protiv kupaca, državnih organa tj. vlade i kršenja različitih propisa. Rezultati istraživanja pokazuju da je verovatnoća pojave ovih vidova prevare niža, ukoliko odbor direktora ima veći udeo spoljnih nezavisnih direktora, predsednik odbora direktora i izvršni direktor nisu ista osoba, kada se odbor direktora sastoji iz manje članova, kao i kada je profitabilnost kompanije viša. Rezultati takođe pokazuju da kraći mandat izvršnih direktora u okviru odbora direktora i obelodanjivanje etičkih standarda jesu povezani sa verovatnoćom prevare⁴⁴⁶. Prihvatljivo objašnjenje prethodno pomenutog jeste da osobe sa dugim mandatom direktora imaju niži stepen motivacije da počine prevaru, jer već imaju dobro uspostavljenu reputaciju, dok proklamovani etički standardi nisu garancija da se isti primenjuju u samoj kompaniji.

Iako je računovodstvena profesija imala snažan fokus na internoj kontroli, poslovni neuspesi ipak su poljuljali kredibilitet samih revizora u njihovu kontrolnu funkciju. Brief i drugi, su u istraživanju sprovedenom na računovodama, otkrili da je 87% ispitanika bilo voljno da učestvuje u pogrešnom prikazivanju finansijskih izveštaja, barem u jednom od sedam etičkih dilema koje se tiču finansijskog izveštavanja⁴⁴⁷. Sa etičke dimenzije, na osnovnom nivou, ključ pitanja korporativnog upravljanja podrazumeva pitanja koja se tiču odnosa i građenja poverenja, kako unutar tako i van organizacije. Dok neki neuspesi jesu posledica lažnih računovodstva i drugih nezakonitih praksi, mnogi od kompanija su sprovodili rizično korporativno upravljanje, kao što su sukobi interesa, neiskusni direktori, preterano unosne naknade, ili nejednako pravo glasa. Stoga, ono što je nastojanje, jeste novi model korporacije u kojoj će se korporativna kultura promeniti na način koji stavlja veći naglasak na integritet i poverenje. Takve promene bi uključivale pomoć smanjenju isključivo ofanzivnog fokusa na „vrednost za akcionare“ koji meri učinak isključivo na osnovu cena akcija; povećanje značaja interesa zaposlenih, kupaca i njihove zajednice; ponovnu procenu zarada rukovodstva kako bi se stvorio osećaj pravičnosti; „resetovanje“ očekivanja, tako

⁴⁴⁵ Faber, D. *op.cit.*

⁴⁴⁶ Persons, O. *op.cit.*

⁴⁴⁷ Brief, A., Dukerich, J., Brown, P., & Brett, J. (1996). What's wrong with the Treadway Commission Report? *Journal of Business Ethics*, 2(15), 183-192.

da investitori budu realniji o prinosu kompanija koje legitimno i dosledno mogu da ostvare rezultate u visoko konkurentnim tržištima⁴⁴⁸.

5.2 Revizija i etički aspekti izveštavanja

Kultura poštenja i etičkog ponašanja, zasnovana na čvrstim osnovnim vrednostima, treba da bude podržavana i demonstrirana od strane lica zaduženih za upravljanje i rukovodstva, čime se obezbeđuje razumevanje zaposlenih o načinu poslovanja pravnog lica. Kreiranje kulture poštenja i etičkog ponašanja uključuje: uspostavljanje odgovarajuće atmosfere, kreiranje pozitivnog radnog okruženja, zapošljavanje, obuku i unapređivanje odgovarajućih kadrova; zahtev za periodičnom potvrdom zaposlenih o razumevanju njihove odgovornosti i preduzimanje odgovarajućih akcija kao odgovor na izvršenu ili očekivanu kriminalnu radnju.

Kada se kompanije ponašaju neetički, oni se ponašaju na načine koji imaju štetan uticaj na druge, kao i na načine koji su moralno neprihvatljivi za širu zajednicu. To može biti veoma opasno, jer se korporativna moć i uticaj povećavaju kako korporacije postaju veće, a raste i želja za ostvarenjem profita koji se neretko ostvaruje na različite neetičke načine.

U tom smislu, poslovna etika bavi se ispitivanjem moralnih načela, na osnovu kojih možemo proceniti poslovanje nekog privrednog društva u vezi sa njihovim uticajem koje ima na ljude i okolinu. Kada se govori o etičkim problemima koji se mogu javiti u okviru organizacije, Trevino i Nelson navode 4 osnovne kategorije: ⁴⁴⁹

- Problemi sa ljudskim resursima: odnosi se na nejednak tretman trenutnih i budućih zaposlenih. Neetičko ponašanje ovde uključuje tretiranje ljudi na različite načine u zavisnosti od njihovog pola, seksualne opredeljenosti, rase, religije, etničke pripadnosti, itd;
- Etički problemi koji proizilaze iz konflikta interesa, kada određene osobe ili organizacije imaju poseban tretman zbog ličnih veza sa onima koji odlučuju. Kompanija može dobiti unosan ugovor, na primer, jer je menadžment podmićen, a ne zbog kvaliteta ponude na osnovu kog je zaključen ugovor;
- Uključuje poverenje kupca. Korporacije ponekad mogu poslovati na način koji pokazuje manjak poštovanja prema kupcima ili čak nedostatak zabrinutosti za javnost. Primeri uključuju reklamiranja u kojima se govori neistina, ili prikriva istina o određenim proizvodima ili uslugama, prodaji proizvoda, kao što su lekovi npr. gde kompanija prikriva negativne podatke o sigurnosti ili efikasnosti;

⁴⁴⁸ 98 on, S. (2005). Corporate Governance: An Ethical Perspective. *Journal of Business Ethics*, 61, str. 343-352.

⁴⁴⁹ Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2004). *Managing Business Ethics: Straight Talk About How to Do It Right*. New York: Wiley & Sons., str. 114-136

- Postoje etički problem koji se tiču resursa kompanije korišćeni od strane zaposlenih, koji na primer, koriste privatne telefonske pozive na poslu, dostavljaju lažne tvrdnje o troškovima itd.

Korporacije su ustanovile da je etički kodeks veoma bitan za sve interesne grupe, još više ukoliko je usvojen i ukoliko se isti primenjuje. Stoga se smatra da je primena etičkih principa i politike jedan od najvećih izazova u oblasti etike. Etički principi predstavljaju pisani dokument koji eksplicitno naglašava šta je prihvaćeno, a šta neprihvaćeno ponašanje za sve zaposlene u okviru jedne organizacije. U okviru njega, navode se društvene vrednosti, institucionalni, lični kao i organizacioni faktori koji utvrđuju etičke standarde. Takođe, etički programi unutar kompanije trebalo bi da pospeše znanje svih zaposlenih o etičkim vrednostima, razviju veštine kako bi se razvila snažna etička klima i obezbede adekvatne etičke odluke od strane zaposlenih. Različite kompanije koje su uspostavile etičke programe smatraju da se na taj način⁴⁵⁰:

- Izbegava mogućnost bankrotstva, kazni, tužbi kao i krivičnih prijava;
- Štiti i jača prodaju, imidž, kao i reputaciju;
- Štite kompanije, posebno u vreme krize i tranzicije;
- Jača lojalnost i predanost zaposlenih;
- Izbegavaju rigidne regulacije od strane države;
- Izbegava gubitak posla;
- Ograničava osetljivost na bojkote i pritiske aktivista;
- Uživa veći pristup kapitalu.

U istraživanju sprovedenom u avgustu i septembru 2002. godine, neposredno posle usvajanja SOX-a, 44% od 291 ispitanih izvršnih direktora su izjavili da njihove kompanije nisu imale proklamovane etičke principe⁴⁵¹. Studija iz 2006. godine Međunarodnog udruženja poslovne komunikacije (*International Association of Business Communications*), sugerise da formalni trening programa etike nedostaje u većini kompanija. Studija je uključila više od 1.800 eksperata iz oblasti komunikacije iz celog sveta kako bi izneli iskustva etičke klime u svojim organizacijama. Od ukupnog broja ispitanika, 65% je odgovorilo u okviru svoje kompanije nikad nije prisustvovalo formalnoj obuci u oblasti etike. Oni su naveli da u većini slučajeva, etika je obično bivala pomenuta na prvom radnom danu i onda zatim ignorisana u okviru organizacije. Zanimljivo je da su ti isti ispitanici izjavili da oni često igraju ulogu savetnika po pitanju etičkih vrednosti menadžera u svojim organizacijama.

Iako, istraživanje iz 2013. koje je sproveo *National Business Ethics Survey* govori da procenat zaposlenih koji su izjavili da su primetili neetičko ponašanje na poslu (41%) beleži pad

66

⁴⁵⁰ Stanwick, P. A., & Stanwick, S. D. (2009). *Understanding Business Ethics*. New Jersey: Pearson Prentice Hall, str. 149

⁴⁵¹ Myers, R. (2003). Ensuring Ethical Effectiveness. *Journal of Accountancy*, 195(2), str. 28-33.

u odnosu na prethodne godine, ono što je zabrinjavajuće jeste što je relativno visok procenat prekršaja izvršen od strane menadžera - istih onih osoba koji bi trebalo da daju dobar primer etičkog ponašanja i uvere se da zaposleni poštuju pravila kompanije. Zaposleni su prijavili da je u 60% prekršaja, uključen neko sa rukovodećeg položaja iz nadzornog nivoa do najvišeg rukovodstva. Skoro četvrtina, oko 24% od posmatranih nedela, uključuju visoke rukovodioce. Ono što je zabrinjavajuće jeste da su zaposleni izjavili da se oko 26 % prekršaja odvija trenutno u njihovoj organizaciji. Takođe, osveta uprave protiv zaposlenih, koji su prijavili zloupotrebu u poslovanju, predstavlja i dalje široko rasprostranjen problem. Na ovaj način demotiviše se sam proces izveštavanja o neetičkom ponašanju i otežava proces identifikacije i prevencije istog⁴⁵².

Ipak, formalno postojanje etičkog kodeksa u privrednom društvu ga ne čini etičnim ili neetičnim. Ono što jeste bitno, jeste implementacija etičkih normi u smislu podržavanja adekvatnog sistema vrednosti, kao i sprovođenje etičke revizije. Etička revizija se može definisati kao regularna i razumna procena usklađenosti etičkih politika i procedura unutar kompanije koja će pomoći organizaciji da prepozna rizike koji se tiču sumnjivih aktivnosti i koristi se kao alatka od strane uprave kako bi ustanovila da li se primenjuje etički kodeks. Ovo uključuje ispitivanje zaposlenih da li su u okviru organizacije primetili određene neetičke aktivnosti⁴⁵³. Recimo, proces uzbunjivanja kao proces u kome zaposleni informiše drugu odgovornu osobu u kompaniji o potencijalnom neetičkom ponašanju. U 2005. godini, protiv Eisenhower Medical centra, podignuta je tužba u kojoj se navodi da je ovaj medicinski centar lažno predstavljao mnogo veće iznose različitih zdravstveno osiguravajućih programa od strane vlade u periodu od 1900. do 1998. godine. Jedan od zaposlenih je podneo tužbu uzbunjivača, a ova kompanija je morala platiti 8 miliona dolara vladi. Različite kompanije stoga usvajaju politike o procedurama uzbunjivača kao što su forumi, web sajtovi, direktne telefonske linije za ovu namenu itd.

U poslednjoj deceniji, finansijsko izveštavanje je postalo predmet interesovanja ukupne javnosti. Ono što jesu očekivanja od računovodstvene profesije, jesu obavljanje dužnosti uz pridržavanje profesionalnih standarda, jer će sa druge strane nekvalitetno finansijsko izveštavanje doprineti donošenju pogrešnih investicionih, kao i drugih finansijskih odluka. S obzirom na to da je veoma teško obezbediti precizna pravila u apsolutno svim situacijama u praksi, pored napora u smislu unapređenja profesionalne i zakonske regulative, kvaliteta korporativnog upravljanja i nezavisnih javnih tela, kvalitet finansijskog izveštavanja uključuje i poštovanje visokih etičkih zahteva⁴⁵⁴.

Računovodstvena profesija je je utvrdila Etički kodeks za profesionalne računovođe koje je izradio IFAC-ov Odbor za međunarodne standarde etike za računovođe (*International Ethics Standard Board for Accountants- IESBA*) i služi kao osnova koje razvijaju i primenjuju organizacije koje su njegove članice.

⁴⁵² Ethics Resource Center. (2013). *National Business Ethics Survey*. Arlington: Ethics Resource Center. (pristup: 10.09.2013.) [dostupno na: <https://www.ethics.org/eci/research/eci-research/nbes/nbes-reports/nbes-2013>]

⁴⁵³ Stanwick, P. A., & Stanwick, S. D. *op.cit.*, str.213

⁴⁵⁴ Malinić, D. *op.cit.*

Prema Etičkom kodeksu za profesionalne računovode, od profesionalnog računovode se zahteva da poštuje sledeće osnovne principe:

- integritet u okviru kog se zahteva časno postupanje, fer ponašanje i iskrenost;
- objektivnost u okviru kog se naglašava nepristrasnost i profesionalno poslovno prosuđivanje;
- profesionalna osposobljenost i dužna pažnja pod kojom se podrazumeva unapređenje stručnih znanja kao i posvećenost¹⁹ ažnja pri pružanju usluga klijentima;
- poverljivost u smislu uzdržavanja obelodanjivanja poverljivih informacija i njihovog korišćenja za sticanje ličnih ili koristi za treća lica;¹⁹
- profesionalno ponašanje koje se odnosi na poštovanje zakonske i profesionalne regulative i izbegavanje svih aktivnosti koje bi mogle da diskredituju profesiju.

U okviru Zakona o³ viziji⁴⁵⁵ zakonska revizija obavlja se u skladu sa Kodeksom profesionalne etike³ revizora. Kodeks profesionalne etike revizora je Kodeks etike za profesionalne računovode⁴⁵⁶ (*IFAC Code of Ethics for Professional Accountants*), na osnovu kojeg Komora donosi svoj Kodeks ili odlučuje da primenjuje direktno Kodeks etike za profesionalne računovode IFAC-a;

Od revizora se zahteva da prepozna pretnje od mogućeg¹⁹ ušavanja pomenutih principa kao i da primeni mere zaštite u slučajevima kada takve postoje takve pretnje kako bi se obezbedilo poštovanje osnovnih principa. Eksterni revizori sve više suočavaju sa etičkim izazovima, dok etičke procene imaju direktan uticaj na ugled i rad revizora. Nezavisnost kod eksternih revizora jeste najznačajnija u razmatranju pouzdanosti računovodstvenih informacija⁴⁵⁷. Kako bi eksterni revizori pokazali da izvršavaju različite vrste zadataka od različitih oblika uveravanja i nadziranja do nezavisne revizije, nezavisnost u vršenju ovih aktivnosti postaje fundamentalno sredstvo računovodstvene profesije. Korporativni finansijski neuspesi prethodnih godina promenili su stavove regulatornih tela o samoj nezavisnosti revizora, kroz redefinisana uloge revizora i vrsta usluga koje oni pružaju.

Kada se govori o etičkoj odgovornosti, a s obzirom da su revizorski izveštaji od javnog interesa za sve stakeholdere, revizori se mogu naći u okolnostima koje mogu dovesti do sukoba interesa sa unutrašnjim i spoljnim zatevima pravnog lica, gde prema Petkoviću postoji nekoliko glavnih opasnosti:⁴⁵⁸

- Uticajni rukovodilac direktor ili partner vrši na revizora određeni pritisak;
- Može se zahtevati od revizora da deluje suprotno od profesionalnih standarda;
- Podeljena odanost prema rukovodiocu i zahtevima profesionalnih standarda ponašanja;

⁴⁵⁵ "Sl. glasnik RS", br. 62/2013

⁴⁵⁶ Ovde se misli i na revizore i na računovode

⁴⁵⁷ Soltani, B., *op.cit*

⁴⁵⁸ Petković, *op.cit.*, str. 73

- Objavljivanje informacija koje vode na pogrešne zaključke.

Ipak, finansijsko izveštavanje nije apsolutno objektivan proces, iz razloga što dozvoljava korišćenje subjektivnog prosuđivanja kada je reč o vrednovanju određenih bilansnih pozicija kao što su procena vrednosti imovine, obaveza, kapitala, prihoda i rashoda. Pritom, mogu postojati zakonom dozvoljena objašnjenja za različita rešenja, ali i fleksibilnosti koje ostavljaju profesionalna i zakonska regulativa, što može uticati na kvalitet oblikovanja finansijskih izveštaja. Usled ostavljenog prostora za prosuđivanja koje dozvoljava računovodstvena regulativa, računovodstvo stoga i predstavlja jednu od etički najzahtevnijih profesija.

Ipak, kako je izuzetno teško uspostaviti pravila koja će biti primenljiva u svim poslovnim situacijama otuda, zbog toga i postoje određeni izbori među različitim računovodstvenim rešenjima. Kao što navodi Malinić, nije samo dovoljno poštovati profesionalnu i zakonsku regulativu kako bi se garantovalo kvalitetom finansijskog izveštavanja, već je neophodna primena ¹⁹ kog ponašanja kako bi se obezbedio željeni kvalitet. Iz tog razloga, pored ostalog, najvažnije za investitore je možda nagl ¹⁹ da kvalitetno izveštavanje treba da obezbedi: 1) potpuno i pošteno predstavljanje ekonomskih performansi, finansijske pozicije i rizika kojima je privredno društvo izloženo, i 2) relevantne informacije za prognoze očekivanih dobitaka i novčanih tokova u narednim periodima⁴⁵⁹.

¹⁹ Etika u računovodstvu predstavlja skup široko prihvaćenih moralnih normi i vrednosti koje se koriste kao smernice profesionalnim računovođama kako bi se obezbedio potreban kvalitet finansijskog izveštavanja. Minimalne standarde prihvatljivog ponašanja u računovodstvu, pružaju profesionalna i zakonska regulativa, dok etika ide iznad ove granice pokrivajući upravo one situacije koje nisu sadržane zakonskim i profesionalnim propisima. Takođe, treba pomenuti i funkciju univerziteta i računovodstvenih instituta u smislu njihove edukativne uloge, etičkog ponašanja i mogućnosti kontinuiranog usavršavanja. U tom smislu, ogleda se i odgovornost akademskih institucija u postavljanju kvalitetnih studijskih programa, odgovornost akademskih računovođa u edukovanju budućih praktičara u oblasti računovodstva, odgovornosti prema sprovođenju reformi, ali i odgovornosti prema promovisanju profesije⁴⁶⁰. Takođe, mnogi istraživači, ukazuju na značaj promovisanja profesije forenzičkog računovodstva u smislu nadziranja i obezbeđenja etičkog ponašanja korporacija. Ipak, kada se govori o profesionalnoj etici kod forenzičara, ona je znatno stroža nego profesionalna etika za računovođe, revizore ili menadžere. Na primer, ukoliko forenzičar nastupa na strani odbrane optuženog i osporava veštačenja koje je pribavila optužba, on ne sme nastupati u korist optuženog suprotno činjenicama i realnim zaključcima, nezavisno o tome što optuženi plaća njegovu uslugu⁴⁶¹. Na kraju, možemo reći da bi etika trebalo da bude osnova na kojoj će se graditi poverenje unutar same kompanije i u kojoj bi uprava trebalo da daje primer i smernice na koji način bi sva zaposlena lica trebalo da se ponašaju, kako bi sve interesne grupe imale uvid u stvarno stanje poslovanja samog pravnog lica.

⁴⁵⁹ Malinić, D., *op.cit.*

⁴⁶⁰ *Ibid*

⁴⁶¹ Belak, V. *op.cit.* str.178

Ukoliko etičke vrednosti budu samo proklamovane, a ne i implementirane, ostavlja se značajan prostor za neetičko poslovanje kao i za manipulacije unutar kompanije, kriminalne radnje kao i lažno finansijsko izveštavanje.

5.3 Revizija, Međunarodni standardi revizije i MSFI u Republici Srbiji

Stalno promenljivi zahtevi i faktori okruženja, postupak uzorkovanja u reviziji, kao i pogrešna predubedenja, samo su neki od razloga zbog kojih se često u javnosti pogrešno tumači odgovornost esternih revizora. Neretko se oni poistovećuju sa internim revizorima, kao i revizorima kriminalnih radnji, iako postoje određene značajne razlike. Ono što javnost očekuje od eksternog revizora (u daljem tekstu revizora) jeste da usled svog obrazovanja i radnog iskustva bude u stanju da otkrije kriminalnu radnju, bilo da se ona nalazi u finansijskim izveštajima ili nekim drugim podacima. Ipak, ovo je nerealno za očekivati, s obzirom na to da bi ovako detaljan pregled celokupne klijentove dokumentacije mogao trajati značajno duže od standardne revizije. Zatim, takav postupak bi zahtevao nerealno visoke troškove, a ni jedan revizor stoga ne bi mogao priuštiti osiguranje od profesionalne odgovornosti ako bi stavovi javnosti koji se tiču tih standarda postali zakonska regulativa. Pored toga, građani u Republici Srbiji još uvek su relativno slabo upoznati sa mehanizmima i specifičnostima revizije, što se može uočiti iz čestih zahteva koje prima Državna revizorska institucija (u daljem tekstu DRI) kao najviši organ revizije javnih sredstava u Srbiji, da „odmah“ postupi po određenoj prijavi/informaciji i izvrši reviziju nekog subjekta u kojem postoji sumnja o nepravilnostima ili nesvrishodnostima. Prema rečima g. Radoslava Sretenovića, predsednika DRI, sa jedne strane, očekuje se da revizori mogu odmah da postupe po zahtevima, dok DRI radi na osnovu utvrđenog plana i programa, a sa druge strane, često prima upite i zahteve koji nisu u delokrugu institucije⁴⁶².

Ovo mimoilaženje ili nesklad se može pripisati i nedostatku same transparentnosti u procesu vršenja revizije i revizorskih regulatornih tela, koji bi trebalo da na bolji i efikasniji način edukuju javnost o ulozi, procesima i ciljevima revizije. Javnost jednostavno očekuje da bi revizor kriminalnu radnju trebalo pronaći tokom vršenja eksterne revizije, što iako nije nemoguće, ne predstavlja primarnu ulogu koju bi trebala da ima eksterna revizija. Ipak, iako revizijski postupci nisu tradicionalno ciljno usmereni na kriminalne radnje, vremenom je došlo do povećane odgovornosti revizora u pogledu istih.

Revizor je odgovoran da prilikom obavljanja revizije primenjuje nacionalne i Međunarodne standarde revizije. U slučaju kada su nacionalni propisi i standardi revizije u suprotnu sa međunarodnim standardima, primenjuje se zakonodavstvo i domicilni standardi. Oblast računovodstva i revizije koja je do sada bila uređena Zakonom o računovodstvu i reviziji⁴⁶³,

⁴⁶² Lazarević, M., Ozra, A., Đindić, M., Lazarević, N., & Đurković, S. (2013). *Civilno društvo i građani u procesu eksterne revizije: Komparativna analiza međunarodne prakse sa preporukama za primenu u Srbiji*. Beograd: Centar za etičke politike., str.33

⁴⁶³ „Sl. glasnik RS“, br. 46/2006, 111/2009 i 99/2011

podeljena je u dva posebna zakona, i to: Zakon o računovodstvu⁴⁶⁴ i Zakon o reviziji⁴⁶⁵, gde su sada oblasti računovodstva i revizije pojedinačno detaljnije uređeni.

27 Prema Zakonu o računovodstvu iz 2013. godine, obavezu finansijskog izveštavanja (vođenja poslovnih knjiga, priznavanje i procenjivanje imovine, obaveza, prihoda i rashoda i sastavljanje, prikazivanje i ostavljanje finansijskih izveštaja) imaju pravna lica i preduzetnici. Pravna lica i preduzetnici, razvrstavaju se na mikro, mala, srednja i velika pravna lica, u zavisnosti od prosečnog broja zaposlenih u izveštajnom periodu, poslovnog prihoda izraženog u eurima za posmatrani period i prosečne vrednosti poslovne imovine izraženih u eurima, utvrđenih na dan sastavljanja redovnog godišnjeg finansijskog izveštaja u poslovnoj godini. Pored kriterijuma koji su prethodno nabrojani, u mikro pravna lica automatski spadaju se preduzetnici. Takođe, u velika pravna lica automatski spadaju: Narodna banka Srbije, banke, društva za osiguranje, berze, brokersko-dilerska društva, davaoci finansijskog lizinga, dobrovoljni penzijski fondovi, društva za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima, otvoreni i zatvoreni investicioni fondovi, društva za upravljanje investicionim fondovima i faktoring društva.

Redovan godišnji izveštaj za mikro pravna lica i preduzetnike sastoji se od bilansa stanja i bilansa uspeha. Mala, srednja i velika pravna lica, kao korisnici Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja (MSFT) i Međunarodnih standarda finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica (MSFI za MSP), sastavljaju:

73

- bilans stanja;
- bilans uspeha;
- izveštaj o ostalom rezultatu;
- izveštaj o tokovima gotovine;
- izveštaj o promenama na kapitalu i
- napomene.

3

Eksterna revizija je obavezna za redovne godišnje finansijske izveštaje velikih i srednjih pravnih lica razvrstanih u skladu sa zakonom kojim se uređuje računovodstvo, javnih društava u skladu sa zakonom kojim se uređuje tržište kapitala nezavisno od njihove veličine, matičnih pravnih lica, kao i svih pravnih lica, odnosno preduzetnika čiji poslovni prihod ostvaren u prethodnoj poslovnoj godini prelazi 4.400.000 EUR u dinarskoj protivvrednosti. Stoga, imajući u vidu rigoroznije kriterijume za razvrstavanje pravnih lica prema veličini i primenu novih zakona, broj obveznika revizije biće znatno manji što će shodno tome imati određeni uticaj na nivo kvaliteta finansijskog izveštavanja. 3 miranjem tela za zaštitu javnog interesa - Odbor za javni nadzor nad obavljanjem revizije i Ministarstvo nadležno za poslove finansija, imaće krajnju odgovornost za kvalitet revizije u Srbiji. Ipak, novim Zakonom o računovodstvu znatno se smanjuju ograničenja u pružanju računovodstvenih usluga, jer ne postoji zakonska obaveza obuke,

kvalifikacije, kontinuiranog usavršavanja i licenciranja računovoda, dok je odgovornost za finans 27 e izveštaje na pravnom zastupniku i upravi privrednog društva, odnosno preduzetniku.

Pravna lica i preduzetnici dužni su da vođenje poslovnih knjiga, priznavanje i procenjivanje imovine i obaveza, prihoda i rashoda, sastavljanje, prikazivanje, dostavljanje, obelodanjivanje i reviziju finansijskih izveštaja, kao i internu reviziju vrše u skladu sa profesionalnom, zakonskom i internom regulativom.

Pod profesionalnom regulativom podrazumevaju se Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (MSFI), u smislu ovog zakona, su: Okvir za pripremanje i prikazivanje finansijskih izveštaja (*Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*), Međunarodni računovodstveni standardi – MRS (*International Accounting Standards - IAS*), Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja - MSFI (*International Financial Reporting Standards - IFRS*) i sa njima povezana tumačenja, izdata od Komiteta za tumačenje računovodstvenih standarda (*International Financial Reporting Interpretations Committee – IFRIC*), naknadne izmene tih standarda i sa njima povezana tumačenja, odobreni od Odbora za međunarodne računovodstvene standarde (*International Accounting Standards Board - IASB*), čiji je prevod utvrdilo i objavilo ministarstvo nadležno za poslove finansija. Međunarodni standard finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica (MSFI za MSP) je računovodstveni standard finansijskog izveštavanja za mala i srednja pravna lica (*International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized entities - IFRS for SMEs*), odobren od Odbora za među 27 dne računovodstvene standarde (IASB), čiji je prevod utvrdilo i objavilo Ministarstvo;.

Pod zakonskom regulativom podrazumevaju se zakoni i podzakonski propisi, koje donose ovlašć 3 i državni organi.

Interna regulativa, u smislu ovog zakona, podrazumeva opšta akta koja donosi pravno lice, odnosno preduzetnik, a koja sadrže posebna uputstva i smernice za organizaciju računovodstva i vođenje poslovnih knjiga (na primer Pravilnik o 3 opisu imovine ili Pravilnik o organizaciji računovodstva). Interna regulativa uključuje računovodstvene politike za priznavanje, vrednovanje imovine i obaveza, prihoda i rashoda, kao i druga pitanja vođenja poslovnih knjiga i sastavljanja finansijskih izveštaja za koja je ovim zakonom propisano da se uređuju opštim aktom pravn 3 lica, odnosno preduzetnika.

Kodeks profesionalne etike revizora je Kodeks etike za profesionalne računovođe Međunarodne federacije računovoda (*IFAC Code of Ethics for Professional Accountants*), na osnovu kojeg Komora donosi svoj Kodeks ili odluči da primenjuje direktno Kodeks etike za profesionalne računovođe IFAC-a. Kada je reč o samoj profesiji revizora od vitalnog značaja je postojanje standarda koji se univerzalno primenjuju. Iako određene države izdaju sopstvene lokalne i revizijske i računovodstvene standarde, zbog kompanija čije poslovanje se odvija u više različitih država uslovalo je postojanje međunarodnih računovodstvenih i revizijskih standarda.

Međunarodne računovodstvene standarde izdaje Komitet za međunarodne računovodstvene standarde (IASB), dok Međunarodne standarde revizije (MSR) izdaje Komitet za međunarodnu praksu revizije (*International Audit Practices Committee-IAPC*) kao komitet Međunarodnog saveza računovoda (IFAC). Kako bi se sprovedila kvalitetna, a ujedno i unificirana revizija,

stvoren su Međunarodni standardi revizije, koji su se razvili zajedno sa Međunarodnim standardima računovodstva. Međunarodni standardi revizije kategorisani su u više sekcija i to:

- 100-199 Uvodna pitanja
- 200-299 Odgovornosti
- 300-399 Planiranje
- 400-499 Interna kontrola
- 500-599 Dokumentacija i dokazi revizora
- 600-699 Korišćenje rada drugih
- 700-799 Zaključci revizora i podnošenje izveštaja
- 800-899 Specijalizovana područja
- 900-999 Usluge srodne reviziji

Revizor je obavezan da u toku i nakon procesa vršenja revizije primenjuje Međunarodne standarde revizije koji su osmišljeni na način kako bi obezbedili razumno uveravanje da su finansijski izveštaji verodostojni, odnosno da daju istinit i tačan prikaz poslovanja jednog privrednog društva.

5.3.1 Odgovornost revizora za otkrivanje nepridržavanja zakona i propisa

Prema Međunarodnom standardu revizije 250 - *Razmatranje primene zakona i drugih propisa u obavljanju revizije finansijskih izveštaja*, u postupku planiranja i izvršenja revizijskih postupaka, kao i prilikom ocenjivanja rezultata istih, revizor treba da ima u vidu da nepridržavanje zakona i drugih propisa od strane klijenta, može materijalno značajno uticati na finansijske izveštaje⁴⁶⁶. Ipak, od revizije se ne može očekivati da otkrije sve slučajeve nepridržavanja zakona i drugih propisa. Sam aspekt „*nepridržavanje*” odnosi se na radnje propusta ili činjenja pravnog lica kod kojeg se obavlja revizija, bilo da su ove radnje namerne ili nenamerne, a u suprotnosti su sa važećim zakonom ili drugim propisima, a ne odnose se na neprimereno lično ponašanje rukovodstva pravnog lica. Da li neka radnja predstavlja nepridržavanje propisa jeste stvar zakonskog određivanja i obično je *izvan revizorove profesionalne kompetencije*. Utvrđivanje da li neka od konkretnih radnji predstavlja, ili postoji verovatnoća da predstavlja nepridržavanje propisa, generalno se zasniva na savetima dobro obaveštenih stručnjaka kvalifikovanih za praktičnu primenu zakona, ali za konačno utvrđivanje nepridržavanja propisa nadležan je sud. Nepridržavanje zakona i drugih propisa, može izazvati finansijske posledice, kao što su kazne i sporovi, međutim pošto se zakoni i drugi propisi razlikuju od države do države, nacionalni

⁴⁶⁶ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. *op.cit.* str.119

računovodstveni standardi, kao i standardi revizije su određeniji u pogledu primenljivosti zakona i regulative na obavljanje revizije.

Imajući u vidu da je rukovodstvo odgovorno da obezbedi da se poslovanje pravnog lica odvija u skladu sa zakonom i drugim propisima, kao i za sprečavanje i otkrivanje nepridržavanja zakona i drugih propisa, revizor nije i ne može biti odgovoran za sprečavanje nepridržavanja istih. S obzirom na to da je revizija obavezna za već pomenuta pravna lica, i vrši se jednom godišnje, njene aktivnosti imaju uticaj i deluju na odvratanje od nepridržavanja propisa. U skladu sa *MSR 200 - Globalni ciljevi nezavisnog revizora i sprovođenje revizije u skladu sa MSR*, revizor je dužan da planira i obavlja reviziju sa profesionalnim skepticizmom, imajući u vidu činjenicu da bi se revizijom mogli otkriti uslovi ili događaji koji bi mogli dovesti do ispitivanja da li se neko pravno lice pridržava zakona i drugih propisa⁴⁶⁷. Kada revizor sazna informacije koje se tiču mogućih slučajeva nepridržavanja zakona i drugih propisa, revizor treba da stekne saznanje o prirodi takve radnje i o okolnostima pod kojima je ta radnja izvršena i da pribavi dovoljno drugih informacija potrebnih za ocenu mogućih efekata na finansijske izveštaje, ali i kada veruje da možda postoji nepridržavanje zakona i drugih propisa, on je dužan da dokumentuje nalaze po ovom osnovu i da o njima raspravi sa rukovodstvom. Kada nije u mogućnosti da pribavi odgovarajuće informacije u vezi sa sumnjom o nepridržavanju zakona i drugih propisa, revizor treba da razmotri uticaj nedostatka revizijskog dokaza na izveštaj revizora. Implikacije konkretnih slučajeva u pogledu nepridržavanja zakona i drugih propisa otkrivenih od strane revizora, zavisiće od odnosa između počinjenih slučajeva nepridržavanja i pokušaja prikrivanja, ako je takvih pokušaja bilo, od delovanja specifičnih kontrolnih postupaka, kao i od nivoa rukovodstva ili zaposlenih koji su u to umešani⁴⁶⁸.

O slučajevima nepridržavanja zakona i drugih propisa na koje je naišao, revizor treba, što je moguće pre, da obavesti lica zadužena za upravljanje ili da pribavi dokaz da su oni o tome na odgovarajući način informisani. Ako je revizor na osnovu svog prosuđivanja uveren da je nepridržavanje zakona i drugih propisa namerno i materijalno značajno, on neodložno treba da obavesti rukovodstvo o ovim nalazima. Ako revizor posumnja da su članovi višeg rukovodstva, uključivši i članove odbora direktora, umešani u nepridržavanje propisa, revizor treba da o tome obavesti sledeći viši nivo rukovodstva pravnog lica, ako takav viši nivo postoji, kao što je Komitet za reviziju ili nadzorni odbor. Iako obaveza u pogledu čuvanja tajne sprečava revizora da obaveštava treća lica o nepridržavanju zakona i drugih propisa, u izvesnim okolnostima, primena propisa, zakona ili sudskih odluka je iznad obaveze o čuvanju tajne. U takvim slučajevima, revizor može potražiti pravni savet, posvećujući dužnu pažnju odgovornosti revizora prema javnosti. Ipak, ukoliko revizor zaključi da nepridržavanje propisa ima materijalno značajan uticaj na finansijske izveštaje i ako taj uticaj nije na odgovarajući način iskazan u finansijskim izveštajima, revizor treba da izrazi mišljenje sa rezervom ili negativno mišljenje. Ako je od strane pravnog lica revizor bio sprečen da pribavi dovoljan zadovoljavajući dokaz na osnovu koga bi mogao da proceni da li je došlo, ili je verovatno moglo doći do nepridržavanja propisa, koje može da ima materijalno

⁴⁶⁷ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K., *op.cit.* str.41

⁴⁶⁸ Petković, A. *op.cit.*, str. 75

značajan uticaj na finansijske izveštaje, revizor treba da *izrazi mišljenje sa rezervom ili uzdržavajuće mišljenje* o finansijskim izveštajima po osnovu ograničenja delokruga revizije, ili ukoliko nije u mogućnosti da utvrdi da li je nepridržavanje propisa nastalo usled nametnutih ograničenja u datim okolnostima, a ne sa namerom pravnog lica, revizor, po ovom osnovu, treba da *razmotri uticaj na izveštaj revizora*⁴⁶⁹.

5.3.2 Odgovornost revizora za pogrešno izraženo mišljenje o finansijskim izveštajima

Zakonska odgovornost revizora tiče se odgovornosti revizora i društva za **73** ziju da zakonski odgovaraju u profesionalnom i materijalnom smislu za pogrešno izraženo **mišljenje o istinitosti** **3** objektivnosti finansijskih izveštaja. Prema Zakonu **o** reviziji, društvo za reviziju je u obavezi je da se osigura od odgovornosti za štetu koju učini pravnom licu kod kojeg vrši reviziju reviziju, odnosno trećem licu, u slučaju povrede ugovora o reviziji, odnosno povrede pravila obavljanja revizije. Ukoliko stranka smatra da je pretrpela štetu, jer se oslonila za pogrešno izraženo mišljenje revizora, uspe na sudu da dokaže da je revizor učinio propust u obavljanju revizije finansijskih izveštaja, tj. istu nije obavio sa dužnom pažnjom, sud obično donosi odluku da revizor takvu štetu nadoknadi.⁴⁷⁰ Međutim, u svom izveštaju, revizor upozorava korisnika izveštaja da on ne pruža apsolutno uveravanje, već u razumnoj meri da finansijski izveštaji istinito i objektivno prikazuju finansijsko stanje klijenta na određeni dan i poslov **176** zultat za određeni period, odnosno da isti ne sadrže materijalno značajne greške. Takođe, u **prilog ovoj tvrdnji ide činjenica da se** testiranje **u** postupku revizije vrši na osnovu uzorkovanja, a ne celokupne dokumentacije, te revizija ne može pružiti apsolutno uveravanje u istinitost prikazivanja finansijskih podataka.

Dalje, revizori jesu izloženi i pritiscima usled eventualnog pokretanja sudskog spora, ukoliko nisu adekvatno sagledali problem, kao i zbog pogrešnih zaključaka koji su izneti u mišljenju revizora. Visoki troškovi sudskih sporova čine značajan teret za društva za reviziju, dok potencijalni gubitak sudskog spora takođe uslovljava pravo za naknadom štete, što može dovesti društva za reviziju u finansijske probleme, a takođe dovodi do poljuljanog ugleda istog⁴⁷¹. Iz tog razloga, neophodno je da revizori budu profesionalni u svom radu i da reviziju obavljaju sa dužnom pažnjom kako ne bi poljuljali ugled svoje profesije, ali i društva kome vrše reviziju.

⁴⁶⁹ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K., *op.cit.* str.123-124.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, str. 75

⁴⁷¹ Malinić, D. *op.cit.*

5.3.3 Odgovornost revizora za otkrivanje prevara

Smernice u pogledu odgovornosti revizora da razmatra pitanje kriminalnih radnji i grešaka u reviziji finansijskih izveštaja, date su u *MRS 240- Odgovornost revizora tokom revizije finansijskih izveštaja za prevare*⁴⁷². Primarna odgovornost za otkrivanje i sprečavanje kriminalnih radnji i grešaka jeste na licima zaduženim za upravljanje i na rukovodstvu pravnog lica. Pored toga, rukovodstvo klijenta revizije je odgovorno za tačnost finansijskih izveštaja kao i izveštavanja prema Zakonu u računovodstvu. Odgovornosti zaduženih za upravljanje i rukovodstva, mogu biti različite u različitim pravnim licima i u različitim državama. Pogrešan iskaz u finansijskim izveštajima može da nastane zbog kriminalne radnje i greške. Razlika između **kriminalne radnje i greške** je u tome da li je aktivnost koja je **45** ultrala pogrešnim iskazivanjem namerna ili nenamerna. Izraz *greška* odnosi se na pogrešan iskaz u finansijskim izveštajima koji je nenamernan, uključujući propust da se unese neki iznos ili da se obelodani određena činjenica, kao što su: greška u procesu prikupljanja i obrade podataka na osnovu kojih se sastavljaju finansijski izveštaji, netačna računovodska procena koja proizilazi iz previda ili pogrešnog tumačenja činjenica, greška u primeni računovodstvenih principa koji se odnose na odmeravanje, priznavanje, klasifikaciju, prezentaciju ili obelodanjivanje⁴⁷³.

Iako kriminalna radnja predstavlja širok pravni koncept, a u kontekstu ovog standarda za revizora značajna su *dela sa obeležjem kriminalne radnje koja prouzrokuju materijalno značajan pogrešan iskaz u finansijskim izveštajima*. Kao što smo već napomenuli, revizor **56** e prosuduje sa pravnog stanovišta da li je kriminalna radnja stvarno nastala. Kriminalna radnja u koju je uključen jedan ili više članova rukovodstva ili onih **56** su zaduženi za upravljanje predstavlja *kriminalnu radnju rukovodstva*; kriminalna radnja u koju su uključeni samo zaposleni u pravnom licu predstavlja *kriminalnu radnju zaposlenih*. Dve vrste namernih pogrešnih iskazivanja su relevantne za revizora prilikom razmatranja kriminalnih radnji⁴⁷⁴ - pogrešan iskaz koji nastaje zbog namernog pogrešnog izveštavanja u kriminalne svrhe i pogrešan iskaz zbog prisvajanja sredstava.

Pogrešno izveštavanje u kriminalne svrhe uključuje **pogrešan iskaz ili izostavljanje određenih podataka ili obelodanjivanja u finansijskim izveštajima** koji je nameran, a za cilj ima da se prevare korisnici finansijskih izveštaja.

Prisvajanje sredstava uključuje krađu sredstava pravnog lica i često je krađa manjih i materijalno beznačajnih iznosa izvršena od strane zaposlenih. Međutim, ponekad može biti uključeno i rukovodstvo koje je obično u mogućnosti da prikrije prisvajanje tako da ga je teško otkriti.

U skladu sa zahtevima *MRS 200 - Globalni ciljevi nezavisnog revizora i sprovođenje revizije u skladu sa MSR*, revizor planira i obavlja reviziju sa stavom profesionalnog skepticizma, prihvatajući da možda postoje okolnosti usled kojih su finansijski izveštaji materijalno pogrešni. Zbog karakteristika kriminalne radnje, izuzetno je važan stav profesionalnog skepticizma revizora,

⁴⁷² Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K., *op.cit.* str.77-115

⁴⁷³ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K., *op.cit.* str.77

⁴⁷⁴ Standardom se podrazumeva da je prevara širi pojam od kriminalne radnje

pri razmatranju rizika materijalno pogrešnih iskaza nastalih usled kriminalne radnje. Stav profesionalnog skepticizma podrazumeva ispitivanje i kritičku procenu revizijskih dokaza. Prema *MRS 500 - Revizijski dokaz*, revizor treba da pribavi zadovoljavajući revizijski dokaz, koji mu omogućava da izvede opravdane zaključke na kojima će zasnivati revizorsko mišljenje⁴⁷⁵. Revizijski dokaz stoga, predstavlja sve informacije koje je revizor koristio pri izvođenju zaključaka na kojima zasniva mišljenje i obuhvata informacije sadržane u računovodstvenim evidencijama, koje predstavljaju podlogu za sastavljanje finansijskih izveštaja, kao i druge informacije. Revizijski dokazi, obuhvataju dokaze pribavljene putem revizijskih postupaka sprovedenih tokom revizije i mogu obuhvatati i dokaze pribavljene iz drugih izvora. Drugi izvori mogu uključivati revizije prethodnih perioda ili procedure kontrole kvaliteta koji se primenjuju prilikom prihvatanja novih klijenata ili nastavka angažovanja kod postojećih klijenata. U fazi sticanja razumevanja pravnog lica, revizor treba da pribavi dokaze o indikacijama mogućih nezakonitosti. Stoga, revizor ispituje rukovodstvo i lica zadužena za upravljanje o nadzoru i reagovanju na rizike od nastanka kriminalnih radnji, kao i internim kontrolama ustanovljenim od rukovodstva, razmatrajući prisutnosti faktora rizika od kriminalne radnje, neuobičajenih odnosa kroz analitičke procedure⁴⁷⁶ i druge informacije koje mogu biti korisne za identifikovanje rizika materijalno pogrešnog iskaza usled kriminalne radnje. Prilikom određivanja rizika da postoji materijalno značajan pogrešan iskaz u finansijskim izveštajima usled kriminalne radnje revizor vrši procenu na dva nivoa:

- 86 nivou celokupnih finansijskih izveštaja
- Na nivou pojedinih klasa transakcija stanja na računu i obelodanjivanja pozicija

Kada je u pitanju nivo celokupnih finansijskih izveštaja, revizor vrši analizu finansijskih izveštaja pokušavajući da primeti faktore rizika: visoka fluktuacija rezultata, visoka zaduženost, ugrožena likvidnost i ostalo. Kako bi procenio rizik od materijalno pogrešnog iskazivanja na nivou celokupnih finansijskih izveštaja on razmatra znanje, veštine i sposobnosti osoblja kome je dodeljena odgovornost vezana za finansijsko izveštavanje. Takođe, on proverava odgovarajuće nivoe nadzora i postojanja određenih događaja ili uslova koji bacaju značajnu sumnju na sposobnost klijenta da nastavi poslovanje. Što se tiče klasa transakcija, stanja na računu i obelodanjivanja i povezanim tvrdnjama, revizor razmatra rizik materijalno značajne greške, jer time neposredno određuje prirodu, vremenski rok i obim daljih postupaka revizije. Na taj način on pribavlja dovoljno odgovarajućih revizijskih dokaza na osnovu kojih izražava mišljenja uz prihvatljivo nizak nivo revizijskog rizika. Revizor nije odgovoran za otkrivanje grešaka koje u odnosu na celokupne finansijske izveštaje nisu materijalno značajni. Revizor ne razmatra sa pravnog stanovišta da li je kriminalna radnja nastala, već uzima u obzir njeno postojanje sa aspekta

⁴⁷⁵ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. *op.cit.* str. 211

⁴⁷⁶ Analitički postupci obuhvataju procenu finansijskih informacija putem analize verovatnih odnosa između finansijskih i nefinansijskih podataka kao i fluktuacija i odnosa koji odstupaju od predviđenih iznosa.

istinitosti i objektivnosti finansijskih izveštaja i činjenice da usled postojanja te kriminalne radnje mogu postojati druge kriminalne radnje koje nisu otkrivene⁴⁷⁷.

Profesionalni skepticizam takođe predstavlja kontinuirano ispitivanje o tome da li prikupljene informacije i revizijski dokazi ukazuju na postojanje materijalno pogrešnih iskaza nastalih usled kriminalne radnje. *Rizik neotkrivanja materijalno značajnog pogrešnog iskaza zbog kriminalne radnje jeste veći od rizika neotkrivanja materijalno značajnog pogrešnog iskaza nastalog usled greške, zato što kriminalna radnja može uključivati sofisticirane i brižljivo organizovane šeme prikrivanja, kao što su falsifikat, nameran propust da se evidentira neka poslovna promena ili namerna pogrešna izjava data revizoru*⁴⁷⁸. Zbog korišćenje prosuđivanja, korišćenje procedura testiranja, inherentnih ograničenja interne kontrole i činjenice da je većina dostupnih dokaza uverljive, ali ne i definitivne prirode, postoje ograničenja koja utiču na mogućnost revizije da otkrije kriminalnu radnju u finansijskim izveštajima. Iako je prema čl. 29, Zakona o reviziji, naglašeno da su ovlašćeni revizor i društvo za reviziju, dužni da kao **3** uverljive, čuvaju sve podatke, činjenice i okolnosti koje su saznali tokom obavljanja revizije, društvo za reviziju dužno je da omogući uvid u podatke u slučaju primene propisa koji regulišu sprečavanje pranja novca i finansiranje terorizma, kao i krivičnim postupcima, kao i kada njihovo dostavljanje pisanim putem zatraži sud u krivičnom postupku. Ukoliko revizor u Republici Srbiji ne bi o uočenim kriminalnim radnjama, bez obzira na visinu njihove materijalnosti u odnosu na finansijske izveštaje, obavestio rukovodstvo pravnog lica i nadležne državne organe, snosio bi krivičnu odgovornost. Prema Krivičnom Zakoniku Republike Srbije⁴⁷⁹ **svako odgovorno lice koje svesno propusti da prijavi krivično delo za koje je saznalo u vršenju svoje dužnosti, ako se za to delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, podložno je krivičnom progonu.** Ukoliko bi revizor u toku angažmana došao do saznanja o kriminalnoj radnji u finansijskim izveštajima ili do osnovane sumnje u njihovo postojanje, ispunio bi svoju odgovornost u vezi izveštavanje putem pisenog obaveštenja nadležnog javnog tužioca, kao i rukovodećih i upravljačkih struktura pravnog lica. Ukoliko revizor nema dovoljno visok stepen uveravanja da je reč o kriminalnoj radnji, ali je naišao na neke simptome ili nagoveštaje o njima, koji zbog ograničenja revizije nisu do kraja istraženi, poželjno je da o tome obavesti rukovodstvo ili upravni odbor, kao i da obavesti rukovodeće ili upravljačke strukture da imaju zakonsku obavezu da osvakoju sumnji koju revizor nije učinio obaveste nadležne državne organe.

Postojanje tajnog dogovora može da navede revizora da zaključi da je dokaz uverljiv, iako je u suštini lažan. Sposobnost revizora da otkrije kriminalnu radnju zavisi od faktora kao što su: umešnost organizatora kriminalne radnje, učestalost i obim manipulacija, postojanje tajnog dogovora, relativnih iznosa kojima se manipuliše i nivoa na kome se nalazi lice koje je umešano. Iako revizor može identifikovati postojanje mogućnosti kriminalne radnje, za revizora je teško da utvrdi da li su greške pri prosuđivanju, na primer u računovodstvenim procenama, nastale usled

⁴⁷⁷ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. *op.cit.* str. 78

⁴⁷⁸ *Ibid.* str. 81

⁴⁷⁹ Krivični Zakonik, "Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013, čl. 332, stav 2

greške ili kriminalne radnje. *Rizik da revizor ne otkrije materijalno značajan pogrešan iskaz, koji nastaje zbog kriminalne radnje rukovodstva je veći nego u slučaju kriminalne radnje zaposlenih, zbog toga što su rukovodioci često u poziciji koja im omogućava da direktno ili indirektno manipulišu računovodstvenim evidencijama i prezentuju pogrešne finansijske informacije*⁴⁸⁰. Naknadno ustanovljavanje materijalne greške u finansijskim izveštajima, nastale usled kriminalne radnje, samo po sebi, ne ukazuje na neusaglašenost sa Međunarodnim standardima revizije. Ovo je naročito slučaj kod namerno učinjenih pogrešnih iskaza, budući da se revizorske procedure mogu pokazati neefikasne ²⁴ za svrhe otkrivanja namerno pogrešnog iskazivanja, koje su prikrivene putem dogovora između jednog ili više rukovodilaca, lica zaduženih za upravljanje, zaposlenih ili trećih strana ili prikrivena falsifikovanim dokumentima⁴⁸¹. Da li je revizija izvršena u skladu sa Međunarodnim standardima revizije, zavisi od revizijskih procedura sprovedenih u datim okolnostima, dovoljnosti i prikladnosti revizijskih dokaza prikupljenih ovim procedurama i prikladnosti revizorskog izveštaja zasnovanog na proceni ovih dokaza.

Takođe, treba napomenuti da revizori, usled izuzetno velikog i obimnog broja transakcija, ne vrše kontrolu svih transakcija privrednog društva u kojem vrše reviziju, uz naglasak da njihova uloga nije otkrivanje prevara, već pružanje razumnog uveravanja koji se tiče kvaliteta finansijskih izveštaja. Ipak, iako osnovnu odgovornost ima rukovodstvo, to ne znači da su revizori u potpunosti oslobođeni odgovornosti jer ne smeju učestvovati u prikrivnju određenih nepovoljnih okolnosti po privredno društvo⁴⁸².

Zamena revizora može biti dobra prilika za otkrivanje kriminalnih radnji koje možda prethodni revizor nije primetio. Nacionalnim propisima iz oblasti revizije obično se uređuje u kom periodu klijent revizije mora izvršiti zamenu revizora. U Republici Srbiji je sprovedeno istraživanje koje je uključilo 800 privrednih društava, na temu korelacije između zamene revizora i vrste mišljenja koje je klijent dobio u narednom periodu. Primećeno je da su klijenti revizije koji su dobili pozitivno revizijsko mišljenje u jednom periodu, a u narednom promenili revizora, imali značajno manju verovatnoću da dobiju pozitivno mišljenje i u narednom periodu, u odnosu na one klijente koji nisu menjali revizora⁴⁸³. Razlozi za prethodno su mnogobrojni, ali jedan od njih može biti i otkrivanje propusta koje prethodni revizori nisu primetili.

5.3.4 Odgovornost revizora za otkrivanje materijalno pogrešnih iskaza usled kriminalnih radnji

Pri izvršenju revizije u skladu sa Međunarodnim standardima revizije, revizor stiče razumno uverenje da finansijski izveštaji, posmatrani kao celina, ne sadrže materijalno značajne

⁴⁸⁰ Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. *op.cit.* str. 82

⁴⁸¹ *Ibid.*

⁴⁸² Malinić, D. *op.cit.*

⁴⁸³ Stanišić, N., Petrović, Z., Vićentijević, K., & Mizdraković, V. (2014). Auditor Switching and Qualified Audit Opinion: Evidence from Serbia. *Sinteza Scientific Conference Belgrade: Singidunum University.*, str. 552-558

pogrešne iskaze, prouzrokovane greškom ili kriminalnom radnjom. Prilikom sticanja razumnog uverenja tokom revizije, revizor održava stav profesionalnog skepticizma, razmatrajući mogućnost zaobilaženja kontrola od strane rukovodstva i prihvatajući činjenicu da revizijske procedure koje su efektivne za svrhe otkrivanja grešaka mogu biti neodgovarajuće u kontekstu identifikovanih rizika materijalnih pogrešnih iskaza nastalih usled kriminalne radnje.

Revizor održava stav profesionalnog skepticizma tokom revizije, prihvatajući da mogu postojati materijalno pogrešni iskazi nastali usled kriminalne radnje, bez obzira na svoje prethodno iskustvo u vezi poštenja i integriteta rukovodstva i lica zaduženih za upravljanje. Takođe prilikom sprovođenja upita i vršenja revizijskih procedura, revizor se ne zadovoljava dokazima manje ubedljive prirode, dok u vezi lica zaduženih za upravljanje, pažljivo razmatra prihvatljivosti odgovora i informacija dobijenih od lica zaduženih za upravljanje, u svetlu dokaza pribavljenih tokom revizije.

Održavanje stava profesionalnog skepticizma u toku revizije, zajedno sa prethodno pomenutim postupcima u toku njenog vršenja, imaju svrhu slabljenja primetne mogućnosti činjenja kriminalne radnje u privrednom društvu. Ipak, pored uloge revizije, u proteklom periodu sve više jača svest da odgovorno korporativno upravljanje može imati značajnu ulogu u sprečavanju i otkrivanju kriminalnih radnji.

5.4 Prikupljanje dokaza o indikacijama kriminalnih radnji u postupku revizije

Nekvalitetnim finansijskim izveštavanjem i pogrešnom primenom računovodstvenih standarda privredno društvo rezultat poslovanja može prikazati i oblikovati prema svojim poslovnim ciljevima. Stoga, revizija kao sistematičan pregled i kontrola poslovnih knjiga doprinosi obezbeđenju pouzdanosti informacija u finansijskim izveštajima. U tom smislu revizijski dokazi predstavljaju osnov iznošenja mišljenja o pregledanim finansijskim izveštajima i proveru njihove ispravnosti i tačnosti. Takođe, oni čine informacije koje revizor koristi kako bi ustanovio da li je dokaz dovoljno ubedljiv i u saglasnosti sa računovodstvenim principima. Da bi dokazi bili dovoljno ubedljivi oni pre svega moraju biti validni, dovoljni i blagovremeni. Sama validnost, odnosno stepen u kome se dokaz može smatrati verodostojnim zavisiće pre svega od njegove relevantnosti, nezavisnosti izvora dokaza, kvaliteta klijentove strukture dokaza, znanja onog ko vrši reviziju, kvalifikacije lica koje daju informacije i samog stepena objektivnosti⁴⁸⁴.

Za revizora i sam proces revizije okolnosti koje izazivaju sumnju u postojanje kriminalnih radnji čini rizičnu zonu, te u značajnoj meri ima uticaj na procenu nivoa materijalnosti i rizika. Stoga revizor treba da bude u stanju da uoči i prepozna simptome kriminalne radnje i da sprovede odgovarajuće postupke kojima će pribaviti dokaze o njihovim indikacijama. Faze revizije

⁴⁸⁴ Stanišić, M. (2008). *Revizija*. Beograd: Univerzitet Singidunum, str. 143

uključuju prihvatanje i upoznavanje klijenta, planiranje i razvijanje strategije revizije, fazu sprovođenja procesa revizije i na kraju donošenje mišljenja.

U samoj fazi razumevanja pravnog ⁵ca revizor mora pribaviti odgovarajući i dovoljan revizijski dokaz da nisu nastale kriminalne radnje koje mogu imati materijalno značajan uticaj na finansijske izveštaje i u tom smislu prikupljanje dokaza čini kroz ispitivanje rukovodstva, razmatranje prisutnosti faktora rizika kriminalne radnje, razmatranje neuobičajenih i neočekivanih odnosa i drugih informacija korisnih za identifikovanje rizika materijalno pogrešnog prikazivanja usled kriminalne radnje. Kod ispitivanje rukovodstva revizor treba da utvrdi prirodu, obim i učestalost procena rukovodstva o postojanju nepravilnosti u računovodstvenom sistemu i sistemu internih kontrola. Ipak, nagoveštaji kriminalnih radnji mogu se uočiti kroz slabosti internih kontrola, promene životnog stila zaposlenih, neobičnih ponašanja, kao i različitih predstavljanja i žalbi u smislu javnih ili anonimnih žalbi i dojava koji se dostavljaju nadležnim organima. Dalje revizor mora imati saznanja o sledećim faktorima rizika i načinima izvršenja protivpravnog prisvajanja imovine, lažnog finansijskog izv ³²vanja, rizika korpucije, pranja novca kao i visokotehnološkog kriminala o čemu je već bilo reči u prethodnom delu rada. Takođe, revizor analitičkim procedurama može odrediti da li saldo računa ili određene grupe transakcija mogu imati veću šansu da sadrže kriminalne radnje putem usmeravanja revizorske pažnje na neočekivane promene ili neuobičajene odnose u finansijskim podacima. U tom smislu, revizor može vršiti npr. poređenja nivoa zaliha tekuće u odnosu sa nivoima prethodnih godina ili poređenje troškova istraživanja i razvoja sa budžetiranim iznosom, koja bi mogla da ukažu na područja u kojima su uočeni problemi, ne optužujući nikoga niti dokazujući da postoji određena kriminalna radnja. Na kraju revizor kroz razmatranje ostalih važnih informacija može pribaviti informacije koje mogu ukazivati na rizike materijalno pogrešnih iskaza nastalih usled kriminalne radnje. U tom smislu to mogu biti različita tumačenja izveštaja rukovodstva, poseta poslovnim prostorijama, praćenja transakcija kroz informacioni sistem kao i posmatranje aktivnosti pravnog lica⁴⁸⁵.

Ipak, kada govorimo o revizorskim izveštajima revizori ne iznose odgovornosti lica za nezakonite postupke, već se odgovornost tih lica utvrđuje tek kada se nepravilnosti koje su detektovane, uporede sa zakonima kao i sve ostale odgovarajuće informacije o njihovoj činidbi. Međutim, prethodno nabrojano nije dovoljno za postojanje osnova sumnje za određeno krivično delo iz razloga što bi u tom slučaju bilo neophodno povezivanje date nezakonitosti ili nepravilnosti sa pribavljanjem određene koristi ili nastale štete kao i oblikom nepravilnosti u odnosu na radnju i njenu posledicu. Stoga, moraju se ispitati ovlašćenja lica, izvršiti analiza njihove dužnosti postupanja, osnovi nečijeg postupanja ili propuštanja, a onda otkriti i utvrditi tokovi novca i dobara kao i lična povezanost subjekata u vezi sa njima. Daljom finansijskom istragom mogu se otkriti tokovi novca u smislu povezivanja uključenih lica, kako bi se na taj način mogle otkriti činjenice, a detaljnijom analizom i ispitivanjima, detektovati različiti oblici zloupotrebe, pronevere i ostalih koruptivnih i prevanih radnji.

⁴⁸⁵Petković. A. *op.cit.* str. 89

Ipak, utvrđivanje nagoveštaja prevarnih radnji posebno u smislu manipulisanja rezultatom privrednih društava, bila su predmet mnogobrojnih naučnih istraživanja. Različiti autori su pokušavali kroz svoje studije da ukažu na verovatnoću rizika od manipulacije rezultatom kako bi se blagovremeno uočile i sprečile veće štete i kriminalne aktivnosti koje bi nastale kao posledica ove manipulacije. U tom smislu, autori su pored kvantitativnih koristili i kvalitativne podatke uključujući vrstu izdatog revizorskog mišljenja, broja i sadržaja posebnih paragrafa, postajanja odbora revizije, učestalosti promene revizora u odnosu na prethodne godine itd. Stoga, može se reći da iako revizija nema primarnu aktivnost u detekciji kriminalnih radnji, rezultati njenih aktivnosti iskazane u revizorskim mišljenjima, zajedno sa korišćenjem informacija iz finansijskih izveštaja privrednog društva, poslužili su kao predmet različitih ispitivanja u cilju otkrivanja naznaka različitih vrsta prevarnih aktivnosti. U narednom delu biće više reči o pomenutoj tematici.

5.5 16 finansijski pokazatelji kao prediktori manipulacije rezultatom privrednog društva

Kada je reč o manipulacijama rezultatom privrednog društva, različiti autori su razvijali modele za predviđanje prevara počinjenih od strane uprave koristeći informacije iz finansijskih izveštaja. Zbog toga, razvijanje modela koji mogu da ukažu na eventualna upozorenja za dalju i detaljniju istragu mogu biti od velike važnosti.

Kada govorimo o modelima koji nastoje da pomognu u detektovanju ili predviđanju lošeg poslovanja kompanija oni se mogu podeliti u dve grupe: kvantitativne, koji se oslanjaju na finansijske informacije dostupne javnosti, kao i kvalitativne, koji se odnose na internu evaluaciju unutar same kompanije. Kada je reč o kvantitativnim modelima, oni se baziraju na vrednostima finansijskih pokazatelja na osnovu koji se uz pomoć adekvatne metodologije vrši klasikovanje uzorkovanih kompanija, npr. na zdrave kompanije i one koje su u stečaju. Neki od ovih pokazatelja mogu ukazati na nizak nivo profitabilnosti i loše finansijsko stanje, nizak prinos na kapital, nisku likvidnost, visoke varijacije profita itd. Prethodno može biti znak urušenog zdravlja privrednog društva i osnova za predviđanje otvaranja stečajnog postupka. William Beaver je, poredeći 79 „ugroženih“ i „zdravih“ kompanija i posmatrajući njihove finansijske pokazatelje, među prvim razvio univarijantni model kako bi predvideo propast kompanije. Od 30 racija koja su ispitivana unutar uzorka, odnos novčanog toka i ukupnog duga imala je uspešnost od 78% u predviđanju bankrotstva čak pet godina ranije. Iz razloga što univarijantni modeli uključuju samo jednu promenljivu, vrlo je diskutabilno donositi zaključke na osnovu takve analize⁴⁸⁶.

Sa druge strane, multivarijantni modeli imaju za cilj da pruže dosta jasniju sliku finansijskog stanja, jer uzimaju u obzir odnos između pojedinih pokazatelja jedne kompanije, a ne samo

⁴⁸⁶ Gibson, C. H. (2011). *Financial Reporting and Analysis: Using Financial Accounting Information*. Mason: South-Western Cengage Learning., str.470

jednosmernu vezu. Cilj je da se dobije jedna kvantitativna promjenljiva (zavisna varijabla) kao linearna kombinacija drugih varijabli nezavisnih promjenljivih. Svrha diskriminatorne analize je da se dobije jedan model za predviđanje, u vidu broja, koji se dobija kao zbir više varijabli. Ovi modeli potiču iz oblasti medicine gde su korišćeni za utvrđivanje da li je pacijent pozitivan na određenu bolest, ako se uzmu u obzir određeni pokazatelji kao što su zdravstveno stanje pacijenta i simptomi te bolesti. Na taj način, zavisna promjenljiva kao konačna vrednost, deli uzorak na dve grupe ili klasifikacije, kao što su npr. zdravi i bolesni, nerizični i rizični, zdravi i u stečaju itd. Stoga, diskriminaciona analiza podrazumeva jednačinu u vidu linearne kombinacije nezavisnih varijabli koje će diskriminisati (vršiti najbolje razlikovanje) između grupa. Ova linearna kombinacija, poznata je kao diskriminatorna funkcija. Koeficijenti dodeljeni svakoj od nezavisnih varijabli se koriguju za uzajamnu povezanost između tih varijabli i nazivaju se diskriminatorni koeficijenti.

Profesor Messod Beneish je 1997. godine objavio u svom radu model od pet pokazatelja kako bi identifikovao verovatnoću finansijske prevare u smislu upravljanja rezultatom. Godine 1999. Beneish revidira svoj M score i ubacuje još tri varijable. U svom uzorku uključio je ukupno 74 kompanije za koje je imao informaciju da su manipulirali rezultatom i 2.332 nemanipulatora, odnosno na uzorku za formiranje modela za period od 1982-1988. godine, 50 manipulatora i 1.708 nemanipulatora, kasnije testirajući model na *hold-out* uzorku za period od 1989-1992. godine u koji je uključio 24 manipulatora i 624 nemanipulatora. Kompanije u uzorku uključile su one za koje je Komisija za HOV i AAER (*Accounting and Auditing Enforcement Releases*) pokrenula sudske postupke, ali i one gde je postojala informacija iz medija da se pominjalo narušavanje opšteprihvaćenih računovodstvenih principa. Beneish je zaključio da se verovatnoća manipulacije kompanije povećava kod kompanija koje brzo rastu i imaju neuobičajeno visok rast prodaje, imaju narušene fundamentalne pokazatelje (pad kvaliteta aktive, profitnih margina, povećan leverage) i pribegavaju primeni agresivnog računovodstva (potraživanja rastu značajno više od prodaje, imaju visoke iznose stavki razgraničenja kao i smanjenje troškova amortizacije). Takođe, istraživanje je pokazalo da kompanije manipulatori najčešće pribegavaju knjiženju fiktivnih ili neizvesnih prihoda kao i zaliha, ili nepravilnom kapitalizovanju troškova⁴⁸⁷. U suštini, rezultati ukazuju da se verovatnoća manipulacije povećava sa : neobičnim rastom potraživanja, pogoršanjem bruto marže, smanjenjem kvaliteta aktive, rastom prodaje i povećanjem vremenskih razgraničenja. Beneish kao granicu za razvrstavanje navodi za M score od -1,78 gde ukoliko M score određene kompanije iznosi više od -1,78, ovo ukazuje na veću verovatnoću od manipulisanja rezultatom⁴⁸⁸. Naravno, treba voditi računa o tome da granica za razvrstavanje nije definitivno određena, već da u zavisnosti od stepena tolerancije prema tipu greške I i tipu greške II može odrediti drugu granicu za razvrstavanje.

⁴⁸⁷ Beneish, M. (1999). The Detection of Earnings Manipulation. *Financial Analysis Journal*, str. 24-36.

⁴⁸⁸ *Ibid*.

Beasley je koristeći logističku regresiju 1996. godine, analizirao povezanost između strukture odbora direktora i lažnog finansijskog izveštavanja. Beasley je u svom istraživanju zaključio da je mogućnost pojave lažnog finansijskog izveštavanja manja ukoliko postoji veći broj spoljnih članova odbora direktora⁴⁸⁹. McMullen je 1996. godine posmatrao uticaj odbora revizije na pojavu lažnog finansijskog izveštavanja, a istraživanje je pokazalo da prisustvo odbora za reviziju smanjuje mogućnost pokretanja sudskog postupka od strane akcionara⁴⁹⁰. Pearson je u svom istraživanju zaključio da računovodstvene informacije u finansijskim izveštajima mogu biti dobar indikator lažnog finansijskog izveštavanja. Tačnije, veći finansijski leveridž, manja profitabilnost, veći ratio opšte likvidnosti, veći ratio zaliha i ukupne imovine, kao i ratio potraživanja i ukupne imovine, manja likvidnost, niži ratio prodaje i imovine, manja veličina i manji Z-score, jesu značajni indikatori lažnog finansijskog izveštavanja⁴⁹¹. Bonner i dr. razvili su šemu i tipove prevara u finansijskom izveštavanju koja će biti povezana sa revizorskom praksom i pružiti pomoć u otkrivanju prevara. U svom istraživanju, autori su kao najčešće šeme prevare izdvojili izostavljanje ili nepravilno obelodanjivanje, fiktivne prihode, ubrzano priznavanje prihoda, precenjivanje imovine, izostavljanje ili potcenjivanje obaveza i fiktivne transakcije⁴⁹². Fanning i Cogger su 1998. godine u svom istraživanju, pored kvantitativnih koristili i kvalitativne varijable (promene revizora, prisutnost kvalifikovanog mišljenja u prethodne tri godine, vršenje revizije od strane tadašnje „velike šestice“ i procenat eksternih članova uprave). Model je izabrao 8 od 20 varijabli značajnih u proceni manipulacija i to: odnos potraživanja i prodaje, odnos zaliha i prodaje, odnos potraživanja i ukupne aktive, odnos materijalnih sredstava i ukupne imovine, odnos ukupnih obaveza i kapitala, ali i prodaje i ukupne imovine kao solidan osnov u određivanju manipulacije finansijskim informacijama⁴⁹³. Froz, Kwon, Pastena i Park (2000) su ilustrirali primenu neuralnih mreža kako bi testirali SAS No. 53 – *Odgovornost revizora za detekciju i izveštavanje grešaka i nepravilnosti* kao crvenih zastavica u smislu predviđanja ključnih stavki istrage Komisije za HOV. Takođe, autori su u istraživanju uzorkovali 42 akcionarska društva iz različitih sektora, zajedno sa 90 zdravih javnih akcionarskih društava jednakih po veličini poslovne imovine. Uzeti su podaci za četiri godine, a korišćena je logistička regresija i neuralne mreže. Rezultati su ukazali na šest vrsta upozorenja koji stoje za crvene zastavice u smislu lažnog finansijskog izveštavanja, a to su: promena izvršnih direktora, profitabilnost, osetljivost na kamatne stope, poteškoće sa vršenjem revizije, ugroženost *going concern* principa, kao i prethodna promena revizora. Njihovi rezultati ukazuju da su rizici naznačeni u SAS No. 53, korisni prediktori prevara u finansijskim izveštajima, kao i da logistička regresija i neuralne mreže čine korisna analitička sredstva u

⁴⁸⁹ Beasley, M. S. (1996). An Empirical Analysis of the Relation Between Board of Director Composition and Financial Statement Fraud. *Auditing Review*, 71(4), str. 443-465.

⁴⁹⁰ McMullen, D. A. (1996). Audit committee performance: An investigation of the consequences. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 15(1), str. 1-28.

⁴⁹¹ Pearson, O. (1995). Using financial statement data to identify factors associated with fraudulent financial reporting. *Journal of Applied Business Research*, 11(3), str. 38-46.

⁴⁹² Bonner, S. E., Palmrose, Z.-V., & Young, S. M. (1998). Fraud Type and Auditor Litigation: An Analysis of SEC Accounting and Auditing. *The Accounting Review*, 73(4), str. 503-532.

⁴⁹³ Fanning, K., & Cogger, K. (1998). Neural Network Detection of Management Fraud using Published Financial Data. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, 7(1), str. 21-41.

otkrivanju rizika od lažnog finansijskog izveštavanja⁴⁹⁴. Rezultati istraživanja Beasley, Carcello, Hermanson & Lapides pokazali da su pojedini sektori imaju svoje najčešće tehnike manipulisanja, gde je za tehnološku industriju najčešća tehnika bila neadekvatno priznavanje prihoda (76%), za zdravstvo takode (58%), dok je za sektor finansijskih usluga iskazivanje imovine višom nego što je realno (59%), predstavljalo najčešću tehniku manipulisanja. Takođe, za sve tri industrijske grane, uglavnom je potrebno obratiti pažnju na procenat spoljnih članova u revizijskom odboru kao i odboru direktora, broj sastanaka u toku godine odbora za reviziju, kao i funkcionisanje interne kontrole⁴⁹⁵. Dalje, Dechow i dr. razvili su model, nazvan F score, takode u svrhu opreznosti i crvenih zastavica od rizika od manipulacija. Model ne govori o tome da li je kompanija manipulator ili ne već, naglašava upozorenja za detaljniju analizu. Uočeno je da je za vreme manipulacija, finansijske aktivnosti i mere performansi bivaju pogoršane, uključujući kako finansijske aktivnosti, tako i njima odgovarajuće bilansne pozicije, kao i da uprava postaje veoma osetljiva na cene svojih akcija, te ove kompanije pribegavaju manipulisanju rezultata sa ciljem kamufliranja loših finansijskih performansi kako bi se zadržale visoke procene i zahtevi tržišta⁴⁹⁶.

Loebbecke i Willingham su 1988. godine razvili model koji upućuje da se verovatnoća prevare povećava kada postoje tri osnovna faktora:⁴⁹⁷

- Nedostatak adekvatnog korporativnog upravljanja u smislu selekcije zaposlenih koji imaju takav sistem vrednosti i radne navike koje ne podrazumevaju prevare (stavovi)
- Postoji motiv da se počinu prevara
- Postoji prilika i uslovi da se počinu prevara

Autori su uspeali da validiraju svoj model kategorizujući crvene zastavice kroz SAS 53, gde su prema analizi učestalosti iste podeljene na primarne i sekundarne indikatore. Lobbecke, Eining i Willingham su 1989. godine, testirali model koristeći 77 slučajeva lažnog finansijskog izveštavanja i pronašli makar jedan od pomenuta tri faktora iz prvobitnog modela za većinu slučajeva (88%)⁴⁹⁸. Autori su testirali svoj model na 165 KPMG revizorskih partnera koji su imali neposredno iskustvo sa prevarama u finansijskim izveštajima. Rezultati su pokazali da loše i slabo korporativno upravljanje u smislu sumnjivih transakcija sa povezanim licima, neadekvatna i neefektivna struktura interne kontrole, ali donošenje odluka od strane jedne osobe, daju priliku za lažno finansijsko izveštavanje. Rezultati istraživanja doprineli su donošenju novih upozorenja,

⁴⁹⁴ Feroz, E. H., Kwon, T. M., Pastena, V., & Park, K. J. (2000). The efficacy of red flags in predicting the SEC's targets: An artificial neural networks approach. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance, and Management*, 9(3), str. 145-157.

⁴⁹⁵ Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R., & Lapides, P. D. (2000). Fraudulent Financial Reporting: Correlation of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms. *Accounting Horizons*, str. 441-454.

⁴⁹⁶ Dechow, P., Ge, W., Larson, C., & Sloan, R. (2010). Predicting Material Accounting Misstatements. *Contemporary Accounting Research*, 28(1), str. 18-82.

⁴⁹⁷ Loebbecke, J. K., Eining, M. M., & Willingham, J. J. (1989). Auditors Experiences with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability. *A Journal of Auditing Practices & Theory*, 9, str. 1-28.

⁴⁹⁸ Ibid.

izbacivanju određenih prethodnih, reklasifikaciji, kao i njihovoj ponovnoj kombinaciji. U suštini, set računovodstvenih alternativnih rešenja, nedostatak moralnih i etičkih principa, motiv, prilika, kao i nedostatak adekvatnog korporativnog upravljanja jesu stavke koje povećavaju verovatnoću lažnog finansijskog izveštavanja. Ipak, zbog uzorka koji je samo sadržao one koji su počinili prevare, nije moguće proceniti njegovu diskriminativnu moć. Dalje, Bell, Szykowny i Willingham su ustanovili da kada je kompanija u brzom tempu rasta, uprava može biti motivisana da pribegne lažnom finansijskom izveštavanju u trenucima pada performansi kako bi pokazali stabilan rast. Nagli rast, praćen merdžerima i akvizicijama može učiniti interne kontrole manje efektivnim što smanjuje mogućnost da prevara bude otkrivena⁴⁹⁹.

Bell i drugi su identifikovali sledeće crvene zastavice za počinjene prevare: nejednaka zarađivačka moć u okviru jedne industrijske grane, neopravdan naglasak na zarađivačkoj sposobnosti kao i značajna sumnja o nastavku poslovanja. Kasnije su Bell i Carcello 2000. godine, koristeći iste podatke, istražili efekat logističkog modela, kao pomoći odluke u proceni verovatnoće lažnog finansijskog izveštavanja. Ovi signali uključuju: slabe interne kontrole, eksponencijalnu stopu rasta, nedovoljnu ili kontradiktornu profitabilnost, neopravdan naglasak da se ispune zarađivačke projekcije, neistinitost u komunikaciji i izbegavanje komunikacije uprave sa revizorima, vlasnički status klijenta, odnos između interne kontrole i agresivnih stavova uprave u odnosu na finansijsko izveštavanje⁵⁰⁰. Na bazi istraživanja KPMG i prikupljenim podacima o crvenim zastavicama, kao što smo naveli, više autora su koristili različite metode na istim podacima, gde se stopa preciznosti kretala od 63%-85% za one koji su počinili prevaru i 84%-91% za one koji nisu. Logistička regresija, ali i neuralne mreže, davali su značajne rezultate u otkrivanju crvenih zastavica, s tim što je potrebno naglasiti da su različite metode izdvajale različite naznake upozorenja kao značajnije. Hansen i dr. su koristili neuralne mreže u pokušaju da predvide prevare u finansijskim izveštajima, a ustanovili su da je nagli rast kompanije jedan od pokazatelja prevara u finansijskim izveštajima, gde su uspeli da predvide sa čak 89,3% preciznosti, preko 20 pokrenutih sudskih postupaka⁵⁰¹. Green i Choi su razvili model na osnovu primene neuralnih mreža u smislu detekcije prevara u finansijskim izveštajima. Autori su koristili pet sledećih finansijskih racija: odnos dozvoljenih spornih računa i neto prodaje, odnos neto prodaje i potraživanja, odnos dozvoljenih spornih računa i potraživanja, odnos bruto marže i neto marže, odnos potraživanja i poslovne imovine, kao i neto prodaju, potraživanja i vrednost dozvoljenog spornog potraživanja, gde iako je izbor racija isuviše bio subjektivan prema samo određenim vrstama manipulacija sa prihodima, njihov metod je dao određeni potencijal za korišćenje neuralnih mreža u procesu istraživanja i detekciji prevara⁵⁰². Kirkos i drugi su koristeći tri Data Mining metode klasifikacije, analizirajući 27 finansijskih racija, izabrali 10 koji su imali statističku

⁴⁹⁹ Bell, T. B., Szykowny, S., & Willingham, J. J. (1993). *Assessing the likelihood of fraudulent financial reporting: A decision aid logit approach*. Working paper, KPMG, Peat Marwick.

⁵⁰⁰ Bell, T. B., Carcello, J. V. (2000). *A decision Aid for Assessing the likelihood of fraudulent financial reporting*. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 19(1), str. 169-184.

⁵⁰¹ Hansen, J. V., McDonald, J. B., Messier, W. F., & Bell, T. B. (1996). A generalized qualitative response model and an analysis of management fraud. *Management Science*, 42(7), str. 1022-1032.

⁵⁰² Green, B., & Choi, J. (1997). Assessing the risk of management fraud through neural network technology. *Auditing: A Journal of Theory and Practice* 16(1), str. 14-28.

značajnost uključujući sledeće: odnos duga i kapitala, odnos prodaje i ukupnih sredstava, bruto maržu, EBIT, neto obrtni fond, Z score, odnos ukupnog duga i ukupnih sredstava, odnos neto marže i ukupnih sredstava, odnos neto obrtnog fonda i ukupnih sredstva, odnos poslovnog rezultata i ukupnih sredstava. Autori smatraju da visok nivo zaduženosti i nizak nivo likvidnosti, povećava verovatnoću pribegavanja lažnom finansijskom izveštavanju⁵⁰³. Sa druge strane Liming, Kaminski i Wetzel u svojoj studiji za period od sedam godina (tri pre pribegavanja lažnom finansijskom izveštavanju i tri godine posle), odredili set racio pokazatelja od kojih su samo tri racija bila značajna za sva tri perioda (odnos stalne imovine i ukupne imovine, odnos ukupnih obaveza i ukupne imovine, odnos neto obrtnog fonda i ukupne imovine), dok je pet bilo značajno u periodu pre godine počinjenja prevare (odnos potraživanja i ukupne imovine, odnos troškova prodatih proizvoda i prodaje, odnos stalne imovine i ukupne imovine, odnos troškova kamate i ukupnih obaveza, odnos prodaje i potraživanja). Ipak zbog visoke stope pogrešne klasifikacije (od 58%-98%), autori skreću pažnju da racio pokazatelji imaju ograničenu moć u predviđanju počinjenja prevarnih radnji u smislu lažnog finansijskog izveštavanja⁵⁰⁴.

Može se primetiti da autori koristeći različite metode, pokušavaju da razviju modele koji će dati određena upozorenja i poslužiti kao mere predostrožnosti i opreznosti u pogledu povećanog rizika od manipulisanja u finansijskim izveštajima. Ipak, postojeća istraživanja ukazuju na opreznost i kod interpretacije rezultata u vidu generalizacije da li je neko privredno društvo sklono ili ne manipulaciji. Na primer, većina postojeće literatura predstavlja varijable zasnovane na vrednosti zaliha. Prisustvo previše zaliha može biti signal da kompanija nije u mogućnosti da održi očekivane nivoe prodaje ili je jednostavno neefikasna. Fanning i Cogger u svojim istraživanjima, koristeći zalihe u odnosu na prodaju, podržavaju ovu hipotezu, dok sa druge strane, recimo u istraživanja grčkim kompanijama, ova varijabla nije bila statistički značajna⁵⁰⁵. Takođe, određena istraživanja ukazuju da povećanje prinosa na aktivu (ROA) jeste pozitivno korelirano sa prevarama, dok druga upućuju da smanjenje profitabilnosti može izvršiti pritisak na upravu kako bi pribegli lažnom finansijskom izveštavanju i zadovoljili zahteve akcionara. Stoga, treba biti oprezan kod same interpretacije dobijenih vrednosti i koristiti ih kao upozoravajući faktor koji se tek detaljnom analizom može potvrditi kao opravdavajući ili ne.

5.5.1 Istraživanje

Cilj istraživanja u ovom radu, bio je kreiranje modela koji bi ukazao da li postoji određeni nivo rizika da privredno društvo nepravilnim finansijskim izveštavanjem vrši uticaj na finansijski rezultat. Na taj način, dobili bi se finansijski pokazatelji koji mogu ukazati na crvene zastavice u finansijskim izveštajima u smislu pogrešnog iskazivanja rezultata. Model može poslužiti kao pilot

⁵⁰³ Kirkos, E., Spathis, C., & Manolopoulos, Y. (2007). Data mining techniques for the detection of fraudulent financial statements. *Expert Systems with Applications*, 32(4), str. 995–1003.

⁵⁰⁴ Guan, L., Kaminski, K. A., & Wetzel, S. T. (2004). Ratio Analysis-predictor of fraud? *Advanced in Public Interest Accounting* 19(1), str.17-34.

⁵⁰⁵ Kirkos, E., Spathis, C., & Manolopoulos, Y. *op. cit.*

studija za dalja istraživanja u ovoj oblasti, čija se korist može dalje ogledati u usmeravanju revizijskih procedura i analizi onih područja koja su se pokazala najsenzitivnijim za iskazivanje pogrešnog finansijskog rezultata. Takođe, model može poslužiti i investitorima kako bi svoja ulaganja usmerili u u privredna društva koja transparentno prikazuju rezultate svog poslovanja i na taj način osigurali bolje svoja ulaganja.

5.5.2 Metodologija istraživanja

Za potrebe istraživanja, prostim slučajnim uzorkom identifikovano je 100 privrednih društava čije se HOV kotiraju na Beogradskoj berzi. Ova privredna društva prema Zakonu o reviziji Republike Srbije imaju obavezu zakonske revizije finansijskih izveštaja jer predstavljaju javna društva. Po pravilu, ova privredna društva predstavljaju vitalni deo ekonomije svake države i diktiraju njen budući rast i razvoj. Ograničenja istraživanja odnose se na činjenicu da u momentu vršenja istraživanja nije postojao Javni registar privrednih društava koja su pribegla lažnom finansijskom izveštavanju, niti pokrenutim i/ili završenim sudskim postupcima protiv njih, te nisu bile dostupne informacije o tome koja su ta privredna društva. Iako je naknadno, tačnije od 1. juna 2016. na sajtu Agencije za privredne registre, dostupan Centralni registar privremenih ograničenja za privredna društva koja nisu poslovala u skladu sa Zakonom, tzv. „*crna lista privrednika*“, i dalje ne postoji mogućnost uvida u listu ove kategorije privrednih društava, već je neophodno pretraživati pojedinačno privredna društva za koja je korsnik zainteresovan. Kao što je već prethodno pomenuto, različiti autori su često pribegavali i drugim metodama klasifikovanja tih privrednih društva uključujući i natpise u medijima, stoga u ovom radu smo se odlučili da se oslonimo na revizorske izveštaje kao jedan vid kontrole usaglašenosti finansijskog izveštavanja i finansijskih izveštaja sa zakonskim propisima (*MSR 250 - Razn. 56* *mje zakona i regulative u reviziji finansijskih izveštaja*) i postojanja kriminalnih radnji (*MSR 240 - Odgovornost revizora za razmatranje kriminalnih radnji u reviziji*).

Ipak, pošto revizor određenu nepravilnost u finansijskom izveštavanju može iskazati ne samo u modifikovanim mišljenjima (rezerva, uzdržavanje i negativno mišljenje) već i u pozitivnom sa skretanjem pažnje, u analizu je uključena i ovu vrstu mišljenja. To zapravo znači da je kod dodatnog paragrafa, uzeto u obzir ukoliko je revizor posebno skrenuo pažnju na nepravilnost finansijskog izveštavanja koja može imati uticaj na rezultat (npr. neformiranja rezervisanja i samim tim smanjenja troškova rezervisanja u datom izveštajnom periodu). Sa druge strane ukoliko je revizor u skretanju pažnje naveo da je ugrožena likvidnost datog privrednog društva bez naglašavanja da je došlo do nepravilnog finansijskog izveštavanja koje bi imalo uticaj na povećanje ili smanjenje rezultata, takav izveštaj nije kategorisan u smislu njegovog uticaja na rezultat. Na osnovu nasumično izabranog broja javnih društava, od trenutno ukupno 753⁵⁰⁶ javnih društava, odabrano je 100 koji su činili uzorak na osnovu kog je formiran model. Finansijski

⁵⁰⁶ Stanje na dan 22.07.2016. godine

izveštaji i pripadajući revizorski izveštaji za uzorkovana privredna društva preuzeti su sa sajta Agencije za privredne registre, za izveštajni periode od 2010-2013. godine. Vrednosti prikazane u finansijskim izveštajima, pre računanja finansijskih pokazatelja, pretvorene su iz dinara u evre kao stabilniju valutu. Od ukupno 400 observacija, 9 revizorskih izveštaja nije bilo dostupno, što čini ukupan broj od 391 observacije. Za svaki pojedinačni izveštajni period preuzeti su finansijski izveštaji i izračunati finansijski pokazatelji koji bi mogli da imaju jaku diskriminatornu moć. U analizi korišćeni su sledeći finansijski pokazatelji iz navedenih kategorija⁵⁰⁷ :

Osnovni pokazatelji:

1. Poslovna imovina
2. Neto kapital
3. Poslovni prihodi
4. Poslovni rezultat
5. Neto rezultat
6. Broj zaposlenih

Zaduženost:

7. Racio zaduženosti
8. Racio kamatonosne zaduženosti

Likvidnost:

9. Neto obrtni fond
10. Tekući racio
11. Brzi racio
12. Racio gotovine

Profitabilnost:

13. Neto margina
14. Stopa prinosa na kapital
15. **159**ovna margina
16. Stopa prinosa na imovinu
17. Stopa prinosa na investirani kapital
18. Stopa prinosa u primarnoj poslovnoj delatnosti

⁵⁰⁷ Način izračunavanja nabrojanih pokazatelja detaljno je objašnjen u sledećem udžbeniku: Knežević G., Stanišić, N. i Mizdraković, V. *Analiza finansijskih izveštaja* (2013), Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 175-193.

Periodi konverzije:

- 19. Period naplate potraživanja
- 20. Period plaćanja obaveza
- 21. Period konverzije zaliha
- 22. Period konverzije gotovine

Altmanov Z Score:

- 23. $T1 = \text{Neto obrtni fond} / \text{Poslovna imovina}$
- 24. $T2 = \text{Neraspoređeni dobitak} / \text{Poslovna imovina}$
- 25. $T3 = \text{EBIT} / \text{Poslovna imovina}$
- 26. $T4 = \text{Kapital} / \text{Ukupne obaveze}$
- 27. $T5 = \text{Poslovni prihodi} / \text{Poslovna imovina}$
- 28. Z skor za privatna privredna društva
- 29. Z' skor implicirana verovatnoća stečaja za privatna društva
- 30. Z skor za industrijska društva i društva koja posluju na tržištima u razvoju
- 31. Z'' skor implicirana verovatnoća stečaja za društva koja pripadaju tržištima u razvoju

Analiza gotovinskih tokova:

- 32. Gotovinski tok raspoloživ vlasnicima kapitala
- 33. Gotovinski tok raspoloživ vlasnicima kapitala i poveriocima

DuPont analiza:

- 34. Faktor profitabilnosti
- 35. Faktor efikasnost korišćenja imovine

Ostali pokazatelji:

- 36. Učešće stalne u poslovnoj imovini
- 37. Procenat stranog vlasništva
- 38. Efektivna poreska stopa
- 39. Kapital investiran u primarnu poslovnu delatnost po zaposlenom
- 40. Prosečna neto zarada

Nakon računanja navedenih pokazatelja, preuzeti su revizorski izveštaji za svaku opservaciju, na osnovu kojih je izvršeno klasifikovanje na privredna društva kod kojih je revizor naveo u svom mišljenju da su nepravilnim finansijskim izveštavanjem uticali na potcenjivanje ili precenjivanje rezultata u tekućem ili prethodnom periodu. Opservacije kod kojih je u revizorskom izveštaju revizor naveo da je, pod uticajem neadekvatne primene računovodstvenih politika ili nepoštovanja opštih računovodstvenih pravila i načela, došlo do precenjivanja ili potcenjivanja prihoda, ili precenjivanja ili potcenjivanja rashoda, što je dovelo do povećanja ili smanjenja rezultata, obeležene su sa 1. Napomena je da su ovde uključena i mišljenja sa skretanjem pažnje kod kojih nepoštovanje standarda takođe može imati uticaj na rezultat. One opservacije kod kojih nisu bile naznačene ovakve napomene od strane revizora, označene su sa 0. Cilj istraživanja je bio je da se proveru u kojoj meri izračunati finansijski pokazatelji mogu ukazati na nekvalitetno finansijsko izveštavanje koje može imati uticaj na rezultat. Napomena je da je usled ograničenja istraživanja koje je već napomenuto, u smislu nepostojanja javnog registra privrednih društava za koje je pokrenut sudski postupak zbog lažnog finansijskog izveštavanja i drugih kriminalnih aktivnosti, odlučeno da se privredna društva razvrstaju na ovaj način. Takođe, ovde je naglasak da ni na koji način ova kategorizacija ne upućuje na privredna društva namerno vrše lažno finansijsko izveštavanje ili su počinioi kriminalnih radnji, već na one kod kojih je revizor naznačio u svom izveštaju da nepridržavanje MRS i neadekvatne primene računovodstvenih politika dovodi do nepravilno iskazanog finansijskog rezultata. Takođe, bitno je napomenuti da u ovom slučaju materijalnost nije bila odlučujuća, u smislu razvrstavanja privredn¹⁷⁵ uštava, iz razloga što nije kontrolisano mišljenje revizora, već posmatran uticaj na rezultat, bez obzira da li je materijalno značajan ili ne. U tom smislu, informacije koje revizor upućuje u posebnom paragrafu nakon iskazivanja mišljenja, imaju određenu svrhu i značaj za istraživanje, jer mogu upućivati na rizike i uticaj na rezultat. Različita istraživanja pokazuju da skretanje pažnje u revizorskom izveštaju može da poveća rizik od lažnog prikazivanja pozicija u finansijskom izveštavanju gde revizor na „*elegantan način*“ želi da ukaže na rizik ili da zapravo skrene pažnju na korisnike finansijskih izveštaja⁵⁰⁸. Obzirom da se ovom istraživanju, nije kontrolisala vrsta mišljenja revizora, kao i zbog svojstva materijalnosti čiji prag određuje sam revizor, pre nego tačno utvrđenog kvantitativnog iznosa jednakog za sva privredna društva, odlučeno je se da i mišljenja sa skretanjem pažnje uključe u istraživanje ukoliko je razlog datog skretanja pažnje imao uticaj na rezultat.

Za potrebe ovog istraživanja, korišćen je *Generalizovani linearni model mešovutih efekata* (*Generalized Linear Mixed Model*), koji se koristi u slučajevima ponovljenih merenja čija se

⁵⁰⁸ Czerny, K., Schmidt, J. J., & Thompson, M. A. (2014). Does Auditor Explanatory Language Increased Financial Misstatement Risk? *The Accounting Review*, 89(6), str. 2115-2149.

prednost odražava i u mogućnosti da pojedini nedostajući podaci ne eliminišu celu jedinicu posmatranja. Zapravo, pomenuti model vrši kombinaciju svih prednosti obične logističke regresije uz mogućnost uključivanja slučajnih efekata. Ovi modeli ocenjuju dodatne parametre (slučajne efekte), s tim da iako slučajni efekti najčešće ne čine varijable pomoću kojih se daje odgovor na osnovno istraživačko pitanje, oni jesu uvršteni u model i uključuju u obračun dodatne izvore varijabilnosti u vrednostima zavisne varijable.

Ovim modelom testirana je povezanost promene nezavisnih objašnjavajućih varijabli (finansijskih pokazatelja) i zavisne binarne varijable (nepravilno iskazan rezultat). Izdvojene su statistički značajne objašnjavajuće varijable čija promena korelira sa promenom zavisne. Za obradu podataka korišćen je statistički program R (lme4)⁵⁰⁹. Rezultati primene metode i formirana metodologija slede u nastavku.

5.5.3 Rezultati istraživanja

U prvoj fazi izvršeno je ispitivanje efekata koji su određeni kao slučajni, a to su efekti pojedinačnih kompanija (varijabla *Company_Id*) i efekti pojedinačnih revizorskih kuća (varijabla *Auditor*), koji su specificirani na sledeći način u korišćenom programu: (1 | *Company_id*) i (1 | *Auditor_id*). Model će vršiti prilagođavanja za svako privredno društvo kao i za revizorsku kuću, uključujući specifičnu sklonost svakog privrednog društva ka nepravilnom iskazivanju rezultata kao i sklonost revizorske kuće da istu detektuje i izvesti. Efekti čije vrednosti predstavljaju fokus ovog istraživanja su uključeni kao fiksni, dok je uloga slučajnih efekata privrednog društva i revizorske kuće obuhvatila računanje njima svojstvenih efekata. U početnom, nultom modelu, uključene su samo varijanse efekata privrednih društava i revizorskih kuća. U tabeli br. 11, uočava se da je varijansa efekata privrednih društava značajno viša od varijanse efekata revizorskih kuća, što ukazuje da privredna društva pokazuju veću varijaciju što je i za očekivati (jer predstavljaju primarni izvor nepravilnog iskazivanja rezultata), nego što je to slučaj sa revizorskim kućama.

Glavni presek regresione krive početnog modela iznosi -1,38, što ukazuje da je očekivana verovatnoća iskazivanja nepravilnog rezultata na nivou uzorka oko 20%.

⁵⁰⁹ Bates, D., Maechler, M. Bolker, B. & Walker, S. (2015). Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), str 1-48.

Tabela 11. Ispis početnog modela (multi model)

Generalized linear mixed model fit by maximum likelihood (Laplace Approximation) ['glmerMod']				
Family: binomial (logit)				
Formula: Nepravilno_iskazan_rezultat ~ (1 Company_id) + (1 Auditor) + Brzi.racio.cen + Neto.margina.cen + T5.cen + Prosečna.neto.zarada.log.cen				
Data: Data				
AIC	BIC	logLik	deviance	df.resid
313.3	341.0	-149.6	299.3	384
Scaled residuals:				
Min	1Q	Median	3Q	Max
-1.6571	-0.1865	-0.0686	0.1595	4.7027
Random effects:				
Groups	Name	Variance	Std.Dev.	
Company_id	(Intercept)	13.737	3.706	
Auditor	(Intercept)	2.693	1.641	
Number of obs: 391, groups: Company_id, 100; Auditor, 29				

Nakon toga, u narednom modelu, izvršeno je ispitivanje efekata koja se uključuju u model kao fiksni, ostavljajući i prethodno definisane slučajne efekte, a zatim je izvršeno testiranje njihovog uticaja na zavisnu varijablu. Od prethodno nabrojanih 40 pokazatelja, odnosno objašnjavajućih varijabli, metodom iterativne eliminacije (*Backwards Stepwise Method*) izabrana su sledeća četiri koja su imala statističku značajnost na nivou od 0,1 i to:

1. Brzi racio (pokazatelj iz kategorije likvidnosti)
2. Neto margina (pokazatelj iz kategorije profitabilnosti)
3. Koeficijent obrta poslovne imovine – T5 (pokazatelji iz kategorije poslovne aktivnosti)
4. Prosečna neto zarada (pokazatelj iz kategorije ostalih pokazatelja)

Navedene vrednosti su zatim centrirane (i logaritmovane u slučaju prosečne neto zarade) kako bi se unapredila interpretacija preseka regresione krive, smanjila korelacija sa slučajnim individualnim efektima privrednih društava, kao i da bi se ispunila pretpostavka linearnosti veze između objašnjavajućih varijabli i zavisne varijable. Dalje, izvršena je analiza stepena korelacije objašnjavajućih varijabli (multikolinearnost), kako bi se uvidelo da ne postoji njihova međusobna jaka veza. Takođe, proverena je korelacija objašnjavajućih varijabli sa slučajnim presecima. U tabeli br. 12, sledi ispis prvog modela, dok je vizuelni prikaz ispunjenosti pretpostavki modela dat u prilogu disertacije.

Tabela 12. Ispis prvog modela

Generalized linear mixed model fit by maximum likelihood (Laplace Approximation) ['glmerMod']				
Family: binomial (logit)				
Formula: Nepravilno_iskazan_rezultat ~ (1 Company_id) + (1 Auditor) + Brzi.racio.cen + Neto.margina.cen + T5.cen + Prosečna.neto.zarada.log.cen				
Data: Data				
AIC	BIC	logLik	deviance	df.resid
313.3	341.0	-149.6	299.3	384
Scaled residuals:				
Min	1Q	Median	3Q	Max
-1.6571	-0.1865	-0.0686	0.1595	4.7027
Random effects:				
Groups	Name	Variance	Std.Dev.	
Company_id	(Intercept)	13.737	3.706	
Auditor	(Intercept)	2.693	1.641	
Number of obs: 391, groups: Company_id, 100; Auditor, 29				
Fixed effects:				
	Estimate	Std. Error	z value	Pr(> z)
(Intercept)	-1.1779	0.6780	-1.737	0.082326 .
Brzi.racio.cen	-1.1632	0.6788	-1.714	0.086605 .
Neto.margina.cen	-2.4137	1.0263	-2.352	0.018675 *
T5.cen	-1.2062	0.4691	-2.571	0.010132 *
Prosečna.neto.zarada.log.cen	-1.8201	0.5440	-3.346	0.000821 ***
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1				
Correlation of Fixed Effects:				
	(Intr)	Brz.r.	Nt.mr.	T5.cen
Brzi.rac.cn	0.259			
Net.mrgn.cn	-0.145	-0.149		
T5.cen	0.139	0.196	0.001	
Prscn.nt...	0.215	0.138	0.037	0.180

U tabeli br. 12, uočava se da prvi model u odnosu na početni model, bolje objašnjava podatke. To se može zaključiti na osnovu vrednosti informacionih kriterijuma, a to su Akaikeov informacioni kriterijum (AIC) i Bayesov informacioni kriterijum (BIC), gde se uočava da oba pokazatelja u prvom modelu imaju niže vrednosti. Rezultati pokazuju da tri objašnjavajuće varijable (Neto margina, Koeficijent obrta poslovne imovine – T5 i Prosečna neto zarada) imaju statističku značajnost na nivou 0,05, dok Brzi racio ima statističku značajnost na nivou 0,1. Predznak koeficijenata je negativan što ukazuje da se sa povećanjem vrednosti navedenih objašnjavajućih varijabli smanjuje šansa za nepravilnim iskazivanjem rezultata.

Dalje, uključen je autoregresivni parametar, odnosno uzeto je obzir da li je privredno društvo nepravilno iskazalo rezultat u prethodnoj godini, kako bi se utvrdila značajnost navedenog parametra. Dobijeni rezultati ukazuju da ovaj parametar potvrđuje one dobijene Generalizovanim

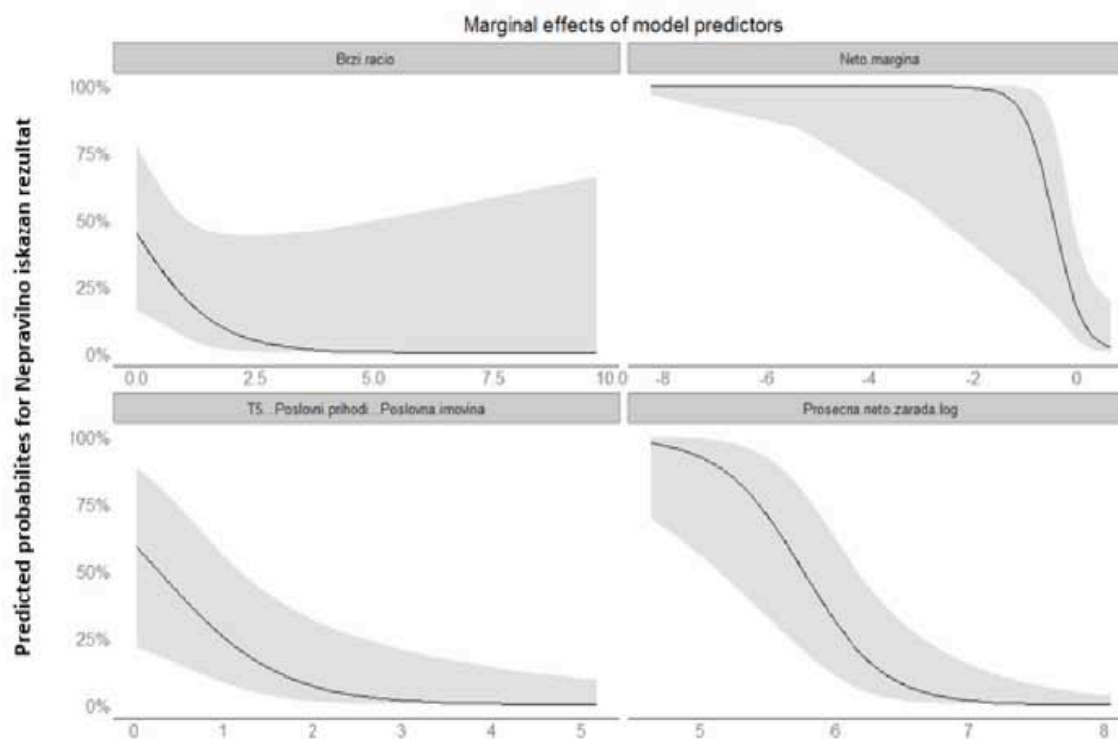
linernim modelom mešovityh efekata, dok je specifikacija Bajesove statistike (Bayesian statistics) data u narednoj tabeli.

Tabela 13. Rezultati Bajesove statistike

Family: bernoulli (logit)						
Formula: Nepravilno_iskazan_rezultat ~ (1 Company_id) + (1 Auditor) + Brzi.racio.cen + Neto.margina.cen + T5.cen + Prosečna.neto.zarada.log.cen						
Data: Datapred2 (Number of observations: 391)						
Samples: 4 chains, each with iter = 20000; warmup = 4000; thin = 1;						
total post-warmup samples = 64000						
WAIC: Not computed						
Group-Level Effects:						
~Auditor (Number of levels: 29)						
	Estimate	Est.Error	1-95% CI	u-95% CI	Eff.Sample	Rhat
sd(Intercept)	1.74	0.7	0.63	3.36	6225	1
~Company_id (Number of levels: 100)						
	Estimate	Est.Error	1-95% CI	u-95% CI	Eff.Sample	Rhat
sd(Intercept)	3.02	0.81	1.69	4.83	13853	1
Correlation Structure: arma(~Year Company_id, 0, 0, 1)						
	Estimate	Est.Error	1-95% CI	u-95% CI	Eff.Sample	Rhat
arr[1]	1.83	0.55	0.76	2.88	64000	1
Population-Level Effects:						
	Estimate	Est.Error	1-95% CI	u-95% CI	Eff.Sample	Rhat
Intercept	-1.44	0.64	-2.75	-0.14	3678	1
Brzi.racio.cen	-0.64	0.57	-1.95	0.16	6067	1
Neto.margina.cen	-1.91	0.92	-3.92	-0.33	30645	1
T5.cen	-0.99	0.47	-2.00	-0.11	3399	1
Prosečna.neto.zarada.log.cen	-1.45	0.52	-2.57	-0.53	27495	1
Samples were drawn using sampling(NUTS). For each parameter, Eff.Sample is a crude measure of effective sample size, and Rhat is the potential scale reduction factor on split chains (at convergence, Rhat = 1).						

Na slici br. 10, prikazani su marginalni efekti objašnjavajućih varijabli. Tačnije, može se videti kretanje verovatnoće nepravilnog iskazivanja rezultata, ukoliko dođe do promene jednog od četiri objašnjavajuće varijable, pod uslovom da se ostali pokazatelji drže konstantnim. U tom slučaju uočava se da se sa povećanjem vrednosti svakog od navedenog pokazatelja, smanjuje verovatnoća da iskazani rezultat bude nepravilno prikazan, s tim što u slučaju neto margine verovatnoća od nepravilnog iskazivanja rezultata pokazuje značajan pad u zoni blizu neutralnog neto rezultata.

Slika 10. Marginalni efekti objašnjavajućih varijabli

Na slici br. 11, prikazana je komparacija modela nakon uklanjanja ekstremnih observacija. Prvi model predstavlja prvobitni model u kome su uključene sve observacije. U drugom modelu isključene su najekstremnije 3 observacije. U trećem modelu isključene su 4 najekstremnija privredna društva. Na kraju, u četvrtom modelu isključeno je jedno najekstremnije privredno društvo i jedna revizorska kuća.

Slika 11. Poređenje modela nakon uklanjanja ekstremnih observacija

	Model 1			Model 2			Model 3			Model 4		
	Nepravilno iskazan rezultat			Nepravilno iskazan rezultat			Nepravilno iskazan rezultat			Nepravilno iskazan rezultat		
Fixed Parts												
(Intercept)	0.31	0.08 – 1.16	.082	0.21	0.04 – 1.06	.059	0.19	0.03 – 1.07	.060	0.27	0.07 – 1.09	.065
Brzi racio	0.31	0.08 – 1.18	.087	0.36	0.08 – 1.57	.173	0.15	0.02 – 0.99	.048	0.31	0.08 – 1.22	.094
Neto margina	0.09	0.01 – 0.67	.019	0.05	0.00 – 0.64	.020	0.04	0.00 – 0.59	.019	0.08	0.01 – 0.67	.019
Koeficijent obrta imovine	0.30	0.12 – 0.75	.010	0.26	0.09 – 0.77	.014	0.29	0.09 – 0.96	.043	0.29	0.11 – 0.75	.010
Prosečna neto zarada	0.16	0.06 – 0.47	.001	0.05	0.01 – 0.28	<.001	0.08	0.02 – 0.43	.003	0.15	0.05 – 0.45	.001
Random Parts												
$\tau_{00_Company_id}$	13.737			19.782			20.843			14.883		
$\tau_{00_Auditor}$	2.693			4.041			4.943			2.871		
$N_{Company_id}$	100			100			96			99		
$N_{Auditor}$	29			29			29			28		
$ICC_{Company_id}$	0.697			0.730			0.717			0.707		
$ICC_{Auditor}$	0.137			0.149			0.170			0.136		
Observations	391			388			375			385		
Tjur's D	.764			.800			.806			.772		
Deviance	117.754			96.865			90.034			111.538		

Nakon uklanjanja ekstremnih vrednosti (*outlier*), odnosno ekstremnih observacija/nivoa grupisanja (privredna društva i revizorske kuće), mereno pokazateljem *Cook's distance*, uočava se da se predznak objašnjavajućih varijabli nije promenio (slika br. 11). Ipak, u trećem modelu, u kome su isključene četiri kompanije sa najvećom vrednošću mereno pomenutim pokazateljem, sve četiri objašnjavajuće varijable su statistički značajne na nivou od 0,05.

Generalizovani linerarni model mešovitih efekata omogućava predviđanje rezultata za observacije u kojima se javljaju revizorske kuće i privredna društva koja nisu u uzorku na osnovu kog je pravljen model. Stoga, formula za predviđanje očekivane vrednosti za nepravilno iskazan rezultat, na osnovu prethodno izračunatih podataka, jeste sledeća:

$$NIR^{510} = -1,1779 + -1,632 \times (X1 - \bar{X}1) + -2,4137 \times (X2 - \bar{X}2) + -1,2062 \times (X3 - \bar{X}3) + -1,8201 \times (X4 - \bar{X}4)$$

⁵¹⁰ NIR-Nepravilno iskazan rezultat

Gde su:

X1 - Brzi racio	$\bar{X}1 = 0,8559^{511}$
X2 - Neto margina	$\bar{X}2 = -0,14$
X3 - Koeficijent obrta imovine (T5)	$\bar{X}3 = 1,056$
X4 - Prosečna neto zarada ⁵¹²	$\bar{X}4 = 6,112$

Po dobijenom rezultatu, izračunatu vrednost možemo pretvoriti u verovatnoću nepravilnog iskazivanja rezultata preko logističke transformacije na sledeći način:

$$P = \frac{e^{(NIR)}}{1 + e^{(NIR)}}$$

U programu za tabelame kalkulacije (*Microsoft Office Excel*), računanje se može izvršiti na sledeći način:

$$P = EXP(NIR) / (1 + EXP(NIR))$$

Preciznost klasifikacije opservacija iznosila je 93,86%. U prethodnoj preciznosti uključen je i tip greške I i tip greške II, što će biti objašnjeno u nastavku. Tip greške I podrazumeva da je period u kojem nije bilo informacije o uticaju na rezultat prema revizorskom izveštaju, model pogrešno okarakterisao kao da jeste. Ovaj tip greške u našem slučaju iznosio je 6,07%. Tip greške II podrazumeva da period u kome je revizor ukazao na nepravilno finansijsko izveštavanje koje ima uticaj na rezultat, model pogrešno klasifikovao kao da ga nema. Ovaj tip greške u našem slučaju iznosio je 6,25%. Sa aspekta prikupljanja dokumentacije u postupku istraživanja, model može dati naznake ili crvene zastavice verovatnoće iskazivanja pogrešnog rezultata. U tom smislu preciznost modela je zadovoljavajuća, naročito ako imamo u vidu ograničenja koja se odnose na sprovedeno istraživanje. Napomena je da revizori prikupljaju revizorske dokaze i formiraju revizorsko mišljenje u skladu sa principom materijalnosti, gde se ne vrši kontrola celokupne dokumentacije već se koristi metod uzorkovanja. Takođe, namera autora je da u narednom

⁵¹¹ Prosečna neto zarada je pretvorena u evre, a zatim logaritmovana

istraživanju proveri preciznost modela na test uzorku. U tom slučaju očekuje se da preciznost bude lošija nego što je na uzorku na kome je formirana metodologija.

U narednoj tabeli može se videti prikaz grešaka klasifikacije (tip greške I i tip greške II).

Tabela 14. Greške klasifikacije

Confusion Matrix and Statistics		
	Reference	
Prediction	0	1
0	232	15
1	9	135
Accuracy : 0.9386		
95% CI : (0.91, 0.9603)		
No Information Rate : 0.6164		
P-Value [Acc > NIR] : <2e-16		
Kappa : 0.8692		
McNemar's Test P-Value : 0.3074		
Sensitivity : 0.9627		
Specificity : 0.9000		
Pos Pred Value : 0.9393		
Neg Pred Value : 0.9375		
Prevalence : 0.6164		
Detection Rate : 0.5934		
Detection Prevalence : 0.6317		
Balanced Accuracy : 0.9313		
'Positive' Class : 0		

Pogrešna klasifikacija modela ima različit uticaj na različite interesne grupe. Investitori će više biti pogođeni u ovom slučaju tipom greške II, odnosno da model propusti da prepozna one koji nepravilno iskazuju rezultat, jer su cene akcija direktno pogođene otkrivanjem da privredno društvo ne prikazuje istinito svoj finansijski rezultat. Sa druge strane, pogrešna osuda privrednog društva da iskazuje neistinito svoju zarađivačku sposobnost, kada zapravo iskazuje, za državu i regulatorna tela ima veće negativne posledice. Iako se njihovi troškovi ne mogu precizno izmeriti, ipak bi se moglo reći da pogrešna osuda da privredno društvo ne prikazuje istinito svoj rezultat, kada prikazuje, ima veće negativne posledice.

Sada će predikcija modela biti prikazana na sledećem primeru. Za primer je uzeto određeno akcionarsko društvo koje prema Zakonu o centralnoj evidenciji privremenih ograničenja prava

lica koja su registrovana u Agenciji za privredne registre⁵¹³ upisano Centralnu evidenciju privremenih ograničenja pravnih lica registrovanih u APR-u. Na ovoj listi, nalaze se elektronski podaci o presudama, rešenjima kao i drugim aktima na osnovu kojih su državni organi su zabranili ili ograničili obavljanje delatnosti ili poslova, raspolaganje novcem i udelima u preduzećima ili obavljanje dužnosti odgovornog lica u firmama i preduzetničkim radnjama.

Upisani organ je za navedeno privredno društvo, doneo rešenje o meri izrečenoj na osnovu propisa kojima se uređuje poreski postupak i poreska administracija prema *Pravilniku o klasifikaciji osnova privremenog ograničenja prava*⁵¹⁴. Navedeno privredno društvo je po pravnoj formi akcionarsko privredno društvo i razvrstano u srednje pravno lice. Uvidom u revizorske izveštaje za 2012. godinu revizor je izrazio negativno mišljenje, dok je za 2011. i 2010. godinu izrazio rezervu (revizorsko mišljenje za 2013. godinu nije dostupno), gde je za dostupna mišljenja uvidom u napomene revizorskih mišljenja, revizor naveo da je nepravilno finansijsko izveštavanje imalo uticaj na rezultat. Navedeni pokazatelji izračunati na osnovu pozicija iz bilansa za pomenuto privredno društvo su sledeći:

Godina	Brzi ratio	Neto margina	T5	Prosečna neto zarada ⁵¹⁵	Prosečna neto zarada ln ⁵¹⁶
2013	0,01126819	-10,75717531	0,011533377	334,9778493	5,814064408
2012	0,018629853	-8,515470216	0,042723649	256,7012517	5,547912964
2011	0,014876807	-0,904946097	0,075932708	129,0530927	4,860223891
2010	0,024401352	-0,73709917	0,103779596	124,6815924	4,825763227
Prosečne vrednosti ⁵¹⁷	0,8559	-0,14	1,056	/	6,112

Od svakog od navedenih pokazatelja oduzete su prosečne vrednosti dobijene istraživanjem, kako bi se iste usaglasile sa koeficijentima dobijenih u modelu na osnovu centriranih vrednosti.

⁵¹³ "Sl. glasnik RS", br. 112/2015

⁵¹⁴ "Sl. glasnik RS", br. 48/2016

⁵¹⁵ Prosečne neto zarade su konvertovane u evre prema kursu NBS na 31.12 za navedene godine

⁵¹⁶ Prosečne neto zarade su logaritmovane

⁵¹⁷ Prosečne vrednosti izabranih finansijskih pokazatelja za uzorkovana privredna društva

Rezultati nakon navedenog postupka su sledeći:

	Brzi ratio ($X1 - \bar{X}1$)	Neto margina ($X2 - \bar{X}2$)	T5 ($X3 - \bar{X}3$)	Prosečna neto zarada ln ($X4 - \bar{X}4$)
2013	-0,84463181	-10,61717531	-1,044466623	-0,297935592
2012	-0,837270147	-8,375470216	-1,013276351	-0,564087036
2011	-0,841023193	-0,764946097	-0,980067292	-1,251776109
2010	-0,831498648	-0,59709917	-0,952220404	-1,286236773

Dobijeni rezultati su uneti u postojeću formulu:

$$NIR = -1,1779 + -1,632 \times (X1 - \bar{X}1) + -2,4137 \times (X2 - \bar{X}2) + -1,2062 \times (X3 - \bar{X}3) + -1,8201 \times (X4 - \bar{X}4)$$

Nakon prethodno izvršene kalkulacije dobijaju se sledeći rezultati:

Godina	NIR
2013	27,23336
2012	22,26079
2011	5,107243
2010	4,720165

Preko logističke transformacije, a pomoću Excel Microsoft Office programa, mogu se izračunati sledeće verovatnoće nepravilno iskazanog rezultata na sledeći način:

$$P = EXP(NIR) / (1 + EXP(NIR))$$

Godina	Verovatnoća nepravilno iskazanog rezultata za dato privredno društvo
2013	100,00%
2012	100,00%
2011	99,40%
2010	99,12%

Uočava se da je model predvideo izuzetno visoku verovatnoću od nepravilno iskazanog rezultata u finansijskim izveštajima za period od 2010-2013. godine, što je revizor takođe potvrdio u svojim napomenama u revizorskim mišljenjima za navedene periode, izuzev 2013. godine za koju nije bio dostupan izveštaj. Takođe, prethodno navedeni primer, dat je samo u svrhu razumevanja postupka kalkulacije verovatnoće nepravilnog iskazivanja rezultata.

5.5.4 Diskusija i opravdanost izabranih pokazatelja

Pokazatelji likvidnosti su jedni od prvih pokazatelja korišćenih u analizi finansijskih izveštaja, ali i pokazatelja korišćenih u svrhu predikcije manipulisanja rezultatom. Zbog toga ne čudi da je ovaj model odabrao rigorozni ili brzi pokazatelj likvidnosti kao pokazatelj koji ima značajnu moć predviđanja da postoji veza između nepravilnosti koje je uočio revizor i poslovanja privrednog društva. Iz formule se može zaključiti da je verovatnoća da postoje nepravilnosti u iskazivanju rezultata manja ukoliko je iznos ovog pokazatelja veći i obrnuto. Prethodno sugerise da su privredna društva koja imaju slabu likvidnost rizičnija sa aspekta finansijskog izveštavanja, ali i mogućnosti postojanja materijalno značajnih pogrešnih iskaza, nastalih kako greškom, tako i prevarom (kriminalnom radnjom). Rigorozni pokazatelj likvidnost u obračun uzima samo likvidna sredstva, a isključuje, recimo, vrednost zaliha. Pretpostavka je da je „*problematici*“ deo likvidnih sredstava upravo vrednost zaliha, gde često ovaj iznos može uključiti i zalihe koje su zastarele, a nisu otpisane. Takođe, pri analiziranju napomena revizorskih mišljenja, uočeno je da je u značajnom broju istih, revizor ukazao na sledeće: da privredno društvo nije utvrdilo ispravke vrednosti za određene iznose, nije izvršeno obezvređenje zaliha starijih od godinu dana kao i pogrešan obračun zaliha cene koštanja. Rezultati u ovom istraživanju poklapaju se sa istraživanjima Pearson-a, kao i Feroz, Kwon, Pastena, & Park-a i ukazuju da niska likvidnost može biti jedan od upozorenja lažnog finansijskog izveštavanja. Takođe, većina postojeće literature uključuje varijable zasnovane na vrednosti zaliha, gde prisustvo previše zaliha može biti takođe jedan od signala da privredno društvo nije u mogućnosti da održi očekivani nivo prodaje ili jednostavno nije efikasno. U narednoj tabeli nalaze se prosečne vrednosti sva četiri pokazatelja za uzorkovana privredna društva za koja revizor nije imao primedbi u smislu nepravilnog iskazivanja rezultata, kao i za ona privredna društva za koje jeste iskazao ovakve napomene.

Tabela 15. Prosečne vrednosti odabranih finansijskih pokazatelja za uzorkovana privredna društva

Nepravilno iskazan rezultat	Brzi ratio	Neto margina	Koeficijent obrta imovine	Prosečna neto zarada (u eurima)
Ne	1.0215254	0.0220339	1.1578531	648.5210
Da	0.5734234	-0.4903604	0.8813514	410.1625

Uočava se da je za privredna društva za koja revizor u svojim napomenama nije iskazao uticaj na rezultat, brzi racio u proseku iznosio 1,02, dok je kod ostalih privrednih društava, za koja je revizor u napomenama iskazao napomene u smislu nepravilnosti u izveštajima koje utiču na rezultat, ovaj racio značajno manji, i to u proseku 0,57. Prethodno upućuje da ova privredna društva sa svojim kratkoročnim sredstvima iz kojih su isključene zalihe u proseku mogu pokriti samo nešto više od polovine svojih kratkoročnih obaveza. Naravno, potrebno je biti obazriv kod interpretacije, jer nizak brzi racio ne znači automatski da privredno društvo ima tenendeciju ka nepravilnom iskazivanju rezultata, iz razloga što priroda poslovanja može zahtevati brži obrt zaliha nego što dospevaju kratkoročne obaveze. Sa druge strane, ekstremno visok pokazatelj može ukazati na da privredno društvo ima dosta zarobljenih novčanih sredstava u potraživanjima, od kojih određeni deo nije naplativ ili je zastareo. Ipak, iako je potrebna detaljnija analiza pozicija koje su sadržane u ovom pokazatelju, prethodno može biti i jedno od objašnjenja za značajnu prognostičku moć ovog pokazatelja.

Naredni pokazatelj pripada grupi pokazatelja profitabilnosti. Iz formule se može zaključiti da što je veća vrednost neto margine, to je manja verovatnoća da postoje nepravilnosti sa aspekta nepravilnog iskazivanja rezultata. Obično se rizik od pogrešnog iskaza u finansijskim izveštajima povećava sa smanjenjem mogućnosti zarađivanja privrednog društva. Na osnovu rezultata dobijenih u istraživanju, uočava se da je za privredna društava kod kojih revizor nije imao primedbe u smislu nepravilnosti u finansijskim izveštajima koje imaju uticaj na rezultat, prosečna neto margina bila pozitivna i u proseku iznosila oko 2% . Sa druge strane, kod privrednih društava kod kojih je revizor ukazao na nepravilnosti u finansijskom izveštavanju koja jeste imala uticaj na rezultat, neto margina je bila negativna i u proseku je iznosila čak -50%. Uočava se da postoji značajna razlika u neto margini, kod jedne i druge kategorije privrednih društava. Očigledno je da privredna društva sa negativnom neto marginom imaju problem sa ostvarivanjem pozitivnog neto rezultata koji može biti posledica loših poslovnih performansi, velike zaduženosti kroz visoke iznose kamata sadržanih u finansijskim rashodima, značajnih visokih iznosa ostalih rashoda itd. Niska profitabilnost može navesti upravu da pribegne različitim tehnikama uvećanja prihoda i smanjenja rashoda, kako bi pokušala da veštački poboljša svoj finansijski položaj. U tom smislu značajan deo naznaka u revizorskim mišljenjima uzorkovanih privrednih društava kod kojih je revizor imao primedbe koje upućuju na uvećane prihode bile su precenjena potraživanja od kupaca, neizvesnost u pogledu naplativosti potraživanja, kao i precenjeni ostali poslovni prihodi. Sa druge strane, naznake revizora koje su se odnosile na potcenjene rashode najčešće su se odnosile na potcenjene troškove amortizacije, potcenjene rashode kamata, neformiranje troškova rezervisanja za sudske sporove kao i neformiranje rezervisanja za naknade zaposlenima za otpremnine i jubilarne nagrade. Naravno, nije uvek niska profitabilnost znak da privredno društvo upravlja rezultatom, ali je evidentno da su pozicije bilansa uspeha prilično podložne manipulisanju njihovim vrednostima, stoga se eventualne manipulativne aktivnosti mogu prvo ovde prepoznati.

Sledeći izabrani pokazatelj jeste iz kategorije poslovne aktivnosti i odnosi se na koeficijent obrta imovine koji pokazuje koliko privredno društvo zapravo upošljava svoju poslovnu imovinu

u ostvarenju svojih poslovnih prihoda. Ovaj pokazatelj je bio statistički značajan i u drugim istraživanjima, kao na primer u istraživanju Kirkosa i drugih, gde je kod kompanija kod kojih su uočene naznake lažnog finansijskog izveštavanja, iste imale niži pokazatelj obrta aktive u odnosu na kompanije kod koji nisu uočeni elementi lažnog finansijskog izveštavanja. U ovom istraživanju, uočava se da je kod privrednih društava kod kojih je revizor uočio nepravilnosti koje imaju uticaj na rezultat, koeficijent obrta imovine u proseku iznosio ispod 1 i to oko 0,88, za razliku od prirednih društava za čiji iskazan rezultat revizor nije imao primedbi, gde je ovaj pokazatelj u proseku iznosio oko 1,16. U suštini što je viši pokazatelj obrta imovine, manje je potrebno investirati u generisanje poslovnih prihoda i samim tim je veća profitabilnost privrednog društva, odnosno privredno društvo bolje i efektivnije koristi svoja sredstva. U suprotnom, ovaj nizak pokazatelj može ukazivati da privredno društvo ne koristi efikasno svoja sredstva i može imati problema sa upravljanjem svojim sredstvima u ostvarenju profita. Takođe, neki od razloga za nizak koeficijent obrta imovine mogu biti zastarele zalihe ili zalihe koje se sporo prodaju, zastarela potraživanja koja stoje predugo u aktivu, ili recimo problem sa zadržavanjem fiksnih sredstava koja bi trebalo da budu zamenjena ili obezvređena. Takođe neke od naznaka revizora u napomenama za nepravilnosti finansijskim izveštajima, koje je imalo uticaj na nepravilno iskazan rezultat, ukazivale su da nije izvršeno obezvređenje nekretnina postrojenja i opreme, ali i investicionih nekretnina, zatim obezvređenje kratkoročnih i dugoročnih plasmana i učešća u povezanim licima. Iako je detaljnijom analizom, potrebno videti samu strukturu poslovne imovine i učešće najznačajnijih pozicija, kako bi se mogli davati decidniji zaključci, obrt imovine jeste jedan od pokazatelja koji se koriste kao parametar „*zdravstvenog stanja*“ privrednog društva i u različitim istraživanjima pomenutim u radu, korišćen je kao jedan od indikatora ili upozorenja na manipulisanje rezultatom u finansijskim izveštajima.

Poslednji izabrani pokazatelj jeste prosečna neto zarada zaposlenih i u pitanju je apsolutna vrednost izražena u evrima. Prema prikazanoj formuli, što je veća prosečna neto zarada zaposlenih, manja je verovatnoća postojanja nepravilnosti iskazivanja finansijskog rezultata. Takođe, uočava se da se prosečne neto zarade kod uzorkovanih privrednih društava značajno razlikuju u obe kategorije. Prosečna neto zarada za privredna društva kod kojih je revizor u mišljenjima iskazao napomene koje upućuju na nepravilno iskazan rezultat, iznosile su u proseku oko 410 evra, za razliku od onih kod kojih prethodno pomenuto nije sugerisano od strane revizora, gde su prosečne zarade bile znatno više i iznosile su u proseku oko 650 evra. Imajući u vidu da najveći broj prevara izvrše zaposleni, prethodno razmatranje je zasnovano, jer zaposleni zadovoljni naknadnom za rad mogu imati manje motiva za vršenje prevara. Takođe, jedna od tehnika smanjenja zarada u privrednom društvu jeste isplata jednog dela novca zaposlenom preko računa, a drugog dela „*na ruke*“ gde poslodavac zapravo plaća samim tim i manje doprinose i poreze na zarade po zaposlenom i na taj način smanjuje svoje poslovne rashode. U suštini moglo bi se reći da će profitabilnije kompanije kroz ostvarenje boljeg finansijskog rezultata imati manje intencije da primenjuju prethodni postupak, od onih koje lošije posluju, te će samim tim biti više motivisane da koriste nedozvoljene tehnike i češće pribegavati nekvalitetnom finansijskom izveštavanju. Naravno, kao i za prethodne pokazatelje, za sveobuhvatniji pristup, potrebno je razmotriti i ostale

performanse privrednog društva, kao i da ni jedan od navedenih pokazatelja ne treba posmatrati izolovano i donositi apsolutne zaključke u smislu da li je privredno društvo namerno izvršilo upravljanje rezultatom. Istraživanje može poslužiti kao indikacija ili upozorenje koje su pozicije podložne nepravilnom finansijskom izveštavanju koje može imati određeni uticaj na povećanje ili smanjenje finansijskog rezultata. Takođe, analiza i metodologija izrade istraživanja može poslužiti kao pilot studija za dalja istraživanja, gde bi se uključio veći uzorak u okviru javnih akcionarskih društava, a kasnije isti testirao na nešto manjem uzorku. Model takođe, može dati naznake ili crvene zastavice u vezi sa daljim ispitivanjima određenog privrednog društva. Takođe, koristeći samo finansijske izveštaje kao osnovu za određivanje da li je društvo manipuliralo rezultatom, ne može biti jedini izvor informacija ako imamo u vidu sam kvalitet finansijskog izveštavanja i ograničeni obim informacija koji je prikazan u njima. Dalje, kao što je već napomenuto, treba imati i u vidu da revizori prikupljaju revizorske dokaze i formiraju revizorsko mišljenje u skladu sa principom materijalnosti, kao i metodi uzorkovanja.

Na osnovu svega prethodno pomenutog, uverili smo se da su finansijski izveštaji, kao i revizorska mišljenja bili predmet analize različitih studija. Neka od postojećih istraživanja bila su revidirana, proširena i ažurirana novim uzorcima, kako bi se validirala i ocenila njihova praktična primena. Takođe, evidentno je da su u različitim studijama isti finansijski pokazatelji bili manje ili više statistički značajni u svrhu njihove prognostičke moći i predikcije manipulisanja rezultatom privrednih društava, te ih i u tom smislu, treba posmatrati sa predostrožnošću. Ipak, smatramo da će ova tema i dalje ostati predmet interesovanja istraživača i uočavanja određenih zakonitosti unutar finansijskih izveštaja, kako bi se blagovremeno određene nepravilnosti finansijskog izveštavanja koje mogu ukazati na područja osetljiva za manipulisanje rezultatom.

VI PROCESI I ODNOSI EKONOMSKO-FINANSIJSKE FORENZIKE U REPUBLICI SRBIJI

6.1 Pravci razvoja ekonomsko-finansijske forenzike

Pružanje prekograničnih usluga, podrazumeva saradnju sudstva i policije u različitim državama, odakle proističe i razmena forenzičkih dokaza i informacija, što bi trebalo da doprinese uslovima da dokazi u jednoj državi, mogu biti korišćeni i validni i za druga zakonodavstva. Iz ovih razloga, došlo je do neophodnosti standarda koji bi bili zajednički za oblast forenzike unutar Evrope, kako bi se ova vrsta ispitivanja standardizovala. Usled prevazilaženja posledica ekonomske krize, a kako bi se odgovorilo na neminovnost smanjenja troškova, forenzičke institucije su donele planove strategije razvoja. Neki od njih su i kreiranje lanca kretanja dokaza, zatvaranje određenih disciplina veštačenja koje zahtevaju izdvajanje značajnih iznosa sredstava i zahtevaju dosta vremena, limitiranje broja predmeta i uzoraka, davanje nalaza i mišljenja koji ne sadrže teško razumljive i usko stručne naučne izraze, već razumljive od korisnika koji nisu stručni u ovoj oblasti, kao i skraćivanja rokova za dobijanje mišljenja i nalaza⁵¹⁸.

Ispitivanje sprovedeno u državama Evropske unije, pokazalo je da se za pojedine vrste forenzičkih ekspertiza čeka i po nekoliko meseci te je usled toga, na zajedničkim sastancima, gde su učestvovali predstavnici forenzičkih institucija, sudstva, policije i tužilaštva, određeni rokovi za izradu forenzičkih ispitivanja. Rokovi su podeljeni u više kategorija, prema njihovoj važnosti i to: urgentni - 3 dana, srednji - 14 dana i duži - 90 dana, gde je data mogućnost davanja preliminarog izveštaja, koji su korisnici ocenili izuzetno efikasnim. Takođe, u svim forenzičkim institucijama Evropske unije, formirani su novi odseci za istraživanje i razvoj, kako bi se doprinelo stvaranju novih forenzičkih metoda. Dalje, uvođenjem koordinacionog centra u smislu forenzičke analitike, koji je oformljen kao posrednik između eksperata i podnosilaca zahteva, određeni su prioriteti, koordinacija rada eksperata, kreiranje prikupljanje i obrada podataka od strane podnosioca zahteva itd. Prethodnih godina su u ovom smislu od strane nadležnih organa Evropske unije, doneta dokumenta koja se tiču forenzike kao što su *Odluka veća Evropske unije o jačanju prekogranične saradnje*, posebno kada je reč o borbi protiv terorizma i kriminala iz 2008. godine i *Odluka o akreditaciji forenzičkih institucija u državama Evropske unije*, kako bi se obezbedila pouzdanost i kompatibilnost forenzičkih podataka iz jedne u drugu državu. Takođe, dokument iz 2011. godine pod nazivom *Stvaranje zajedničkog evropskog prostora za forenzičke nauke 2020*, odnosi se na akreditaciju svih forenzičkih laboratorija i institucija u Evropskoj uniji. Ovaj

⁵¹⁸ Ivanović, A. B., & Ivanović, A. R. (2013). Pravci razvoja forenzike u državama Evrope. *Časopis departmana za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru*, 2(1), str. 170-181.

dokument uključuje akreditaciju svih forenzičkih laboratorija i institucija u Evropskoj uniji, ostvarivanje minimalnih kriterijuma koji se tiču kompetencije za zaposlene u forenzičkim laboratorijama, uspostavljanje standardizovanih praktičnih priručnika, sprovođenje internacionalnih laboratorijskih testova provere, identifikovanje optimalnih načina za internacionalne baze podataka kao i standardizacija obrazovanja i obuke u oblasti forenzičkih nauka. U tom smislu i naša država, kao države koje nisu članice Evropske unije, ali nameravaju da postanu, bile su u obavezi da akredituju svoje forenzičke institucije⁵¹⁹. Akreditacija Nacionalnog kriminalističko-tehničkog centra MUP-a Srbije, vršena je kroz projekat *Evropskog mentorstva za forenzičku akreditaciju*, u smislu izrade dokumentacije i celokupnog upravljanja i vođenja forenzičkih laboratorija. U drugoj polovini 2014. godine, Nacionalni kriminalističko-tehnički centar MUP-a Srbije, je akreditovan i na taj način je potvrđena njegova kompetentnost i usaglašenost sa zahtevima *Međunarodne organizacije za akreditaciju ILAC (International Laboratory Accreditation Cooperation)*. Ova akreditacija predstavlja značajan korak u procesu praćenja usaglašavanja sa standardima Evropske unije. U našem Nacionalnom kriminalističko-tehničkom centru MUP-a Srbije, godišnje se izvrši oko 15.000 forenzičkih veštačenja, a procenjuje se da će se u budućnosti vršiti ispitivanja po uzoru na međunarodne laboratorije, kako bi se na ovaj način pospešili standardi u borbi protiv kriminalnih aktivnosti i brže i efikasnije obezbedili dokazi za pokretanje sudskog postupka⁵²⁰.

Evidentno je da se forenzička nauka u poslednje vreme sve više razvija u različitim oblastima, uključujući i oblast forenzičkog računovodstva. Zapravo, različiti primeri značajnih šteta u privredi, uzokovane različitim vidovima prevara i lažnog finansijskog izveštavanja, uticali su na porast zanimanja i tražnje upravo za profesijom forenzičkog računovodstva. AICPA procenjuje da će se rast za profesijom forenzičkih ispitivanja u oblasti računovodstva povećati u narednim godinama, zbog sve većeg broja sudskih postupka u vezi sa finansijskim istragama. Od 2013. godine zbog naglog rasta tražnje za uslugama forenzičkog računovodstva, obrazovne institucije su proširile svoje studijske programe kako bi se prilagodile ovom trendu. Takođe, od svih sertifikacija u oblasti finansijskih istraga, forenzičke računovode ostvaruju najveća povećanja zarade, gde na primer sertifikat CFE za ovlašćenog ispitivača prevare utiče na povećanje zarade u proseku od 23%⁵²¹. Biro za rad SAD (*Bureau of Labour Statistics- BLS*) navodi takođe da je profesija računovođa i revizora u porastu i da je projektovani rast za ove profesije u proseku 11% u periodu do 2024. godine, što je više od proseka u odnosu na druge profesije projektovane za dati period⁵²².

⁵¹⁹ Ibid.

⁵²⁰ V.Z.C. (2014). *Srpska forenzička laboratorija dobila sertifikat*. (pristup 10.02.2016.) [dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/srpska-forenzicka-laboratorija-dobila-sertifikat/2t5s426>]

⁵²¹ ACFE (2015). *Compensation Guide for Anti-fraud professionals 2015/2016* (pristup: 12.05.2016) [dostupno na: <http://www.acfe.com/2015-compensation-guide-key-findings/>]

⁵²² Bureau of Labor Statistics (2015) *Quick Facts: Accountants and Auditors*. (pristup 15.04.2016.) [dostupno na: <http://www.bls.gov/ooh/business-and-financial/accountants-and-auditors.htm>]

Sve veći broj sudskih sporova i u oblasti privrednog kriminaliteta koji takode postaju sve kompleksini i složeniji, zahtevaće i specifična znanja i veštine iz oblasti prava kao i ekonomije, te se može očekivati da će edukacija i usavršavanje u oblasti forenzičko računovodstva biti sve neophodnija.

6.2 Međunarodne institucije zadužene za sertifikaciju forenzičkih računovođa

Iako su poslovi računovođa forenzičara veoma različiti i kompleksi, kao i da zahtevaju određene vrste znanja i veština iz različitih oblasti, ne postoje opšte prihvaćeni standardi za ovu vrstu profesije koji bi obezbedili okvire i način adekvatnog obavljanja poslova forenzičkih računovođa. Ipak, postoje različite institucije širom sveta koje su zadužene za sprovođenje aktivnosti sertifikacije i usavršavanja u oblasti forenzičkog računovodstva. ACFE kao međunarodna organizacija, nudi osobama zainteresovanim za poslove forenzičkog računovodstva različite programe i obuke, ali i sertifikaciju za *ovlašćene ispitivače prevara (Certified Fraud Examiner-CFE)*, dok AICPA vrši sertifikaciju za *ovlašćene finansijske forenzičare (Certified in Financial Forensics - CFF)* namenjene ovlašćenim javnim računovođama specijalizovanim za forenzičko računovodstvo. Takode, uslovi propisani od strane AICPA za sticanje sertifikata za ovlašćene finansijske forenzičare uključuju polaganja odgovarajućeg ispita koji pokriva sledeće oblasti:

- Prevencije i odvracanje od prevara u smislu razumevanja uzroka činenja prevara, kriminal belog okovratnika, kriminalne radnje zaposlenih i rukovodstva, procenu rizika od prevare, kao i ACFE Kodeks profesionalne etike
- Finansijske transakcije i šeme prevara u smislu razumevanja tipova prevarnih transakcija koje nastaju u finansijskom izveštavanju. U tom smislu, kandidat treba da demonstrira znanje iz osnova računovodstva i revizije, šeme prevara, internih kontrola za odvracanje od prevara kao i ostala relevantna pitanja iz oblasti revizije i računovodstva
- Istrage koje uključuju pitanja o intervjuisanju, uzimanju izjava, razumevanju i prikupljanju javno dostupnih informacija, prepoznavanje prevarnih transakcija, procena namere da se poćini prevara i pisanje izveštaja
- Poznavanje zakona i odgovarajuće regulative uključujući poznavanje gradanskog i krivićnog zakonika, pravila dokazivanja, prava optuženog i tuižioca, kao i relevantna pitanja vezana za eksperta svedoka⁵²³.

⁵²³ ACFE (2016) *Step 4 - Pass the CFE Exam*. (pristup 10.03.2016.) [dostupno na: www.acfe.com/details-of-exam.aspx]

Uslov licence za obavljanje posla forenzičkog računovode i iskustva, zahteva da kandidat mora da ima minimum 75 časova kontinuirane profesionalne edukacije u oblasti forenzičkog računovodstva u poslednjih pet godina, pre podnošenja prijave za dobijanje sertifikacije. Sertifikat traje tri godine i nakon toga se mora obnoviti. Obnavljanje uključuje⁵²⁴.

- zadržavanje članstva unutar AICPA,
- važeću licencu CPA,
- minimum 60 časova edukacije u ovoj oblasti u prethodne tri godine ili 36 časova ukoliko član objavljuje stručne radove ili učestvuje u akademskoj nastavi iz prethodno pomenute oblasti.

ABGOVTM (*The American Board of Forensic Accounting® Governmental Program – ABGOVTM*) kao akreditaciono telo Američkog odbora za forenzičko računovodstvo izdaje sertifikate namenjene računovodama i revizorima vezanim za poslove forenzičkih računovodstvenih usluga u državnom sektoru. Takode oblasti koje se polažu uključuju poznavanje istorije forenzičkog računovodstva, forenzičke revizije, šeme zloupotrebe sredstava, alternativno rešavanje sporova, pripreme za ročišta, analizu dokumentacije, pravila u vezi sa dokazima, tehnike revizijskih postupaka i upravljanja, kao i IRS smernice koje se tiču procene i vrednovanja. Što se tiče edukacije i usavršavanja, svi koji poseduju ovu vrstu sertifikata u obavezi su da pošalju izveštaj od 15 stavki za kalendarsku godinu koji se tiču kontinuirane edukacije, dok se izveštaj podnosi svake dve godine⁵²⁵.

Institut ovlašćenih forenzičkih računovoda (*The Institute of Certified Forensic Accountants – ICFA*) nudi različite sertifikacije u oblasti forenzičkog računovodstva kao što su *Certified Professional Forensic Accountant*, *Certificate in Forensic Accounting*, *Approved Learning Partner – BOLC*, *Certified Professional Internal Auditor* i *Certified Fraud Specialist*. Institut zahteva od svih članova da se svake godine u pisanoj formi obavežu da će svoju profesiju obavljati u skladu Kodeksom profesionalnog ponašanja (ispunjavanje zahteva klijenata, integritet, nezavisnost i objektivnost i odgovornosti prema profesiji), ali i preuzimanja odgovarajuće kontinuirane edukacije⁵²⁶.

173

Institut ovlašćenih računovoda za Englesku i Vels (*Institute of Chartered Accountants in England & Wales – ICAEW*) predstavlja jednu od vodećih svetskih profesionalnih organizacija u cilju promovisanja, razvoja i edukacije više od 144.000 ovlašćenih računovoda u 160 država širom sveta. Takode, ovaj institut vrši sertifikaciju ovlašćenih forenzičkih računovoda i sadrži registar

¹²⁵ American Institute of CPAs. (2016). *CFF Eligibility Requirements*. (pristup 15.01.2016.) [dostupno na: <http://www.aicpa.org/InterestAreas/ForensicAndValuation/Membership/Pages/Overview%20Certified%20in%20Financial%20Forensics%20Credential.aspx>]

⁵²⁵ American Board of Forensic Accountant. (2016). *Becoming a Certified Forensic Accountant®*. (pristup 04.02.2016.) [dostupno na: <http://abfa.us/>]

⁵²⁶ Institute of Certified Forensic Accountant. (2016). *Forensic Global*. (pristup 10.03.2016.) [dostupno na: <http://www.forensicglobal.org/>]

ovlašćenih forenzičkih računovoda kao i sudskih veštaka u oblasti računovodstva. Takođe, institut propisuje uslove za sertifikaciju za forenzičkog računovođu koji se odnosi na stečene licence, članstvo različitih profesionalnih institucija u oblasti računovodstva, radnog iskustva i kontinuirane profesionalne edukacije koja je za članove instituta obavezna da se podnese svake godine⁵²⁷.

Pored SAD i Velike Britanije, različite asocijacije i instituti širom sveta nude slične usluge u cilju akreditovanja, usavršavanja i afirmacije profes⁸⁰ forenzičkih računovoda kao i poslova u oblasti računovodstva i finansija kao što su, ICAS (*The Institute of Chartered Accountants of Scotland*), ICAI (*The Institute of Chartered Accountants of India*), ACCA (*the Association of Chartered Certified Accountants*), CIPFA (*The Chartered Institute of Public fina⁷¹ and Accounting*), CIMA (*Chartered Institute of Management Accountants*), CICA (*Canadian Institute of Chartered Accountants Canada*), ICAA (*Institute of Chartered Accountants Australia*), NZICA (*New Zealand Institute of Chartered Accountants*), SAICA (*The South African Institute of Chartered Accountants*), ICAZ (*Institute of Chartered Accountant¹¹⁴ babwe*), ICAP (*Institute of Chartered Accountants Pakistan*), MICPA (*The Malaysian Institute Of Certified Public²⁰¹ mtants Malaysia*), CICPA (*China Institute Of Certified Public Accountants*), kao i HKICPA (*Hong Kong Institute Of Certified Public Accountants*).

Dalje, različite organizacije kao što su COSO, ili revizorske kuće KPMG, EY, Deloitte i PWC, odnosno „velika četvorka“, bave se procenama ekonomskih šteta p⁵⁹ okovanim različitim vrstama kriminalnih radnji, ali i praćenjem trendova pomenutih aktivnosti kako na mikro tako i na makro nivou.

Što se tiče država u našem regionu, u Republici Srpskoj od 2012. godine, uvedeno je novo profesionalno-stručno zvanje sertifikovanog forenzičkog računovode, dok je u Republici Hrvatskoj ovo zvanje uvedeno još 2009. godine. Program za sticanje zvanja u Republici Hrvatskoj za Ovlašćenog forenzičkog računovođu sprovodi se u okviru Udruženja hrvatskih računovoda, u cilju omogućavanja rada u praksi prevencije protiv prevara, njihovog otkrivanja kao i detektovanja područja rizičnih za prevanu. Program obuhvata predavanja i vežbe u trajanju od 90 časova i uključuje sledeće oblasti: 1. Uvod u forenzičko računovodstvo 2. Forenzičko računovodstvo složenih transakcija 3. Forenzika PDV-a 4. Forenzika novčanih tokova 5. Kreativno računovodstvo bilansa 6. Sudska veštačenja i stečajevi 7. Zaštita tržišnog takmičenja 8. Revizija i forenzika 9. Ekonomska procena vrednosti imovine 10. Računarska forenzika 11. Forenzika finansijskih instrumenata 12. Korporativna sigurnos⁵²⁸. Uslovi za upis zavise od stepena završenog obrazovanja i godina iskustva u računovodstvu, reviziji ili poreskoj kontroli, a obvezno je članstvo

⁵²⁷ Institute of Chartered Accountants in England & Wales . (2016). *Forensic and expert witness*. (pristup 06. 23. 2016) [dostupno na: <http://www.icaew.com/>]

⁵²⁸ Neovisna udruga računovoda, poreznih savjetnika i finansijskih djelatnika. (2016). *Pravilnik o programu Ovlašteni računovodstveni forenzičar*. (pristup 15.05.2016.) [dostupno na: <http://www.hrvatski-racunovodja.hr/data/ovl-for/ovl-for-pravilnik.pdf>]

u Udruženju, kao i potvrda o tome da kandidat nije bio osuđivan za privredni kriminal i za povredu kodeksa etike računovodstvene struke.

Savez računovođa i revizora Republike Srpske, od 2012. godine organizuje instruktivnu nastavu i ispit i uključuje takode prethodno 12 navedenih oblasti kao i u Republici Hrvatskoj. Uslovi za polaganje za sertifikaciju zavise od stepena obrazovanja, ali i prihvatanja Kodeksa etike za profesionalne računovodstvene eksperte kao i obavezu kontinuiranog stručnog usavršavanja u cilju obnavljanja profesionalno-stručnih znanja potrebnih za ovo zvanje. Kontinuirana profesionalna edukacija obavlja se u formi individualnog i formalizovanog angažmana. Individualna edukacija odnosi se na lično angažovanje pojedinca u cilju proširivanja zvanja kroz proučavanje stručne literature kao i tekstova izdatih od strane Saveza računovođa i revizora Republike Srpske. Formalizovana kontinuirana edukacija kvantifikuje se bodovanjem organizacionih formi na kojima je kandidat učestvovao kao što su kongresi, simpozijumu, specijalistički seminari forenzičkog računovodstva, pretplate na stručne časopise, jednodnevni seminari itd. Obaveze za sertifikovane računovode su ostvarivanje sa najmanje 20 časova profesionalne edukacije godišnje, od čega 50% kroz specijalistički seminar iz forenzičkog računovodstva, dok se licenca izdaje na dve kalendarske godine⁵²⁹.

U Republici Srbiji je 2011. održan kurs o korišćenju forenzičkog računovodstva u finansijskim istragama za tužioce, u organizaciji Misije OEBS-a (*Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju*) u Srbiji i Ministarstva pravde SAD. Ovaj kurs imao je za cilj unapređenje rada tužilaštva, kroz upoznavanje analize finansijskih podataka, kao i prikupljanja informacija o pranju novca, korupciji ili drugim krivičnim delima privrednog kriminala. Uzimajući u obzir iskustva susednih država, kao i trenutnu ekonomsku situaciju u regionu, smatramo da će i Srbija preuzeti inicijativu i uvesti pomenuta zvanja u cilju jačanja mehanizma protiv finansijskih prevara, pogotovo nakon usvajanja *Strategije istraga finansijskog kriminala 2015-2016*⁵³⁰.

6.3 Medunarodne institucije u funkciji obezbeđenja dokaza finansijskih istraga

U obezbeđenju dokaza finansijske prirode, u različitim državama, pored policije, učestvuju i ostali nepolicijski organi koji se odnose na čitavu mrežu institucija, kako privatnih tako i državnih, ali i nevladinih institucija u oblasti suzbijanja privrednog kriminaliteta. U SAD-u deluje posebna agencija tj. Mreža za suzbijanje finansijskog kriminala (*Financial Crime Enforcement Network-FinCen*) kao deo Ministarstva finansija koja se bavi prikupljanjem informacija u cilju

⁵²⁹ Savez računovođa i revizora Republike Srpske. (2016). *Pravilnik o uslovima sticanja profesionalnog zvanja i kontinuiranoj edukaciji za sertifikovanog forenzičkog računovođu*. (pristup 15.05.2016.) [dostupno na: <http://www.srrrs.org/?strana=sfr>]

⁵³⁰ "Sl. glasnik RS", br. 43/2015

pomoći finansijskim istragama i dokazivanja određenih krivična dela. Ova agencija uz korišćenje odredaba Zakona protiv pranja novca, ovlašćena je da traži od svih finansijskih institucija da čuvaju i podnose izveštaje o značajnim transakcijama. Baze podataka ovog tipa se evidentiraju po odredbama Zakona o bankarskoj tajni, koje sadrže podatke o većim novčanim transakcijama, sumnjivim finansijskim aktivnostima kao i međunarodnim kretanjima gotovog novca i stranim bankarskim računima⁵³¹. Ove informacije su od izuzetne važnosti za različite vrste finansijskih istraga, centralizovane su i omogućavaju praćenje traga novca. Takođe, ova agencija može pristupiti informacijama i bazama Ministarstva finansija, odbrane, inspekcijским službama kao i agencijama za suzbijanje i upotrebe droga. Dalje, ona može koristiti usluge agenata i analitičara različitih agencija koje su zadužene za finansijske istrage, te predstavlja neku vrstu kontakta između agencija zaduženih za finansijske istrage i značajnih podataka koji kasnije mogu biti iskorišćeni kao dokaz u istragama i na taj način pomaže praćenju finansijskih istraga na federalnom i lokalnom nivou saveznih država.

26

Dalje, Kancelarija kontrolora za novčani optičaj (*Office of Comptroller of the Currency-OCC*) kao deo Ministarstva finansija SAD, ima nadležnosti i ovlašćenja u oblasti kontrole, a iste sprovodi u odnosu na domaće banke, federalne ogranke, inostrane banke i njihove rukovodioce, zaposlene i agente u pogledu kršenja zakona i regulatornih pravila. Takođe, ovlašćena je da izvrši uvid u dokumentaciju banaka, vrši ispitivanje rukovodilaca ali i način transakcija. Nakon izvršenog kontrolisanja, sačinjava se izveštaj sa elementima preduzetih radnji koji je od izuzetnog značaja za dokazivanje određene kriminalne aktivnosti. Kancelarija poseduje listu i podatke o inostranim bankama i predstavništvima američkih banaka u svetu. Bitno je naglasiti da ista poseduje ovlašćenja za preduzimanje mera kojima se mogu utvrditi činjenice kriminalističkog karaktera koje predstavljaju zapravo vrstu dokaza⁵³².

26

Savezna korporacija za osiguranje depozita (*Federal Deposit Insurance Corporation-FDIC*) vrši kontrolu sigurnosti bankarskih operacija, saglasnosti sa propisima Ministarstva Finansija koje se tiču izveštavanja novčanih transakcija, zaštite klijenata i njihovih prava, kao i bankarskih zahteva za ostvarivanje prava iz osiguranja depozita. U toku kriminalističke obrade određenih krivičnih dela, policija može angažovati ovlašćena lica iz ove korporacije kako bi pružile stručnu pomoć kod razjašnjavanja određenih činjenica kao i obezbeđenja materijalnih dokaza. Pored navedenih, navešćemo i još neke američke agencije koje deluju u pravcu podizanja svesti i prevencije od kriminalnih radnji.

⁵³¹ 79 bvić, B. *op.cit.*, str. 221

⁵³² Office of the Comptroller of the Currency. (2016). *About the OCC*. (pristup 10.04.2016.) [dostupno na: <http://www.occ.gov/about/what-we-do/mission/index-about.html>]

Nacionalni savet prevencije od kriminala (*The National Crime Prevention Council- NCPC*), predstavlja organizaciju koja sprovodi aktivnosti u cilju borbe protiv kriminala kroz različite publikacije, treninge, tehničku podršku i razvoj.

Operativna grupa za finansijski kriminal (*The Financial Crimes Task Force*) bavi se istragom i gonjenjem krivičnih dela koja uključuju šeme prevara, falsifikovanih čekova, internet prevara, krađu identiteta, a posebno aktivnosti organizovanog kriminala.

Consumer Sentinel Network Project vrši koordinaciju agencija za zaštitu potrošača i daje mogućnost pristupa velikom broju žalbi potrošača, uključujući pritužbe koje se odnose na krađu identiteta, online aukcije, telemarketing prevare kao i različite vrste finansijskih pitanja. Sentinel strategija se zasniva na pretpostavci da razmena informacija može učiniti sprovođenje zakona još efikasnijim.

32

Nacionalni centar za kriminal belih kragi (*National White Collar Crime Center*) pruža usluge prevencije i sprovođenja istražnih aktivnosti za gonjenje lica počinilaca zločina „*belog okovratnika*“ uključujući i privredne prestupe. Takođe, centar pomaže državnoj i lokalnoj policiji, kao i regulatornim agencijama u istragama, uključujući i prevare sa HOV, ali i različitim šemama prevara u oblasti finansija koje sprovode osobe obučene potrebe složenih istraga.

Odeljenje za pravosuđe SAD (*The United States Department of Justice*) sprovodi niz saveznih zakona, kao i zakona za zaštitu potrošača, propisa i naredbi uz saradnju Federalnog istražnog biroa (FBI), Federalne trgovinske komisije, Komisije za HOV, poštanske inspekcije itd. Takođe, odeljenje igra važnu ulogu u sprovođenju prekograničnih parnica i u tom smislu može zahtevati državne zabrane i zamrzavanje sredstava korporacija ukoliko oni proističu iz određenih kriminalnih aktivnosti.

Federalni istražni biro (*The Federal Bureau of Investigation - FBI*) jeste glavna istražiteljska ruka američkog Ministarstva pravde i kao takva ima ovlašćenja i odgovornost da istraži konkretne zločine, odnosno kriminalne aktivnosti koje su mu dodeljene.

117

Federalna komisija za trgovinu (*The Federal Trade Commission - FTC*) štiti potrošače od nefer, obmanjujućih ili nepoštenih aktivnosti u oblasti trgovine. Komisija sprovodi niz zakona o zaštiti potrošača, ali izdaje i pravila regulacije trgovine. Zakon ovlašćuje Komisiju da zaustavi prevaru na više načina, uključujući različite vidove pokrenutih građanskih akcija podnetih saveznom okružnom sudu. Ovi sudski postupci zahtevaju konstantne naredbe i inicijativu da se zaustave obmanjujuće aktivnosti, ali i naknadu za oštećene potrošače.

Komisija za HOV (*U.S. Securities and Exchange Commission - SEC*) jeste vladina agencija koja upravlja nacionalnim zakonima za kupovinu i prodaju akcija, obveznica i drugih hartija od vrednosti, štiteći investitore i kontrolišući berze kako bi poslove obavljale fer i pošteno,

omogućavajući investitorima da imaju pristup svim materijalno-značajnim informacijama o kompanijama čijim se akcijama javno trguje na berzi.

Inspeksijska poštanska služba SAD (*U.S. Postal Inspection Service*) deluje kao jedna od najstarijih agencija u SAD, u oblasti inspekcije i primene zakona i ispitivanja kriminalnih radnji koje uključuju zloupotrebu vršenja poštanskih usluga.

U Velikoj Britaniji, Kancelarija za velike prevare (*Serious fraud office-SFO*) predstavlja nezavisnu vladinu agenciju, čiji je cilj otkrivanje i gonjenje različitih vidova prevara uključujući podmićivanja i korupciju. Ona u svom sastavu ima više odeljenja u kome se nalaze timovi različitih struka, uključujući pravnike, računovođe i eksperte za finansijske istrage. Veliki broj slučajeva koje kancelarija obrađuje, prethodno su analizirani od strane policijskih jedinica kojima su prvo prijavljeni, a prijave se podnose i od strane Ministarstva za industriju i trgovinu (*Department of Trade and Industry*), Centralne Banke Engleske, Londonske berze, službe za carine i poreze i drugih državnih organa. U slučajevima gde postoji sumnja da je izvršena prevara ozbiljnijih razmera istraga otpočinje i pre prethodne prijave. Svaka prijava se analizira pre prihvatanja, a one prijave koje nisu prihvaćene se vraćaju subjektu koji je podneo prijavu. Ipak, kancelarija se bavi prevarama koje su kompleksnije, npr. prelaze određene novčane iznose štete ili gde postoji potreba da se u istrazi primeni određena visoko specijalizovana znanja i veštine, kao i kada prevara ima međunarodnu dimenziju⁵³³. Kancelarija takođe ima ovlašćenja da naredi subjektima da dostave informacije i dokumenta koja se od njih zahtevaju, uključujući banke, finansijske institucije, računovođe i advokate zbog njihove dostupnosti i posedovanja relevantnih informacija. Kada se slučaj prihvati, formira se stručni tim na čijem čelu je pravnik koji rukovodi poslovima istrage, gonjenja i optuženja. Takođe, policija je deo stručnog tima koji učestvuje u istrazi, kako bi se napravio spoj iskustva policije i pravnih i finansijskih kvalifikacija stručnog tima. Kancelarija takođe izrađuje vodič za svedoke u kome su sadržane instrukcije za sudsku procedure, način ponašanja u sudnici itd. Takođe, kancelarija razvija međunarodnu saradnju sa organima otkrivanja i gonjenja izvan svoje države, posebno u smislu obezbeđenja dokaza, a na njenom sajtu redovno se godišnje objavljuju rezultati rada u kome su sadržane najvažnije informacije vezane za optužbe, osude i broj slučajeva na kojima je kancelarija angažovana⁵³⁴.

Takođe, bitno je pomenuti i neke međunarodne i regionalne organizacije i institucije koje daju svoj doprinos u cilju sprečavanja i borbe protiv različitih vidova kriminalnih aktivnosti, posebno u cilju ispitivanja pranja novca i koruptivnih aktivnosti. Ovde spadaju Kancelarija UN za pitanje droge i kriminala (*UNODC*), Svetska banka (*World Bank*), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (*OECD*), Komitet za razvojnu pomoć (*Development Cooperation Directorate - DAC*), Međunarodni Monetarni Fond (*International Monetary Fund -IMF*), u okviru Interpola: Akademija Interpola za borbu protiv korupcije (*Interpol Anti-Corruption Academy*) kao i

⁵³³ Banović, B. op.cit, str.225-231

⁵³⁴ Serious Fraud Office. (2016). *Publications*. (pristup 20.04.2016.) [dostupno na <https://www.sfo.gov.uk/publications/>]

Interpolova grupa eksperata za borbu protiv korupcije (*Interpol Group of Experts on Corruption-IGEC*); Međunarodna grupa za koordinaciju borbe protiv korupcije (*The International Group for Anti-Corruption Coordination-IGAC*), u okviru Saveta Evrope: Grupa Država protiv korupcije (*The Group of States against Corruption-EGAT*) i Komitet eksperata za evaluaciju mera protiv pranja novca i finansiranja terorizma (*Select Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures-MONEYVAL*); Evropska kancelarija za borbu protiv prevare (*European Anti Fraud Office - OLAF*⁵³⁵), Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj (*European Bank for Reconstruction and Development - EBRD*) kao i Antikorupcijska inicijativa Pakta za stabilnost (*The Stability Pact Anti-Corruption Initiative - SPAI*)⁵³⁶

6.4 Organi značajni za istrage privrednog kriminala u Republici Srbiji

Privredni kriminal u svetu, kao i u našoj državi, predstavlja jednu od značajnih pretnji normalnog funkcionisanja privrede. Kao što je već naglašeno, privredni, odnosno finansijski kriminal uključuje netačno finansijsko izveštavanje privrednih društava, podmićivanje osoba zaduženih za raspolaganje javnim sredstvima kako bi se pribavili povoljniji ugovori, manipulaciju na berzama hartija od vrednosti i robe, netačno poresko izveštavanje, pronevere, isporuke neadekvatne robe, poreske utaje, zloupotrebe u javnim nabavkama, privatizaciji, zloupotrebe u vezi sa stečajem kao i pranje novca, stvaranje tajnih fondova i finansiranje terorizma⁵³⁷. U pokušaju sprečavanja i suzbijanja ovih aktivnosti u našoj državi deluju različiti organi i institucije kroz međusobnu koordinaciju i razmenu informacija od značaja, kako bi počinioce kriminalnih aktivnosti izveli pred lice pravde. U tom smislu, u našoj državi, ključnu ulogu imaju policija i javno tužilaštvo, ali i drugi državni organi značajni za istrage privrednog kriminala. Na narednom prikazu ilustrovani su organi koji imaju ulogu u sprečavanju i suzbijanju privrednog kriminala, te će u nastavku ukratko biti objašnjene njihove nadležnosti zarad boljeg razumevanja njihove pomoći u finansijskim istragama.

⁵³⁵ Originalno OLAF: *Office européen de lutte antifraude*

⁵³⁶ Adze, L. (2016). *Antikorupcijske organizacije, institucije, mreže i inicijative*. (pristup 01.06.2016.) [dostupno na: <http://www.info-evropa.rs/wp-content/uploads/2013/11/antikorupcijske-organizacije-institucije-mreze-i-inicijative-referentni-linkovi.pdf>]

⁵³⁷ Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2015). *Strategija istraga finansijskog kriminala za period od 2015-2016. godine*. (pristup 10.05.2016.) [dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/vest/8960/strategija-istraga-finansijskog-kriminala-za-period-od-2015-do-2016-godine.php>]

Funkcija *kriminalističke policije* jeste suzbijanje i otkrivanje različitih oblika kriminala. Ona vrši informisanje i koordinira rad službi uz implementaciju operativnih mera, kako bi rasvetlila i dokumentovala različite vrste krivičnih dela u skladu sa zakonom. Različita odeljenja deluju unutar uprave kriminalističke policije, a neka od njih su i odeljenje za operativnu analitiku, odeljenje za opservaciju i dokumentovanje, poslovi kriminalističke psihologije i poligrafska ispitivanja, odeljenje za međunarodnu policijsku saradnju, služba za borbu protiv organizovanog kriminala, služba za suzbijanje kriminala, služba za specijalne istražne metode i dr.

Agencija za privredne registre, odnosno APR, predstavlja državnu instituciju koja je osnovana 2004. godine Zakonom o Agenciji za privredne registre⁵³⁹. Jedna od osnovnih funkcija agencije jeste registrovanje privrednih subjekata uključujući privredna društva, preduzetnike, kao i strana predstavništva. Pomenuta agencija vodi centralizovan registar koji vrši obezbeđivanje registracije u skladu sa direktivom Evropske unije. Ovaj registar dozvoljava državnim organima, ali i ostalim institucijama da na jednom mestu imaju informacije o privrednim subjektima koji su registrovani, zatim informacije o njihovom bonitetu, zaduženjima koja se tiču finansijskog lizinga, zaloge na pokretnim stvarima i ostalim relevantnim informacijama.

⁵³⁸ 16

⁵³⁹ "Sl. glasnik RS", br. 55/2004, 111/2009 i 99/2011

Centralni registar HOV jeste institucija čija je osnovna namena unapređenje finansijskog tržišta, a odnosi se na registrovanje različitih vrsta HOV. Takođe, ovaj registar čini depozitarnu instituciju kao i kliring kuću gde poslove obavlja u skladu sa međunarodnim standardima. Tačnije, registar vrši evidenciju svih emitovanih finansijskih instrumenata, zatim njihovih vlasnika, ali i obavlja kliring i saldiranje finansijskih instrumenata i novca po osnovu trgovine finansijskim instrumentima. Svoje aktivnosti registar obavlja preko različitih članova registra, uključujući Republiku Srbiju, NBS, investiciona društva, kreditne institucije, ali i pravna lica u inostranstvu za poslove saldiranja kao i kliringa.

Umesto Agencije za privatizaciju koja je ukinuta u 2015. godini, sada deluje *Sektor za privatizaciju i stečaj* u okviru Ministarstva privrede, a zadužen je za poslove sprovođenja i kontrole postupka privatizacije, praćenje i analiziranje privrednog sistema, ali i nadzora nad sprovođenjem propisa o privatizaciji i stečaju. Unutar sektora postoji nekoliko odseka kao što su odeljenje za poslove privatizacije, odeljenje za operativnu podršku privatizaciji i programske mere, odeljenje za tržište kapitala, za kontrolu izvršenja ugovora i praćenje zastupnika kapitala, ali i odeljenje za poslove saradnje sa državnim i drugim organima.

Državna revizorska institucija predstavlja najviši nezavisni državni organ revizije javnih sredstava koji pruža uveravanje da se javna sredstva koriste efikasno i ekonomično, ¹¹⁵ red planiranja i obavljanja revizije u skladu sa Zakonom o Državnoj revizorskoj instituciji, saraduje sa međunarodnim revizorskim i računovodstvenim organizacijama u oblastima koje se odnose na reviziju javnog sektora.

Uprava za sprečavanje pranja novca predstavlja finansijsko-obaveštajnu službu Republike Srbije, kao glavnog organa u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Ovoj upravi se dostavljaju različiti izveštaji o sumnjivim transakcijama koji se dalje analiziraju i eventualno prosleđuju policiji i tužilaštvu, a takođe Uprava može prikupljati i vršiti analizu podataka po osnovu inicijative policije, suda, Bezbedonosno-informativne agencije, Agencije za privatizaciju, Komisije za HOV itd.

Poreska uprava u okviru Ministarstva finansija, objedinjuje i vrši usaglašavanje propisa iz oblasti fiskalnog zakonodavstva, kontroliše i vrši prinudne naplate javnih prihoda, vrši kontrolu deviznog poslovanja, ali i primenu propisa u poresko-upravnim i poresko prekršajnim postupcima. Takođe, ona vrši finansijsko planiranje, realizovanje plana i kontrole troškova finansijskih sredstava kao i sredstava koja se pribavljaju u postupku naplate javnih prihoda. Postoji više odeljenja poreske uprave kao što su odeljenje za unutrašnju kontrolu i upravni nadzor, grupa za internu reviziju, grupa za strategiju, planiranje i upravljanje rizicima, sektor poreske policije,

sektor za transformaciju, sektor za poresko-pravne poslove i koordinaciju, sektor za kontrolu, sektor za naplatu i dr.

Poreska policija, deluje unutar poreske uprave kao posebnog odeljenja koje se bavi otkrivanjem poreskih krivičnih dela i njihovih izvršilaca u cilju preduzimanja mera i zakona u vezi sa prethodno pomenutim.

Uprava carina u okviru Ministarstva finansija, zadužena je za carinsku politiku Republike Srbije u obezbeđivanju stalnih javnih prihoda, omogućavanje efikasnog odvijanja međunarodne trgovine, ali i očuvanja bezbednosti, sigurnosti i sveukupne zaštite. Uprava carina vrši carinski postupak, mere carinskog nadzora i carinjenja robe, ali i vrši suzbijanje nelegalnog uvoza i carinski prekršajni postupak uključujući i prinudnu naplatu dažbina. Takođe, uprava vrši kontrolu carinarnica, ali i sprovodi carinske istrage i obavlja nadležnosti uz pomoć šest sektora i to: sektora carinskog poslovanja i procedura, tarifskog sektora, informatičkog sektora, sektora ljudskih resursa i opštih poslova, finansijskog, pravnog i investicionog i kontrolno-bezbednosnog sektora, kao i međunarodne saradnje i evropskih integracija, unutrašnje kontrole i interne revizije.

Narodna banka Srbije kao centralna banka, ima primarnu funkciju u očuvanju i cenovnoj stabilnosti, kao i jačanju stabilnosti samog finansijskog sistema. Sprovođenje monetarne i devizne politike, upravljanje deviznim rezervama, kontrola funkcionisanja platnog prometa, regulacija likvidnosti bankarskog i privrednog sistema, ali i kontrola poslovanja banaka i drugih finansijskih institucija predstavljaju neke od primarnih aktivnosti NBS.

Katastar nepokretnosti omogućava razvoj tržišta nepokretnosti, kao i sigurniji način i lakše prostorno planiranje, čiji podaci omogućavaju analizu investicionih programa, planiranje razvoja, i kao i upravljanja zemljištem u državi i zaštiti prava svojine zagarantovanu ustavom. *Sektor za katastar nepokretnosti* stoga, pored ostalih aktivnosti, obavlja različite vrste poslova od upisa prava tereta i ograničenja na različitim vidovima nepokretnosti do njihove kontrole, pregleda i prijema radova koje obavljaju geodetske organizacije.

Agencija za borbu protiv korupcije kontroliše raspolaganje javnim resursima, otkriva različite nepravilnosti koje učine lica ili grupe, ali i sprovodi edukaciju predstavnika javnog sektora i ostalih ciljnih grupa, uključujući i opštu javnost i bavi se različitim pitanjima značajnim za anti-korupcijsko delovanje. Takođe, Agencija ostvaruje saradnju sa međunarodnim telima i vrši koordinaciju rada sa drugim nezavisnim državnim organima, ali i sprovodi istraživanja i analize u cilju obezbeđenja empirijskih znanja zarad formulisanja anti-korupcijskih javnih politika.

157

Republički fond za PIO osigurava penzijsko i invalidsko osiguranje za sva lica koja su po zakonu obavezno osigurana, utvrđuje osnovice za plaćanje doprinosa, ali i obezbeđuje ekonomično i namensko korišćenje sredstava i vrši kontrolu prijavljivanja na osiguranje, uključujući i sve podatke od značaja, vrši isplatu penzija i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom.

Direkcija za imovinu Srbije vodi jedinstvenu evidenciju nepokretnosti u javnoj svojini kao i evidenciju određenih pokretnih stvari koja su u svojini države. Direkcija obavlja različite poslove od raspolagaja stvarima u svojini države, prenosa prava, razmene, otuđenja ali i sprovođenja mera zaštite svojine putem nadzora i drugih aktivnosti predviđenih zakonom.

Sva pomenuta tela čine represivne organe u cilju borbe protiv različitih vidova privrednog kriminala, te je neophodna konstantna razmena informacija između istih radi što boljeg i efikasnijeg rada u cilju obezbeđenja dokaza zarad različitih finansijskih istraga.

U javnom tužilaštvu je 2008. godine organizovano Odeljenje za **26** protiv korupcije, a u apelacionim i višim javnim tužilaštvima 2010. godine osnovana su **odeljenja za borbu protiv korupcije i pranja novca**. Tužilaštvo za organizovani kriminal postupa pred odeljenjem Višeg suda u Beogradu, dok su za otkrivanja najtežih krivičnih dela protiv privrede, protiv službene dužnosti i koruptivnih krivičnih dela nadležni Služba za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK), Uprava kriminalističke policije (UKP) i Odeljenje kriminalističke policije (OKP), u saradnji sa policijskim stanicama, pod koordinacijom policijske uprave. Jedinica za finansijske istrage deluje u okviru Službe za borbu protiv organizovanog kriminala i sastoji se iz Odeljenja za finansijske istrage organizovanog kriminala i Odeljenja za poslove planiranja i koordinacije finansijskih istraga⁵⁴⁰.

Iz analize iznete u *Strategiji istraga finansijskog kriminala za period 2015-2016. godine*⁵⁴¹, koju je usvojila Vlada Republike Srbije u maju 2015. godine, ukazuje se na nedostatak saradnje i razmene informacija između policije i javnog tužilaštva, sa jedne strane, i državnih organa, koje mogu biti u posedu činjenica značajnih za sprovođenje i tok istrage, sa druge strane, što utiče na uspešnost otkrivanja i gonjenja učinilaca krivičnih dela finansijskog kriminala. Izvršena analiza stanja do sada, koja je pomenuta u samoj strategiji, upućuje na slabosti u saradnji kakva sada postoji između policije, javnog tužilaštva i drugih državnih organa, pogotovo kada je reč o razmeni informacija koje su većinom loše obrađene i sa većim zakašnjenjima, te nisu upotrebljive za potrebe finansijske istrage, a primetno je i prisustvo zahteva koji nisu jasno i konkretno definisani. Takođe, ukazuje se i na problem u smislu da kada je određenom organu potrebno razjašnjenje kod određene sporne činjenice relevantne za otkrivanje krivičnog dela, redak je slučaj da se zatraže konsultacije sa tužilaštvom ili policijom. Predlog naveden u strategiji, upućuje na određenje službenika kao veze sa tužilaštvom ili policijom. Pošto se neretko radi o veoma zamršenim i nimalo jednostavnim finansijskim transakcijama, gde tužioci nažalost nemaju dovoljno znanja za krivično gonjenje, zaključuje se da bi finansijski forenzičari umnogome doprineli efikasnijoj finansijskog

⁵⁴⁰ Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2015). *Strategija istraga finansijskog kriminala za period od 2015-2016. godine*. (p. 6) up 10.05.2016.) [dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/vest/8960/strategija-istraga-finansijskog-kriminala-za-period-od-2015-do-2016-godine.php>]

⁵⁴¹ „Sl. Glasnik RS“, br.43/15

istraži, tačnije njihovom okončanju, te je jedan od predloga i angažovanje finansijskih forenzičara u samom tužilaštvu.

Evidentno je da se oblast forenzike veoma brzo razvija i postaje prepoznatljiva u krivičnim istražnim radnjama, te predstavlja neophodnu kariku funkcionisanja državnih i privatnih institucija. Može se zaključiti da u Evropi u poslednjih nekoliko godina sve više se teži standardizaciji kontrole kvaliteta rada kada je reč o forenzičkim poslovima. Prethodno omogućava razmenu pouzdanih forenzičkih podataka između država, pogotovo kada je reč o slučajima razrešenja krivičnih dela kriminala i terorizma, gde se na taj način omogućava prikupljanje dokaza koji su uslov za pokretanje, ali i okončanje krivičnih postupaka. Od izuzetne važnosti je podatak da je 2014. godine naš Nacionalni kriminalističko-tehnički centar MUP-a Srbije, dobio akreditaciju, te je samim tim verifikovana kompetentnost i kompatibilnost ovog centra sa zahtevima Međunarodne organizacije za akreditaciju – ILAC, što će u budućnosti uticati na poboljšanje kvaliteta rada u borbi protiv kriminalnih aktivnosti. Takođe, u obezbeđenju dokaza sem organa unutrašnjih poslova, učestvuju i ostali nepolicijski organi u vidu različitih vrsta institucija. ¹⁵⁶ primetno je da ovi organi koje se bave otkrivanjem i gonjenjem privrednog kriminala, kako u SAD-u tako i u Velikoj Britaniji na primer, poseduju stručnu pomoć u sprečavanju prevara uključivanjem različitih vidova stručnjaka raznovrsnih profila neophodnih za razumevanje i suzbijanje kriminalnih aktivnosti, pogotovo kada je reč o aktivnostima privrednog kriminaliteta. Ovaj način funkcionisanja bi mogao biti primer i našoj državi, koja bi mogla postepeno uključivati različite vidove eksperata u timove koji rade na istražnim poslovima privrednog kriminaliteta, uz korišćenje iskustava policije, pravnih savetnika i finansijskih forenzičara kako bi se ubrzao sam proces istrage i obezbedila bolja razmena informacija među njima.

6.5 Stanje i ključni problemi veštačenja u Republici Srbiji

Veštačenje kao dokazno sredstvo ima izuzetno veliki značaj za sprovođenje sudskog postupka. Sa jedne strane, ekspertiska znanja veštaka imaju za cilj da rasvetle okolnosti koje stranke i sud ne mogu samostalno da ocene, dok sa druge, veštačenje treba da bude jasna i precizna osnova za sudiju da adekvatno izvrši ocenu dokaza. Uloga računovodstva, kao posebnog dela sudskog veštačenja, ima veoma značajno mesto u istražnim radnjama u različitim zakonodavstvima te je i otuda njegova funkcija u rešavanju slučajeva privrednog ili organizovanog kriminala veoma važna. Stoga je neophodno da veštačenje bude objektivno i na zadovoljavajućem nivou, uz stručne nalaze i validne iskaze kako ne bi bili oborivi na sudu. Ipak, u našoj državi i dalje postoji bojazan o nepristrasnosti kao i stručnosti delovanja sudskih veštaka što potvrđuju i istraživanje Centra za liberalno-demokratske studije iz 2004. godine, kao i Agencije za borbu protiv Korupcije iz 2013. godine. Istraživanje Centra za liberalno-demokratske studije uključilo je 235 privrednih društava u Srbiji koja su imala iskustva sa pravosuđem, odnosno koja su vodila barem jedan sudski spor,

gde je razgovor obavljen sa zvaničnicima u privrednim društvima, gde su učesnici istraživanja bile sudije i klijenti pravosuđa, odnosno preduzetnici i advokati. Samo jedna petina anketiranih izjavila da je zadovoljna ekspertizom sudskih veštaka, a svaki četvrti ispitanik izjavio je da je veštačenje bilo nepristrasno. Takođe, rezultati su pokazali da je više od trećine ispitanika izjavilo da je sudija u svim slučajevima prihvatio nalaz veštaka i doneo presudu na osnovu njega, a svaki šesti ispitanik izjavio je da je sudija prihvatio nalaz veštaka u više od 50% slučajeva⁵⁴². Prethodno pomenuto može ukazati na to da sudija uglavnom prenosi odgovornost na veštaka, kao i da veštak ima izuzetno veliku, odnosno odlučujuću ulogu u samom sudskom procesu. Ipak sa druge strane, zbog izuzetno velikog uvažavanja uloge veštaka, ali i značajnih novčanih iznosa veštačenja, pogotovo kada je reč o privrednim sporovima, veća je i mogućnost da veštak bude korumpiran. U tom smislu, sprovedeno je istraživanje Agencije za borbu protiv korupcije iz 2013. godine koje je uključilo ukupno 1.320 korisnika usluga, u 30 opštih i sudova posebne nadležnosti, uključujući osnovne i više sudove. Uporedo sa intervjuisanjem korisnika usluga u uzorkovanim sudovima, sprovedeno je i intervjuisanje sudske administracije i sudija (u srazmeri 56% prema 44%). Od ukupnog broja ispitanika 42% je barem jednom imalo iskustva sa sudskim veštacima i prema rezultatima, od navedene grupe, u 40% slučajeva je ispitanikova strana inicirala angažovanje veštaka, 25% suprotna, a 35% sud. Ipak, iako je više od polovine ispitanika bilo zadovoljno kompetentnošću odnosno znanjem veštaka, ispitanici su najmanje bili zadovoljni njegovom objektivnošću. Rezultati prethodno pomenutog, mogu se videti u sledećoj tabeli.

Tabela 16. Zadovoljstvo radom veštaka⁵⁴³

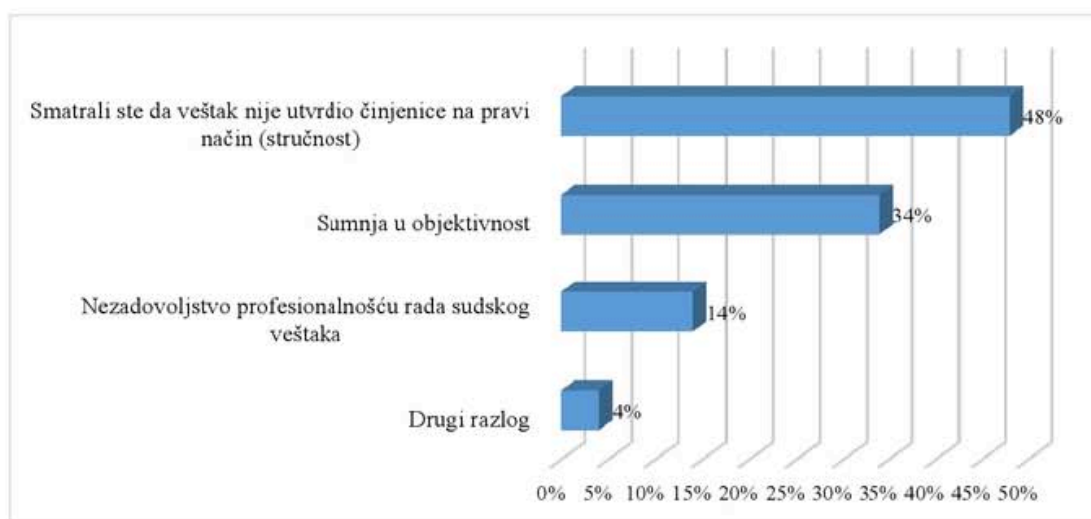
	Nezadovoljan/na	Ne zna/nema stav	Zadovoljan/na	Ukupno
Kompetentnost veštaka	29%	9%	62%	100%
Profesionalizam	36%	6%	58%	100%
Objektivnost	39%	6%	55%	100%

Takođe, 37% ispitanika je imalo iskustva sa zahtevom za novo veštačenje. Ipak, ono što je interesantno, svaki peti ispitanik nije imao poverenja u novo veštačenje, iako nije bio zadovoljan postojećim. Najčešći razlog za zahtevanje novog veštačenja bio je sumnja u stručnost veštaka, dok je jedna trećina smatrala da veštak nije bio dovoljno objektivan.

⁵⁴² Begović, B. i dr. (2004). *Korupcija u pravosuđu*. Centar za liberalno-demokratske studije. (pristup 15.05.2016.) [dostupno na: [105 //www.clds.rs/pdf-s/Korupcija_u_pravosudju.pdf](http://www.clds.rs/pdf-s/Korupcija_u_pravosudju.pdf)]

⁵⁴³ Agencija za borbu protiv korupcije Republike Srbije. (2013). *Verifikacija rizika iz planova integriteta i analiza uspešnosti samoprocene organa javne vlasti -Sistem pravosuđa*. Agencija za borbu protiv korupcije Republike Srbije. (pristup 10.04.2016.) [dostupno na: http://www.acas.rs/wpcontent/uploads/2012/06/Izvestaj_o_sistemu_pravosudja_-_Final.pdf]

Prikaz 17. Razlozi za zahtevanje novog veštačenja⁵⁴⁴

O problemima u sudskom veštačenju, kada je reč o njegovoj objektivnosti, podmićivanju i korupciji govorio je i g. Vidić, stalni sudski veštak iz Udruženja sudskih veštaka, smatrajući da je značajan broj privrednih društva dospelo u lošu finansijsku situaciju, nelikvidnost pa čak i stečaj, usled subjektivnosti, nedovoljne stručnosti i nepotpune dokumentacije i argumentacije u samom postupku veštačenja⁵⁴⁵. Ovakav rezultat, kako autor navodi, ima vrlo nepovoljan uticaj ne samo po ekonomsko-finansijski sistem, ali i pravosudni, u kome dolazi i do rasta nepoverenja u isti, a samim tim dovodi u pitanje kvalitet veštačenja. Jedan od problema koji se javlja, jeste i nepostojanje mehanizama kontrole i praćenja samog rada veštaka, ali ni odgovarajući sistem evidentiranja podataka o njihovom angažovanju i stručnom usavršavanju.

Od 2011. godine, naša država sastavila je spisak sudskih veštaka koji je dostupan na sajtu Ministarstva pravde, gde je registrovano skoro 7.000 sudskih veštaka⁵⁴⁶. Registar čini elektronsku bazu podataka u kojoj se nalaze informacije o veštacima uključujući i nadležnost sudova u Srbiji. U registru se može pronaći ukupno 41 oblast veštačenja, gde značajan broj veštaka jeste medicinske, ekonomske i građevinske struke, a upravo iz ekonomsko-finansijske oblasti, registar trenutno broji oko 1.700 veštaka i čini skoro jednu četvrtinu svih veštaka iz registra. Neke od užih specijalnosti unutar oblasti ekonomsko-finansijskog veštačenja su oblasti revizije, računovodstva, bankarstva, finansijskog upravljanja, procene kapitala i imovine, spoljne trgovine, osiguranja, obračuna zarada, obračuna kamata, stečaja, statistike, informatike i dr. Za sada u našem registru sudskih veštaka mogu se pronaći podaci o rednom broju upisa, prezimenu, imenu jednog roditelja

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵ Vidić, M. *op. cit.*

⁵⁴⁶ Prema podacima Ministarstva Pravde na dan 24.7.2016. godine u registar je upisano 6.957 sudskih veštaka

i imenu veštaka, godini rođenja, njegovom prebivalištu, adresi i telefonskom broju, zvanju, oblasti veštačenja, kao o užoj specijalnosti, broju i datumu rešenja o imenovanju, odnosno razrešenju veštaka. Ipak, podaci o eventualnoj sertifikaciji i stručnom usavršavanju u užoj oblasti ne postoje. Takođe, kako navodi profesor Milošević, ali drugi autori, pitanje uslova za izbor kompetentnog veštaka i dalje nije na odgovarajućem nivou⁵⁴⁷. Takođe, nikakvi dodatni uslovi koji se tiču podobnosti vršenja veštačenja, standardi, obaveze usavršavanja i drugih kontrola kvaliteta za sada ne postoje, te u tom smislu ne postoje jasno određeni standardi, a ne postoje sertifikati dobijeni od strane, po struci, nadležne institucije. Takođe, gospoda Miroslava Milenović, ovlašćeni forenzički računovođa, upozoravala je na slabosti u okviru procesa veštačenja posebno kada je reč o razvijenim oblicima privrednog kriminala i prevara. Ona je u svom intervjuu iz 2004. godine, ukazivala je da sudski veštaci nisu dovoljno obučeni, da nemaju adekvatnu kontrolu njihovog stručnog usavršavanja i edukacije odnosno potrebne sertifikacije. U savremenim državama institucija veštaka i veštačenja, o čemu je već pisano, veštak, odnosno stručnjak postaje licenciran i akreditivan tako što prolazi kroz više faza edukacije koja je obavezna, a za svaku fazu u procesu edukacije postoje posebni planovi i programi kroz izgrađene kriterijume i određeni sistem edukacije koji se obavlja preko različitih udruženja i asocijacija. Rangiranje pojedinaca uključuje njihovo razvrstavanje na osnovu rezultata koje kandidat ostvaruje u praktičnom i teoretskom radu. Takođe, ona navodi da su ekonomsko-fnansijskim forenzičarima, najbliži sudski veštaci iz navedene oblasti koji bi uz više ulaganja i edukacije mogli da se veoma brzo obuče za date poslove⁵⁴⁸.

Da je potrebno povesti računa o verifikaciji od strane stručnih udruženja smatraju i drugi autori, koji navodi da su kod veštaka, pogotovo kod veštačenja u krivičnom postupku, neophodne i dodatne obuke i sertifikati, evaluacija rada kroz različite upitnike od strane advokata i tužilaca, rekapitulacija znanja kroz seminare, analize i metode u postupku formiranja mišljenja, upravljanje sistemom kvaliteta u oblasti veštačenja, prezentaciji nalaza, kao i procedurama upravljanja dokazima u svim fazama zastupanja u krivičnom postupku⁵⁴⁹.

Kada je reč o udruženjima koji deluju u cilju afirmacije profesije veštaka i obavljanja veštačenja, u našoj državi deluju sledeća udruženja: Udruženje sudskih veštaka Beograd, Udruženje sudskih veštaka i procenitelja Novi Sad, Udruženje sudskih veštaka Vojvodina, Nacionalno Udruženje Procenitelja Srbije, kao i Udruženje procenitelja Srbije. Prethodno navedene institucije okupljaju sudske veštake iz različitih oblasti veštačenja kako u sudskim tako i vanskudskim postupcima i deluju u cilju unapređenja samog procesa veštačenja i njegove struke. Na osnivačkoj skupštini Sindikata sudskih veštaka je 2013. godine, počela je sa realizacijom ideja o osnivanju Sindikata Veštaka. Kao glavni zahtevi predloženi su problemi nepostojanja standarda koji se tiču metodologije rada veštaka, zatim modela nalaza i mišljenja veštaka, pitanje

⁵⁴⁷ Milošević, M. *op.cit.*

⁵⁴⁸ Vidić, M. *op.cit.*

⁵⁴⁹ Žarković, M., Bjelovuk, I., & Nešić, L. (2010). Naučni dokazi i uloga veštaka u krivičnom postupku: Evropski standardi kvaliteta. *Zbornik Tara*, str. 233-242

usavršavanja i edukacije veštaka iz oblasti sudskih procedura, ali i vrednosti usluge veštaka u vidu tarife i normativa. Takođe neki od predloga Sindikata Veštaka u tom smislu su i utvrđivanje cenovnika i tarife veštaka u skladu sa zakonskom regulativom, ali i praksom, formiranje metodologije rada na terenu, pisanog zaključka, mišljenja i odbrane pisanog nalaza pred sudom, ali i zaštite veštaka od vršenja uticaja stranaka, odnosno advokata u predmetu, kao i predlaganje protokola koji bi uticali na unapređenje rada veštaka. Kao dodatak ovome, apostrofira se omogućavanje saradnje sa Ministarstvom pravde Republike Srbije i ostalim državnim institucijama o stručnim i specifičnim oblastima gde bi veštaci mogli da svojim znanjem i veštinama ukažu na efikasnija i brža rešenja⁵⁵⁰.

U analizi postojećeg stanja ekonomsko-finansijske forenzike, na seminaru održanom na pravnom fakultetu aprila 2016. godine, pod nazivom „*Finansijsko veštačenje i računovodstvena forenzika u arbitražnim i sudskim postupcima*“⁵⁵¹ istaknuto je neophodno podizanje samog kvaliteta sprovedenog postupka veštačenja. Takođe, neki od zaključaka iznetim na seminaru odnose se na probleme koji upućuju da izveštaji sa kojima se advokati konstantno susreću u praksi, sadrže iskaze veštaka koji često budu nedovoljno jasni, na jeziku koji nije precizan, koji sadrži niz nerazumljivih izraza, i ne daju jasan zaključak veštačenja. Uočeno je takođe da se usled nejasnih osnovnih veštačenja javlja, potreba za super-veštakom koji bi razjasnio postojeće nedoslednosti i dao platformu za dalje sudsko odlučivanje u postupku. Pored pisanih mišljenja veštaka, usmena izlaganja stručnjaka pred sudom takođe nailaze na niz prepreka. U okvirima domaćeg tržišta, prethodno takođe ukazuje na razlike koje postoje u kvalitetu rada veštaka koji vrše svoju delatnost samostalno, od onih koji svoje profesionalne kapacitete oblikuju u okvirima velikih stručnih revizorskih kuća. Ovo bi se moglo objasniti činjenicom da osobe koje rade u okviru prepoznatih kompanija, usled rigidnije kontrole od strane matičnih kompanija, proveru, zahteva za stalnim usavršavanjima u oblasti u kojoj rade, kao i dostupnosti različitim bazama podataka i informacija, imaju više mogućnosti za stalnom edukacijom. Takođe, kroz različite simulacije veštačenja, u okviru polaganja ispita koja zahtevaju različita inostrana udruženja za sertifikaciju u ekonomsko-finansijskoj oblasti, osobe koje rade u prepoznatim kompanijama imaju veću obavezu da zadrže svoju postojeću poziciju, ali i da se obučavaju kroz različite vidove kurseva, ali i priprema za verbalno izražavanje i prezentovanje rezultata koji su od izuzetne važnosti za posao sudskog veštaka. Dalje, zbog polaganja kao i zadržavanja raznih vidova sertifikata, neophodno je da se iste obnavljaju u određenom vremenskom periodu, što znači da osobe koji su finansijski forenzičari,

⁵⁵⁰ Sindikat sudskih veštaka Srbije. (2016). *Ciljevi i uloga organizacije*. (pristup 10.05.2016.) [dostupno na: <http://ssvs.rs>]

⁵⁵¹ Seminar je organizovan u saradnji sa revizorskom kućom Deloitte Srbija, kao i Udruženjem za arbitražno pravo. Na seminaru je učestvovalo oko 60 učesnika, kao i uglednih stručnjaka, advokata i studenata Pravnog fakulteta. Izlaganje na temu „*Finansijsko veštačenje i računovodstvena forenzika u arbitražnim i sudskim postupcima*“ održale su g-đa Aleksandra Petrović ovlašćeni procenjivač, član Američkog udruženja procenitelja (ASA) i sudski veštak za ekonomsko-finansijsku oblast, kao i g-đa Miroslava Gaćeša ovlašćeni revizor, član Udruženja ovlašćenih javnih računovođa Velike Britanije (FCCA), Međunarodne asocijacije profesionalnih menadžera za upravljanje rizicima i Udruženja internih revizora Srbije.

odnosno veštaci u oblasti ekonomsko-finansijske forenzike, moraju kontinuirano održavati i obnavljati postojeća znanja uz konstantne inovacije.

Na osnovu prethodno navedenih problema i navoda različitih pomenutih autora, kao i sprovedenih istraživanja, u narednom delu biće dat rezime i predlozi određenih aktivnosti koje bi mogle biti od koristi za poboljšanje procesa ekonomsko-finansijske forenzike i veštačenja u našoj državi.

6.6 Predlozi u svrsi unapređenja ekonomsko-finansijske forenzike u Republici Srbiji

Uopšteno govoreći, finansijske istrage jesu veoma dinamične iz razloga konstantnih promena i novih šema protivpravnog prisvajanja sredstava. U tom smislu, usled sve više komplikovanijih načina izvršenja kriminalnih radnji, neophodno je prokativnije vođenje samih finansijskih istraga. Ovo bi značilo formiranje timova osoba različitih profila koji su stručni da pomognu oko pribavljanja dokaza za postojeća i nova krivična dela i tako podigli kvalitet istrage na viši nivo. Ovde se misli, pre svega da sem uključenja tužilaštva i policije jesu neophodna znanja od strane računovodstvenih i finansijskih forenzičara koji zbog posedovanja znanja iz različitih oblasti i istraživačkog mentaliteta čine izuzetnu pomoć u finansijskim istragama te je njihova afirmacija u smislu profesionalnog zvanja i sertifikacije neophodna. Takođe, u analizi *Strategije istraga finansijskog kriminala 2015-2016. godine*, primetna je slaba koordinacija organa koji učestvuju u istrazi finansijskog kriminala, gde je takođe napomenuto da je pomoć finansijskih forenzičara u smislu njihovog angažovanja u istragama od vitalne važnosti. Dajući prikaz analize zastupljenosti krivičnih dela protiv privrede u Republici Srbiji, evidentno je da je u proteklih nekoliko godina privredni, odnosno finansijski kriminalitet u porastu. Ovo upućuje na još jedan od razloga, da bi uvođenje profesije forenzičkog računovođe, ali i njegove pomoći po ugledu na pomenuta iskustva drugih država u Evropi i SAD bila od izuzetne važnosti.

Kada je reč o samom veštačenju, problemi u ovoj oblasti potvrđeni su i kroz različita istraživanja počevši od Centra za liberalno demokratske studije, Agencije za borbu protiv korupcije, ali i stručnih lica iz ove oblasti, posebno u poslednjoj deceniji. Naime, analizom pomenutih istraživanja navodi se da, iako veštačenje ima izuzetno značajan uticaj na donošenje presude u smislu prihvatanja nalaza veštaka od strane suda u većini slučajeva, njihova objektivnost, ali i stručnost jeste dovedena u pitanje, što je često bio razlog za nova veštačenja. U tom smislu smatramo da bi kroz veću kontrolu kvaliteta veštaka, obaveznu edukaciju u specijalizovanoj oblasti, sertifikovanja i objavljivanja javno dostupnih rezultata i dostignuća u pomenutim oblastima, stranke mogle pri izboru veštaka imati uvid u njihovu dosadašnju 75 priju kompetencije što bi na taj način moglo povratiti poverenje u kvalitet samog veštačenja. Kada je reč o profesionalnom usavršavanju i edukaciji, u registrima sudskih veštaka u Evropi i SAD na

primer, mogu se pored imena i prezimena videti i podaci o kompaniji u kojoj je zaposlen veštak, kao i sertifikaciji koju isti poseduje, dok u našem registru podaci o usavršavanju u ovoj oblasti i eventualnom sertifikovanju ne postoje.

Dalje, samo nekolicina visokoškolskih ustanova ekonomskih usmerenja u Republici Srbiji, nudi predmete forenzičkog računovodstva, što je nedovoljno i u tom smislu trebalo bi uložiti veće napore u pogledu izučavanja i veće prepoznatljivosti ove oblasti. Ovo znači da bi fakulteti ekonomskih usmerenja uvođenjem više predmeta koji se tiču forenzičkog računovodstva doprineli da se studenti završnih godina zajedno sa svojim mentorima više posvete edukaciji i istraživanju ove oblasti u našoj državi. Sa druge strane, neophodno je i da se postigne transparentnost podataka o privrednim društvima za koje je pokrenut postupak u oblasti privrednog kriminala, kao i lažnog finansijskog izveštavanja (kao što je to slučaj u SAD npr.), kako bi se na osnovu analize takvih kompanija eventualno mogle utvrditi crvene zastavice koje bi bile vidljive u njihovim finansijskim izveštajima. Takvi izveštaji mogli bi biti predmet izučavanja i analize mnogih akademskih institucija, ali objavljivanja naučnih radova iz ove oblasti, u cilju novih saznanja i izučavanja oblasti ekonomsko-finansijske forenzike. U tom smislu značajnu ulogu u procesu kontinuiranog usavršavanja i etičkog ponašanja imaju i univerziteti i fakulteti u postavljanju smerova i predmeta koji se izučavaju, ali i uticaju i odgovornosti profesora računovodstva u obrazovanju budućih praktičara i promociji ove vrste profesije. Kao potvrda prethodno navedenom, jeste i inicijativa pokrenuta od strane Sindikata sudskih veštaka Srbije čiji su napori usmereni na formiranje Akademije forenzike i veštačenja kao subspecijalističkih studija na određenim fakultetima kako bi se kasnije formirala i samostalna akademija koja bi imala ekonomsku struku kao jednu od studija.

Još jedan od problema, jeste uvođenje profesionalno stručnog zvanja sertifikovanog forenzičkog računovođe i samim tim obavezne edukacije i usavršavanja kroz različite programe i izgrađene kriterijume. Pošto takav sistem kod nas još uvek ne postoji, bilo bi od izuzetne koristi da i u Srbiji pre svega bude uvedeno prethodno pomenuto zvanje, a samim tim i uslovi za njegovo sertifikovanje kao što je to urađeno u Republici Hrvatskoj i Republici Srpskoj, na primer. Takođe, od značaja bi bila saradnja sa fakultetima ekonomskih usmerenja i predmetima na kojima se izučava forenzičko računovodstvo. Na primer, u procesu sertifikacije odnosno njenog polaganja određeni ispiti bi se mogli priznati ili pak njeni određeni delovi, ukoliko je kandidat već izučavao taj materijal i gradivo na fakultetu, kao što je to na primer slučaj za polaganje za ovlašćenog revizora pri Komori ovlašćenih revizora. Sa druge strane i praktičari sa svojim iskustvom bi uz saradnju sa bivšim fakultetima na kojima su studirali, mogli podeliti iskustva iz prakse koja mogu poslužiti za različite analize i njihova javna objavljivanja, gde bi se na ovaj način mogle spojiti naučna i praktična dostignuća iz ove oblasti.

Stoga, na ovako definisan način edukacije, imali bismo sa jedne strane akademske institucije koje su na izvoru znanja, stručne kadrove iz oblasti finansijske forenzike, koji nakon školovanja i posle određenog broja godina rada praksi i sticanja iskustva, uz održavanje kontakta sa bivšim fakultetima, bi mogli prenositi svoja iskustva iz prakse. Na taj način pomogli bi u pružanju

neprocenjivog znanja i primera iz praktičnog rada, dok bi se kroz studije slučaja na fakultetima izučavale i analizirale različite šeme finansijskih prevara, pratili trendovi, razvijali različiti modeli upozorenja od kriminalnih radnji kao i mogući načini njihovog detektovanja. Transparentna i javno dostupna evidencija liste privrednih društava koji su u proteklom periodu bili osuđeni za različite vidove finansijskih prevara, ne samo da bi poslužile za razne vidove analiza kroz korišćenje naučnih metoda i njihovih rezultata koji bi se mogli koristiti u samom veštačenju, već bi i vratile poverenje javnosti da će počinioци kriminalnih aktivnosti biti izvedeni pred sud. Iako, relativno mlada naučna disciplina, finansijska forenzika koja je u povoju, nesumnjivo bi mogla u narednom periodu da bude jedna od traženijih oblasti te je njeno unapređenje i razvoj neophodan i razumljivo zahteva više pažnje kako u akademskoj zajednici tako i u praksi. Uvođenjem predmeta finansijske forenzike, odnosno forenzičkog računovodstva na fakultetima, uvođenjem stručnog profesionalnog zvanja ovlašćenih forenzičkih računovođa i njihovim angažovanjem u smislu pomoći tužilaštvu, uspostavljanjem insitucija koji će sprovoditi njihovu sertifikaciju, njihovim zahtevima, stalnim usavršavanjem kao i kontinuiranoj saradnji sa akademskim zajednicama, kroz spoj prakse i teorije, moglo bi se umnogome doprineti boljem stanju ekonomsko-finansijske forenzike u Republici Srbiji.

ZAKLJUČAK

Posmatrano kroz istoriju, može se zaključiti da su prevare stare isto koliko su i aktivnosti njihove detekcije i otkrivanja. Posebno u protekloj deceniji, korporativni skandali su, neretko koristeći lažno finansijsko izveštavanje, poljuljali poverenje u kvalitet finansijskog izveštavanja i njegovu kontrolu, ali i naneli značajnu štetu kako kompanijama, tako i privredi. U radu, kroz datu retrospektivu najpoznatijih računovodstvenih skandala i njihovu analizu, može se zaključiti da su osnovni razlozi pojave forenzičkog računovodstva upravo zaštita imovine i detektovanje različitih tehnika činjenja kriminalnih radnji. Iz tog razloga, forenzičko računovodstvo, kao posebna disciplina, javilo se kao odgovor na raznovrsne tipove prevara i kriminalnih radnji koji su se pojavljivali kroz istoriju u različitim državama širom sveta. Korporativni skandali su kroz različite vidove i šeme prevara, njihovu kompleksnost i promenljivost kroz vreme, uslovili i neophodnost postojanja forenzičkih ispitivanja kriminalnih radnji. U tom smislu, forenzičko računovodstvo je dalo svoj doprinos kao jedna od metoda otkrivanja različitih vidova prevara, ali i prikupljanja dokaza koji će biti validni za sud i izvesti počiniocima kriminalnih aktivnosti pred lice pravde. Stoga, može se zaključiti da je potvrđena prva hipoteza koja glasi:

H1: Korporativni skandali i lažno finansijsko izveštavanje uslovili su razvoj forenzičkog računovodstva i njegove primene u istrazi i otkrivanju različitih vidova prevara u privrednim društvima.

Rešavanje različitih slučajeva korporativnih skandala, ispraćen je novim reformama i unapređenjem, kao i izmenama, dopunama ili donošenjem novih zakona u okviru računovodstvene i revizorske regulative, kako bi se u budućnosti izbegli ponovni propusti. U tom smislu, interna kontrola i revizija, pretrpele su određene izmene i korekcije u smislu upravljanja rizikom od kriminalnih radnji, uključujući povećani profesionalni skepticizam, ali i dodatne istrage u smislu identifikacije, procene i reagovanja na prevare u privrednom društvu, kao i činjenice da ocena revizijskih dokaza i korigovanje revizije trebaju biti kontinuirani proces. Takođe, različite države širom sveta, su nakon korporativnih neuspeha, usvojile rigidnije zakone i propise, u smislu prevencije pojavljivanja kriminalnih aktivnosti u organizacijama. U radu su predložene najvažnije izmene i dopune zakonske i profesionalne regulative kako u SAD, tako i državama Evrope, koje su doprinele povećanoj rigidnosti finansijskog izveštavanja, ali i snažnijem i kvalitetnijem sistemu kontrola. Formiranje Komiteta sponzorskih organizacija (COSO), ali i donošenje zakona SOX, takođe su ukazali na neophodnost istrage kriminalnih radnji i razvoja forenzičkog računovodstva. Na osnovu prethodno pomenutog, potvrđena je druga hipoteza koja glasi:

H2: Korporativni skandali i lažno finansijsko izveštavanje uslovili su izmene, dopune i usvajanje novih zakona i standarda u okviru računovodstvene i revizorske regulative u cilju sprečavanja budućih kriminalnih aktivnosti.

Kada je reč o delima privrednog kriminaliteta, u svetu kao i kod nas u protekloj deceniji, ovaj vid kriminaliteta prati rastući trend. Iako određene studije i istraživanja ukazuju na blagi pad određenih tipova privrednog kriminaliteta, potrebno je biti izuzetno oprezan kod njegove interpretacije. Naime, postavlja se pitanje da li su određeni tipovi privrednog kriminaliteta u padu, ili su klasične metode i tehnike neefikasne kod njihovog detektovanja i otkrivanja. Ono što jeste primetno, jeste da je visokotehnološki kriminal opasnost nove ere, kao i da su procene njegovog porasta u budućnosti vrlo zabrinjavajuće. Stoga, forenzička ispitivanja i forenzičke metode postaju sve više zastupljene u različitim vidovima ispitivanja privrednog kriminaliteta, koji takođe predstavlja opasnost i kamen spoticanja i u našoj državi. Analizom postojećeg stanja privrednog kriminaliteta u Republici Srbiji, utvrđeno je da je i dalje krivično delo utaje poreza najzastupljenije krivično delo protiv privrede, kao i da je ovo krivično delo visokorizično i za pranje novca. Pranje novca zajedno sa koruptivnim aktivnostima i dalje predstavlja pretnju po privredni sistem i omogućava izvršenje kriminalnih aktivnosti kroz različite vidove postupaka, uključujući falsifikovanje identifikacionih dokumenata, zloupotrebe odgovornih lica u privrednim društvima, ali i sumnjive upotrebe odobrenih kredita. Smatramo da bi finansijski forenzičari mogli dati svoj doprinos u ovoj oblasti kroz svoju pomoć u istragama i pomoći tužiocima u podizanju optužnice, čije su aktivnosti predložene i *Strategijom istraga finansijskog kriminala u periodu od 2015-2016. godine*.

26

Kada je reč o privrednim prestupima, značajno je napomenuti da najveće učešće u svim privrednim prestupima za osuđena odgovorna lica, jeste iz oblasti računovodstva. Zaključuje se da odgovorna lica privrednih društava ne posvećuju dovoljno pažnje računovodstvu i njegovoj zakonskoj regulativi, što dodatno usložnjava transparentnost poslovanja, otežava njegovo normalno funkcionisanje i nanosi značajne štete privrednom sistemu. U tom smislu revizija kao ocena finansijskih izveštaja kao njihovog fer i istinitog prikazivanja, doprinosi kvalitetu finansijskog izveštavanja i kroz funkciju računovodstvene kontrole i detekcije grešaka, doprinosi unapređenju računovodstvenih aktivnosti.

U istraživanju koje je sprovedeno u disertaciji, na uzorku 100 javnih društava, došlo se do sledećih rezultata: privredna društva koja imaju pogoršanu likvidnost posmatranu kroz brzi ratio, nižu profitabilnost posmatranu kroz neto marginu, pogoršanu poslovnu aktivnost u smislu nižeg koeficijenta obrta poslovne imovine i niže prosečne neto zarade, imaju veću sklonost ka nekvalitetnom finansijskom izveštavanju koje rezultira uvećavanjem ili smanjenjem finansijskog rezultata. S obzirom na to da je finansijski rezultat jedna od osnovnih determinanti uspešnosti poslovanja privrednog društva, kroz njegovu manipulaciju, privredna društva mogu isti oblikovati prema svojim ciljevima. Rezultati upućuju, da pomenuti pokazatelje treba posmatrati sa aspekta crvenih zastavica, odnosno upozorenja, pre nego u determinisanju privrednih društava kao manipulatora rezultatom. Ipak, cilj istraživanja bio je na ukazivanju značaja kvalitetnog i fer finansijskog izveštavanja jer u suprotnom, nekvalitetno finansijsko izveštavanje može lako preći u lažno finansijsko izveštavanje čije su posledice detaljno opisane u radu, a koje mogu naneti

značajne štete kako privrednim društvima, tako i celokupnoj privredi, a samim tim dodatno opteretiti pravosudni sistem kroz pokretanje sudskih postupaka i njihovu istragu. Ovim su potvrđene i treća i četvrta hipoteza od kojih smo pošli u radu, a koje glase:

H3: *Nekvalitetno finansijsko izveštavanje privrednih društava doprinosi pogrešnom iskazivanju finansijskog rezultata i pogrešnom prikazivanju položaja privrednog društva,*

H4: *Pogoršani finansijski pokazatelji profitabilnosti, likvidnosti, kao i poslovne aktivnosti mogu ukazati na rizik od nekvalitetnog finansijskog izveštavanja koje može imati uticaj na pogrešno iskazan finansijski rezultat privrednog društva.*

Kako je u današnjem sve kompleksnijem poslovnom okruženju pojava različitih tipova privrednog kriminaliteta sve učestalija, evidentno je da je forenzičko računovodstvo od izuzetne važnosti kao pomoć u različitim vidovima finansijskih istraga. Kao jedan od glavnih delova forenzičkog računovodstva jeste i ekonomsko-finansijsko veštačenje, koje kroz svoja savremena naučna saznanja daje forenzički doprinos oceni relevantnih činjenica validnih za sud. Međutim, obzirom da pravnici i organi koji vode postupak ne poseduju dovoljno znanja u smislu razrešenja svih pitanja, a posebno pitanja koja se tiču privrednog kriminaliteta, iz tog razloga neretko je neminovno sprovesti ekonomsko-finansijsko veštačenje kao dokaznu radnju u sudskom postupku. U tom slučaju se forenzički računovoda može pojaviti i uložiti veštaka ekonomsko-finansijske struke, odnosno u slučaju kada je za utvrđivanje ili ocenu određene značajne činjenice neophodna ekspertiza koja se tiče različitih ekonomsko-finansijskih pitanja. Tada veštak, kroz svoj stručni nalaz i mišljenje, pomaže sudu da se utvrdi istina, gde će ishod samog postupka na sudu upravo zavisiti od kvaliteta nalaza i mišljenja sudskog veštaka. U tom smislu, sudski veštak ekonomsko-finansijske struke ima izuzetnu odgovornost ali i obavezu, da u svom izlaganju nepristrasno odgovara na pitanja struke, kao i da razreši pitanja koja se tiču ekonomsko-finansijskog karaktera te je neophodno aktualizovati značaj forenzičkog računovodstva i njegove uloge u dokaznom postupku. Stoga, zaključuje se da ekonomsko-finansijsko veštačenje predstavlja značajnu dokaznu radnju posebno u krivičnom postupku i ispitivanju privrednog kriminaliteta. Ovim je potvrđena i peta hipoteza koja glasi:

H5: *Ekonomsko-finansijsko veštačenje kao deo forenzičkog računovodstva jeste od izuzetne važnosti u postupku validnosti dokaza u istragama privrednog kriminaliteta.*

Jedan od problema koji je istaknut u radu, jeste i pitanje kontinuirane edukacije veštaka. Različiti autori pomenuti u radu, posebno su ukazivali na problematiku koja se tiče samog usavršavanja i edukacije veštaka, kao i afirmacije ove profesije. S obzirom da u registru sudskih veštaka Republike Srbije, koje trenutno broji skoro 7.000 veštaka, čak skoro jednu četvrtinu čine veštaci ekonomsko-finansijske struke, od vitalne važnosti je ukazati na neophodnost unapređenja ovog dela forenzičkog računovodstva. U tom smislu, neophodna je dodatna edukacija i afirmacija samog delokruga forenzičkog računovodstva, njegovog značaja i važnosti za obezbeđivanje

dokaza u sudskom postupku, posebno dela privrednog kriminaliteta. Različite profesionalne organizacije u SAD, ali i državama Evropske unije koje se bave razvojem i edukacijom ovlašćenih računovođa širom sveta, procenjuju da će potreba za profesijom forenzičkih ispitivanja u oblasti računovodstva imati rastući trend. Sve veći broj sudskih sporova u oblasti privrednog kriminaliteta koji takođe postaju sve kompleksniji i složeniji, zahtevaće i specifična znanja i veštine iz oblasti prava kao i ekonomije, te se može očekivati da će edukacija i usavršavanje u oblasti forenzičkog računovodstva biti sve neophodnija. Takođe, najveća organizacija za ovlašćene ispitivače prevara ACFE, u svom istraživanju pomenutom u radu, pokazuje da posedovanje sertifikata za ovlašćenog ispitivača prevare (CFE), značajno utiče na povećanje zarade u odnosu na ispitivače prevara bez sertifikacije, čime se ukazuje da je usavršavanje i akreditacija u ovoj oblasti prepoznata i adekvatno nagrađena. Takođe, kada je reč o našoj državi, u radu je istaknut i stav iznet na seminaru održanom na Pravnom fakultetu, a čija je glavna tema bila vezana upravo za finansijsko veštačenje. Naime, neki od zaključaka jesu i primetne razlike kada je reč o kvalitetu samostalnih veštaka i onih koji posluju u okviru velikih stručnih revizorskih kuća, gde upravo imaju veću obavezu, ali i mogućnost za usavršavanjem i sertifikovanjem, što je očigledno prepoznato u radu veštaka i njihovom usmenom izlaganju pred sudom. Na osnovu prethodno pomenutog, može se zaključiti da je potvrđena i šesta hipoteza koja glasi:

H6: Kontinuirano usavršavanje i edukacija veštaka ekonomsko-finansijske struke unapređuje kvalitet veštačenja u oblasti istraga privrednog kriminaliteta.

Dalje, smatramo da po ugledu na države Evropske Unije i SAD, gde se kroz javni registar sudskih veštaka mogu videti dosadašnja dostignuća veštaka koja su akreditovana kroz različite vrste sertifikata i članstva odgovarajućih udruženja, da bi isto trebalo biti slučaj i u našoj državi. Akademske institucije bi takođe mogle dati svoj doprinos kroz proširivanje i korigovanje svoj studijskih programa u cilju edukovanja i izučavanja forenzičkog računovodstva. Dalje, uvođenje profesionalno stručnog zvanja sertifikovanog forenzičkog računovođe i samim tim obavezne edukacije i usavršavanja kroz različite programe i izgrađene kriterijume, jeste od izuzetne važnosti, posebno posle usvajanja *Strategije istraga finansijskog kriminala 2015-2016. godine*. U radu su kroz analizu stanja i osnovnih problema veštačenja u Republici Srbiji, istaknuti razlozi za potrebom postojanja institucija koje bi pružale usluge edukovanja u oblasti ekonomsko-finansijskog veštačenja, ali i različitih vidova usavršavanja, kroz seminare, stručne skupove, polaganja stručnih ispita, kao i uslova za zadržavanje članstva unutar datih institucija. Samim tim, potvrđena je i poslednja, sedma hipoteza koja glasi:

H7: Neophodan je veći broj profesionalnih tela u Republici Srbiji koji bi se bavili edukacijom i sertifikovanjem forenzičkih računovođa kao što je to slučaj u državama Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država, u cilju unapređenja oblasti ekonomsko-finansijske forenzike.

Na kraju, može se zaključiti da forenzičko računovodstvo i ekonomsko-finansijsko veštačenje kao njegov podsistem, čine vitalne delove ekonomskog, ali i pravnog sistema, te je

njihova uloga od izuzetne važnosti za nesmetano funkcionisanje privrede, ispitivanje finansijskog kriminaliteta, ali i obezbeđenje dokaza u krivičnom postupku. U sve složenijem i dinamičnijem poslovnom okruženju, ekonomsko-finansijska forenzika postaje neizostavan deo u postupku rešavanja i ispitivanja ekonomskih destruktivnih pojava, ali i pronalaženju odgovornih lica za njihovu činidbu. Takođe, kroz blagovremeno sprečavanje budućih počinitelaca, kroz kontinuiranu bitku sa različitim vidovima ekonomskog kriminaliteta, ekonomsko-finansijska forenzika ima i društveni značaj. S obzirom da će ekonomsko-finansijska forenzika i u budućnosti činiti supstantivno sredstvo dokazivanja krivičnih dela privrednog kriminaliteta, smatramo da je naš doprinos u aktuelizaciji problema i značaja ekonomsko-finansijske forenzike u tome veći. Takođe, pošto su kriminalne aktivnosti zastupljene u svim sferama društva i čine teret kako razvijenim tako i manje razvijenim državama, verujemo da će ova tema i uloga ekonomsko-finansijske forenzike, u cilju njihovog suzbijanja, biti predmet novih razmatranja kao i daljih istraživanja.

LITERATURA

1. About Business Crime Solutions Inc. (2013). *What is Money Laundering?* (pristup: 10. 06. 2013) [dostupno na: http://www.moneylaundering.ca/public/law/what_is_ML.php]
2. ACFE. (2016). *Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse*. (pristup: 10.05.2016) [dostupno na: <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfe-public/2016-report-to-the-nations.pdf>]
3. ACFE. (2016). *Step 4 - Pass the CFE Exam*. (pristup 10.03.2016.) [dostupno na: www.acfe.com/details-of-exam.aspx]
4. Agencija za borbu protiv korupcije Republike Srbije. (2013). *Verifikacija rizika iz planova integriteta i analiza uspešnosti samoprocene organa javne vlasti -Sistem pravosuđa*. (pristup 10.04.2016.) [dostupno na: http://www.acas.rs/wpcontent/uploads/2012/06/Izvestaj_o_sistemu_pravosudja_-_Final.pdf]
5. Agrawal, S., & Sharma, R. (2009). *Beat This: Satyam Won Awards for Corporate Governance*. (pristup: 12.12.2013.) [dostupno na: <http://www.vccircle.com/news/technology/2009/01/09/beat-satyam-won-awards-corp-governance-internal-audit>]
6. Albrecht, S., Albrecht, C., Albrecht, C., & Zimbelman, M. (2012). *Fraud Examination*. Mason, OH: South-Western.
7. Albrecht, W. S., Albrecht, C., & Albrecht, C. C. (2008). Current trends in fraud and its detection. *Information Security Journal: A global perspective*, 1-32.
8. Aleksić, Ž. (1996). *Veštačenje falsifikata dokumenata, rukopisa i novca*. Beograd: Glosarijum
9. Amadeo, K. (2013). *Savings and Loans Crisis*. (pristup: 18.01.2014.) [dostupno na: http://useconomy.about.com/od/grossdomesticproduct/p/89_Bank_Crisis.htm]
10. Amat, I., i Gowhope, C. (2004). Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues. *Journal of Economic Literature*, UPF working paper no 49,. pristup: 10.05.2014) [dostupno na: <http://www.econ.upf.edu/docs/>]
11. American Board of Forensic Accountant. (2016). *Becoming a Certified Forensic Accountant®*. (pristup 04.02.2016.) [dostupno na: <http://abfa.us/>]

12. American Institute of CPAs. (2009). Characteristics and Skills of the Forensic Accountant. (pristup: 10.11.2014.) [dostupno na: <http://www.aicpa.org/InterestAreas/ForensicAndValuation/Resources/PractAidsGuidance/DownloadableDocuments/ForensicAccountingResearchWhitePaper.pdf>]
13. American Institute of CPAs. (2016). *CFF Eligibility Requirements*. (pristup 15.01.2016.) [dostupno na: <http://www.aicpa.org/InterestAreas/ForensicAndValuation/Membership/Pages/Overview%20Certified%20in%20Financial%20Forensics%20Credential.aspx>]
14. Anderson, C. E. (2012). *1873: Off the Rails*. (pristup: 14.11.2013.) [dostupno na: <http://www.library.hbs.edu/hc/crises/1873.html>]
15. Anderson, G. (2007). *CSFS – Careers in Forensic Science*, School of Criminology Simon Fraser University, Burnaby, B.C.
16. Arežina, N., Knežević, G., Simeunović, N., & Vukićević, S. (2014). Forenzički računovođa-Urođena osobina ili veština koja se stiče? *FINIZ Međunarodna naučna konferencija* Beograd: Univerzitet Singidunum. str. 131-134
17. Arežina, N., Mizdraković, V., & Knežević, G. (2014). Korišćenje interneta u visokotehnološkom kriminalu. *Međunarodna naučna konferencija Sinteza*, 277-281.
18. Arežina, N., Stefanović, D., Mizdraković, V., Džamić, V., & Alčaković, S. (2014). Zastupljenost krivičnih dela privrednog kriminaliteta i privrednih prestupa u Republici Srbiji. *XV Međunarodni skup Sinergija* Bijeljina: Univerzitet Sinergija., str. 106-111
19. Arjoon, S. (2005). Corporate Governance: An Ethical Perspective. *Journal of Business Ethics*, 61, 343-352.
20. Banović, B. (2002). *Obezbeđenje dokaza u kriminalističkoj obradi krivičnih dela privrednog kriminaliteta*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
21. Basilico, E., & Patelli, L. (2012). Asia's Enron: Satyam. *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, 4(2), str. 142-160.
22. Bates, D., Maechler, M. Bolker, B. & Walker, S. (2015). Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), str.1-48.
23. Beasley, M. S. (1996). An Empirical Analysis of the Relation Between Board of Director Composition and Financial Statement Fraud. *Accounting Review*, 71(4), str. 443-465.

24. Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R., & Lapides, P. D. (2000). Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms. *Accounting Horizons*, str. 441-454.
25. Begović, B. i dr. (2004). *Korupcija u pravosuđu*. Centar za liberalno-demokratske studije. Preuzeto 5. 5. 2016 sa http://www.clds.rs/pdf-s/Korupcija_u_pravosudju.pdf
26. Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i Forenzičko računovodstvo*. Zagreb: BELAX EXCELLENS.
27. Bell, T. B., Carcello, J. V., & Willingham, J. (1996). *Develeoping a decision aid for assesing the likelihood of fraudelent financial reporting*. Working paper.
28. Bell, T. B., Szykowny, S., & Willingham, J. J. (1993). *Assessing the likelihood of fraudulent financial reporting: A cascaded logit approach*. Working paper, KPMG, Peat Marwick.
29. Beneish, M. (1999). The Detection of Earnings Manipulation. *Financial Analysis Journal*, str. 24-36.
30. Berman, D. K., Schroeder, M., & Young, S. (2001). *Lucent Is Under Investigation By SEC for Accounting Practices*. (pristup: 12.11.2013.) [dostupno na: <http://online.wsj.com/article/0,,SB981685594426264892,00.html#mjDropdown>]
31. Bhasin, M. (2013). Corporate Accounting Fraud: A Case Study of Satyam Computers Limited. *Open Journal of Accounting*(2), str. 26-38.
32. Bhasin, M. (2013). Corporate Governance and Role of the Forensic Accountant: An Exploratory Study of an Asian Country. *International Journal of Contemporary Business Studies*, 4 (7), str.28-59
33. Black, W. K. (2009). *How to Create a Successful Pecora Investigation*. (pristup: 22.11.2013.) [dostupno na: http://www.huffingtonpost.com/william-k-black/how-to-create-a-successfu_b_230579.html]
34. Bloomberg Businessweek Magazine. (2004). *How Parmalat went sour* (pristup: 10.11.2013.) [dostupno na: <http://www.businessweek.com/stories/2004-01-11/how-parmalat-went-sour>]
35. Bologna, J., & Lindquist, R. (1995). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. New York: John Wiley and Sons.

36. Bonner, S. E., Palmrose, Z.-V., & Young, S. M. (1998). Fraud Type and Auditor Litigation: An Analysis of SEC Accounting and Auditing. *The Accounting Review*, 73(4), str. 503-532.
37. Bošković, M. (1999). *Kriminološki rečnik*. Novi Sad: Matica Srpska.
38. Bradford, M. (2003). Shake up Down Under. *Business Insurance*, 37(16), 134-135.
39. Brčanski, B. (2011). Osnovne karakteristike i posledice pranja novca na globalnom tržištu. *Montenegrin Journal of Economics*, VII(1), 109-116.
40. Brief, A., Dukerich, J., Brown, P., & Brett, J. (1996). What's wrong with the Treadway Commission Report? *Journal of Business Ethics*, 2(15), 183-192.
41. Buckless, F. A., Beasley, M. S., Glover, S. M., & Prawitt, D. F. (2002). *Auditing Cases: An Active Learning Approach*. Prentice Hall.
42. Buckstein, J. (2011). *Forensic Accounting, Part 1: Far From a Recent Phenomenon*. (pristup 29.11.2013.) [dostupno na: http://www.cga-pdnet.org/Non_VerifiableProducts/ArticlePublication/ForensicAccounting/ForensicAccounting_p1.pdf]
43. BusinessMart.com. (2013). *The History of Franchising*. (pristup: 29.11.2013) [dostupno na: <http://franchises.businessmart.com/the-history-of-franchising-print.php>]
44. Cadbury, A. (1992). *The Financial Aspects of Corporate Governance*. London: The Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance and Gee and Co. Ltd.
45. Centar za liberalno-demokratske studije. (2014). *Izveštaj o proceni korupcije-Srbija*. Beograd: CLDS. (pristup: 03.05.2016) [dostupno na: http://seldi.net/fileadmin/public/PDF/Publications/CAR_Serbia/CAR_Serbia_RS_final.pdf]
46. Clikeman, P. M. (2003). *The Greatest Frauds of the (last) Century*. (pristup: 18.11.2013.) [dostupno na: http://www.newaccountantusa.com/newsFeat/wealthManagement/Clikeman_Greatest_Frauds.pdf]
47. Coperland, M. (1968). Income smoothing. *Journal of Accounting Research*, 6, 101-116.
48. Cressey, D. (1950). The criminal violation of financial trust. *American Sociological Review*, 15(6), 738-743.
49. Crumbley, L. (2001). Forensic Accounting: Older Than You Think. *Journal of Forensic Accounting*, 2 str. 181-202

50. Crumbley, L., & Apostolou, N. (2007). America's First High-Profile Forensic Accountant. *A Professional Development Journal for the Consulting Disciplines*, str. 16-19.
51. Czemey, K., Schmidt, J. J., & Thompson, M. A. (2014). Does Auditor Explanatory Language Increased Financial Misstatement Risk? *The Accounting Review*, 89(6), str. 2115-2149.
52. Dahli, G. (2008). Forensic accounting and auditing compared and contrasted to traditional accounting and auditing. *American Journal of Business Education*, 1(2), str. 115-126.
53. Dechow, P., Ge, W., Larson, C., & Sloan, R. (2010). Predicting Material Accounting Misstatements. *Contemporary Accounting Research*, 28(1), str. 18-82.
54. Dr. Ling-Feng, H., & Yao-Tsung, T. (2005). Information Asymmetry, Creative Accountings and Moral Choice. *The Journal of American Academy of Business, Cambridge*, 64-73.
55. Elections.HarpWeek. (2002). *The Presidential Elections 1860-1920*. (pristup: 14.11.2013.) [dostupno na: <http://elections.harpweek.com/1876/Events-1876.htm>]
56. Esadze, L. (2016). *Antikorupcijske organizacije, institucije, mreže i inicijative*. (pristup 01.06.2016.) [dostupno na: <http://www.info-evropa.rs/wp-content/uploads/2013/11/antikorupcijske-organizacije-institucije-mreze-i-inicijative-referentni-linkovi.pdf>]
57. Ethics Resource Center. (2013). *National Business Ethics Survey*. Arlington: Ethics Resource Center. (pristup: 10.09.2013.) [dostupno na: <https://www.ethics.org/eci/research/eci-research/nbes/nbes-reports/nbes-2013>]
58. Faber, D. (2005). Restoring Trust after Fraud: Does Corporate Governance Matter? *The Accounting Review*, 80(2), 539-561.
59. Fama, E. (1980). Agency Problems and Theory of the Firm. *The journal of political economy*, 26(2), str. 288-307.
60. Fanning, K., & Cogger, K. (1998). Neural Network Detection of Management Fraud using Published Financial Data. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, 7(1), str. 21-41.
61. Federal Reserve Bank of St. Louis (1933). *Banking Act of 1933*, (pristup: 08.10.2013.): [dostupno na: https://fraser.stlouisfed.org/scribd/?item_id=15952&filepath=/docs/historical/ny%20circula rs/1933_01248.pdf]

62. Fenton, E. (2007). *Wading Into Litigation Support*. (pristup: 11.14.2013.) [dostupno na: <http://www.journalofaccountancy.com/Issues/2007/Aug/WadingIntoLitigationSupport.htm>]
63. Feroz, E. H., Kwon, T. M., Pastena, V., & Park, K. J. (2000). The efficacy of red flags in predicting the SEC's targets: An artificial neural networks approach. *International Journal of Intelligent Systems in Accounting, Finance, and Management*, 9(3), str. 145-157.
64. Financial Executive magazine. (2014). *A Discussion With the Anti-Fraud Collaboration*. (pristup: 10.11.2014) [dostupno na: http://www.financialexecutives.org/KenticoCMS/Financial-Executive-Magazine/2014_02/A-discussion-With-the-Anti_Fraud-Collaboration.aspx#axzz3KmZ7FTpQ]
65. Flesher, D. L., & Flesher, T. K. (1986). Ivar Kreuger's Contribution to U.S. Financial Reporting. *Accounting Review*, 61(3), str. 421-434.
66. Foster, R. (2008). *It's All About Evil*, AuthorHouse, Bloomington, Indiana
67. Van Peurse, K., Zhou, M., Flood, T. & Buttimore, J. (2007). *Three Cases of Corporate Fraud: An Audit Perspective*. University of Waikato, Accounting. (pristup: 11.15.2013.) [dostupno na: http://researchcommons.waikato.ac.nz/bitstream/handle/10289/1671/Accounting_wp_94.pdf?sequence=1]
68. Gerboth, D. (1987). The Conceptual Framework: Not Definitions, but Professional Values. *Accounting Horizons*, 1(3), str. 1-8.
69. Gibson, C. H. (2011). *Financial Reporting and Analysis: Using Financial Accounting Information*. Mason: South-Western Cengage Learning.
70. Gold, M., & Levi, M. (1994). *Money-laundering in the UK: An Appraisal of Suspicion-Based Reporting*. The Police Foundation/University of Wales.
71. Golden, T., Skalak, S., Clayton, M. i Pill, J. (2006). *A Guide to Forensic Accounting Investigation*. New Jersey: John Wiley & Sons.
72. Green, B., & Choi, J. (1997). Assessing the risk of amnagement fraud through neural network technology. *Auditing: A Journal of Theory and Practice* 16(1), str. 14-28.
73. Grubač, M. (2014). Otvaranje istrage prema novom Zakoniku o krivičnom postupku. *Pravni zapisi*, str. 217-234.
74. Guan, L., Kaminski, K. A., & Wetzel, S. T. (2004). Ratio Analysis-predictor of fraud? *Advanced in Public Inierest Accounting* 19(1), str.17-34.

75. Hansen, J. V., McDonald, J. B., Messier, W. F., & Bell, T. B. (1996). A generalized qualitative response model and the analysis of management fraud. *Management Science*, 42(7), str. 1022-1032.
76. Haron, D., Dordeski, M. V., & Lahman, L. (2009). Bad Mules: A Primer on the Federal False Claims Act. *Michigan Bar Journal*, str. 22-25.
77. Herman, M. L. (2010). *A brief history of franchising* (pristup: 27.11.2013) [dostupno na: <http://www.franchise-law.com/Franchise-Law-Overview/A-Brief-History-of-Franchising.shtml>]
78. Holder, E. Mason, K. & Rodriguez, N. (2015) *The Impact Of Forensic Science Research And Development*, U.S Department of Justice, Washington DC.
79. Holt, A., & Eccles, T. (2002). Accounting practice in the Post-Enron era: The implications for the financial statements in the property industry. *Briefings in Real Estate Finance*, 2(4), 326-340.
80. Hoopwood, W. S., Leiner, J. J., & Young, G. R. (2014). *Forenzičko računvodstvo*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
81. Ibrahimpašić, B. (1963). *Politički delikt: prilog učenju o krivičnim djelima protiv države*. Sarajevo : Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša"
82. Ignjatović, D. (2011). *Kriminologija*. Beograd: Dosije
83. ¹Institute of Certified Forensic Accountant. (2016). *Forensic Global*. (pristup 10.03.2016.) [dostupno na: <http://www.forensicglobal.org/>]
84. Institute of Chartered Accountants in England & Wales . (2016). *Forensic and expert witness*. (pristup 06.02.2016) [dostupno na: <http://www.icaew.com/>]
85. Ivanović, A. (2015). Forenzičko-računovodstveno veštačenje poslovnih knjiga. *Ekonomski izazovi*, 4(8), str. 84-97.
86. Ivanović, A. B., & Ivanović, A. R. (2013). Pravci razvoja forenzike u državama Evrope. *Časopis departmana za pravne nauke Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru*, 2(1), str. str. 170-181.
87. Johnson, C. (2004). *Qwest to Pay \$250 Million in Fraud Probe*. (pristup: 05.11.2013.) [dostupno na: Washington Post: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A53148-2004Oct21.html?nav=rss_technology]

88. Jones, M. (2011). *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*. Chichester: John Wiley & Sons.
89. Jovanović, V. (2010). Istorijski aspekti razvoja berze i finansijskih tržišta u svetu. *Pravno-ekonomski pogledi*, 1(1), str.77-87.
90. Kahan, S. (2005). Bring' em back intact. *Accounting Today*, 19(18), str.14-16.
91. Kaparavlović, N (2011) *Uticaj kreativnog računovodstva na kvalitet finansijskog izveštavanja* Ekonomski horizonti. 13 (1), str. 155-168
92. Kassem, R., & Higson, A. (2012). The New Fraud Triangle Model. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(3), str. 191-195.
93. Kent, K., Chevalier S., Grance T. & Dang H. (2006). *Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response*, National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD.
94. Kirkos, E., Spathis, C., & Manolopoulos, Y. (2007). Data mining techniques for the detection of fraudulent financial statements. *Expert Systems with Applications*, 32(4), 995–1003.
95. Knezević G., Mizdraković, V., & Buhic, J. (2011). Komparativna analiza računovodstvenih sistema Kraljevine Norveške i Republike Srbije. *Singidunum revija*, 8 (2), str. 65-71.
96. Knežević, G. (2010). *Analiza finansijskih izveštaja*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
97. Knežević, G., & Pavić, V. (2009). *Arbitraža i ADR*. Beograd: Pravni fakultet .
98. Knežević, G., Mizdraković, V., & Arežina, N. (2012). Management as Cause and Instrument of Creative Accounting Suppression . *Management*, 17(62), str. 103-110.
99. Knežević, G., Mizdraković, V., & Arežina, N. (2012). Menadžment kompanije kao uzrok i instrument suzbijanja primene kreativnog računovodstva. *Management - Časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 17(62), str. 103-110.
100. Knežević, G., Stanišić, N., & Mizdraković, V. (2013). *Analiza finansijskih izveštaja*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
101. KPMG. (2016). *Global profiles of the fraudster: Technology enables and weak controls fuel the fraud*. KPMG International. (pristup: 01.06.2016) [dostupno na: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/profiles-of-the-fraudster.pdf>]

102. Krivični Zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013)
103. Lal Bhasin, M. (2013). Corporate Accounting Fraud: A Case Study of Satyam Computers Limited. *Open Journal of Accounting*(2), 26-38.
104. Lazarević, M., Ozra, A., Đindić, M., Lazarević, N., & Đurković, S. (2013). *Civilno društvo i građani u procesu eksterne revizije: Komparativna analiza međunarodne prakse sa preporukama za primenu u Srbiji*. Beograd: Centar za evropske politike.
105. Lister, M. (2007). A practical approach to fraud risk. *Internal Audit*, 64(6), 61-65.
106. Loebbecke, J. K., Eining, M. M., & Willingham, J. J. (1989). Auditors Experiences with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability. *A Journal of Auditing Practices & Theory*, 9, str.1-28.
107. Lovel, J. (2003). *Lawsuits: Coke breaking laws to boost sales*. (pristup: 15.9.2013.) [dostupno na: <http://www.bizjournals.com/atlanta/stories/2003/06/02/story7.html?page=all>]
108. Malinić, D. (2011). Etička dimenzija kvaliteta finansijskog izveštavanja. *Ekonomika preduzeća*, 59(5-6), str. 243-261.
109. Malone, N. (2012). *Salad Oil Swindle!* (pristup: 10.05.2013.) [dostupno na: <http://nymag.com/news/features/scandals/salad-oil-201>]
110. Manning, G. (2005). *Financial Investigation and Forensic Accounting*. Boca Raton: Taylor and Francis Group.
111. Markham, J. W. (2006). *A Financial History of Modern U.S Corporate Scandals: From Enron to Reform*. New York: M.E Sharpe
112. McMullen, D. A. (1996). Audit committee performance: An investigation of the consequences. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 15(1), str. 1-28.
113. Messmer, M. (2004). Exploring Options in Forensic Accounting. *National Public Accountant*, 5(3), str. 9-20.
114. Michigan Criminal Law, Chapter 86, Sec. 1529.
115. Milošević, M. (2004). Stanje, mogućnosti i perspektive veštačenja u oblasti informacionih tehnologija. *Savetovanje o zloupotrebama informacionih tehnologija (ZITEH)*. Tara.

116. Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2015). *Strategija istraga finansijskog kriminala za period od 2015-2016. godine*. (pristup: 10.05.2016.) [dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/vest/8960/strategija-istraga-finansijskog-kriminala-za-period-od-2015-do-2016-godine.php>]
117. Mirdala, R., Mizdraković, V., Arežina, N., & Stefanović, D. (2014). Kreativno računovodstvo-Od kreativnosti do zablude. *Međunarodna naučna konferencija FINIZ* (str. 5-7). Univerzitet Singidunum.
118. Moen, J. (2001). *John Law and the Mississippi Bubble: 1718-1720*. (pristup: 10.11.2013.) [dostupno na: <http://mshistory.k12.ms.us/articles/70/john-law-and-the-mississippi-bubble-1718-1720>]
119. Moffatt, M. (2008). *What is a Ponzi Scheme? How Do Ponzi Schemes Work?* (pristup: 16.11.2013.) [dostupno na: http://economics.about.com/od/financialmarkets/f/ponzi_scheme.htm]
120. Monks, R., Minow, N., & Patterson, J. (2004). *Corporate Governance: The American Board in Crisis – Enron 2002*. Malden: Blackwell Publishing Ltd.
121. Moody, M. (2013). *Lehman Brothers: Accounting Left to Interpretation*. (pristup: 07.09.2013.): [dostupno na: <http://www.fraudconferencenews.com/home/2013/6/24/lehman-brothers-accounting-left-to-interpretation>]
122. Mulford, C., & Comiskey, E. (2002). *The Financial Number Game*. John Wiley & Sons.
123. Murdock, H. (2008). The three dimensions of fraud. *Internal Auditor*, 65(4), sstr. 1-14.
124. Myers, R. (2003). Ensuring Ethical Effectiveness. *Journal of Accountancy*, 195(2), str. 28-33.
125. Neovisna udruga računovođa, poreznih savjetnika i finansijskih djelatnika. (2016). *Pravilnik o programu Ovlašteni računovodstveni forenzičar*. (pristup 15.05.2016.) [dostupno na: <http://www.hrvatski-racunovodja.hr/data/ovl-for/ovl-for-pravilnik.pdf>]
126. New Computer Express (1990). *Criminal Tendencies*, (pristup:07.06.2016.) [dostupno na: <http://www.infotextmanuscripts.org/criminal-tendencies.pdf>]
127. Nicević, M., & Stevanović, Č. (2008). *Krivično procesno pravo*. Novi Pazar: Forum Univerzitetskih nastavnika.

128. Nisbet, A., & Sheikh, A. (2007). Accounting Scandals: Does "Rules vs. Principles" Matter? *Tennessee CPA Journal*, str. 10-12.
129. Norris, F. (2001). *S.E.C. Accuses Former Sunbeam Official of Fraud*. (pristup: 17.10.2013.) [dostupno na: <http://www.nytimes.com/2001/05/16/business/sec-accuses-former-sunbeam-official-of-fraud.html>]
130. Novajlija, S. (2011). Forenzičko računovodstvo i uticaj kreativnog računovodstva na finansijske izveštaje. *Druga međunarodna konferencija "Ekonomija integracija"*, (str. 567-585). Tuzla.
131. Obringer, L. A. (2005). *How Cooking the Books Works*. (pristup: 15.03.2014.) [dostupno na: <http://money.howstuffworks.com/cooking-books10.htm>]
132. Office of the Comptroller of the Currency. (2016). *About the OCC*. (pristup 10.04.2016.) [dostupno na: <http://www.occ.gov/about/what-we-do/mission/index-about.html>]
133. Person, O. (1995). Using financial statement data to identify factors associated with fraudulent financial reporting. *Journal of Applied Business Research*, 11(3), str. 38-46.
134. Peloubet, M. (1946). Forensic Accounting: Its place in Today's Economy. *Journal of Accountancy*, str. 458-462.
135. Perry, M. (2002). *Stoys faces fine and lessons over Polly Peck*. (pristup: 18.03.2014.) [dostupno na: <http://www.accountancyage.com/aa/news/1784576/stoys-fine-lessons-polly-peck>]
136. Persons, O. (2006). Corporate Governance and Non-Financial Reporting Fraud. *Journal of Business & Economic Studies*, 12(1), str. 27-39.
137. Petković, A. (2010). *Forenzička revizija*. Bečej: Proleter.
138. Petković, A. (2011). Tehnike sačinjavanja lažnih finansijskih izveštaja. *Računovodstvo i revizija*, 11(10), 137-145.
139. Petrović, A., i Gaćeša, M. (2016). *Uloga finansijskog veštaka i računovodstvenog forenzičara u arbitražnim i sudskim postupcima*. (pristup: 07.05.2016.) [dostupno na: http://www.arbitrationassociation.org/wp-content/uploads/2016/04/Deloitte-Pravni_22-04-2016_final.pdf]
140. Petrović, L. (2004). Digitalni dokazi. Ziteh 04. (pristup: 15.08.2015.) [dostupno na: <http://www.singipedia.com/content/986-Digitalni-dokazi>]
141. Petrović, Z. (2009). *Računovodstvena regulativa*. Beograd: Univerzitet Singidunum.

142. Petrović, Z., Stanišić, M., & Vićentijević, K. (2016). *Revizijska regulativa*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
143. Pleskonjić, D. (2011). Zlonamerni programi. *Sigurnost računarskih mreža*. (pristup: 18.05.2016) [dostupno na: http://www.conwex.info/draganp/SRM_Predavanje_7.pdf]
144. Ponemon, L. (2015). *2015 Cost of Data Breach Study*. (pristup: 10.05.2016) [dostupno na: <https://securityintelligence.com/media/2015-ponemon-cost-of-a-data-breach-study/>]
145. Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015 čl. 209-289).
146. PWC. (2016). *Adjusting The Lens on Economic Crime*. PWC. (pristup: 10.5.2016.) [dostupno na: <http://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/pdf/GlobalEconomicCrimeSurvey2016.pdf>]
147. Ramachandran, S. (2009). *Raju brings down Satyam, shakes India*. (pristup: 10.12.2013.) [dostupno na: http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/KA09Df01.html]
148. Registracioni centar Norveške. (2011). *Kontrola rada revizora*. (pristup: 10.03.2011.) [dostupno na: www.brrg.no]
149. Rezaee, Z. (2002). *Financial Statement Fraud- Prevention and Detection*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
150. Samociuk, M., & Iyer, N. (2016). *A short guide to Fraud Risk - Fraud resistance and Detection*. NY: Routledge.
151. Savet Evrope. (2013). *Uzajamna pravna pomoć*. Beograd: Savet Evrope. (pristup: 05.04.2014.) [dostupno na: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Publications/CAR/Mutual%20Legal%20Assistance%20Manual_SE.pdf]
152. Savez računovođa i revizora Republike Srpske. (2016). *Pravilnik o uslovima sticanja profesionalnog zvanja i kontinuiranoj edukaciji za sertifikovanog forenzičkog računovođu*. (pristup 15.05.2016.) [dostupno na: <http://www.srrrs.org/?strana=sfr>]
153. Serious Fraud Office. (2016). *Publications*. (pristup 20.04.2016.) [dostupno na <https://www.sfo.gov.uk/publications/>]
154. Shilit, H. (2002). *Financial Shenanigans: How To Detect Accounting Gimmicks & Fraud in Financial Reports*. Mc Graw Hill.

155. Sifuna, A. P. (2012). Disclose or Abstain: The Prohibition of Insider Trading on Trial. *Journal of International Banking Law and Regulation*, 27(9), str.340-353
156. Sindikat sudskih veštaka Srbije. (2016). *Ciljevi i uloga organizacije*. (pristup 10.05.2016.) [dostupno na: <http://ssvs.rs>]
157. Singleton, T., Singleton, A., Bologna, J. i Lindquist, R. (2010). *Revizija kriminalne radnje i forenzičko računovodstvo*. Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, str.47
158. Soltani, B. (2010). *Revizija*. Beograd: Mate doo.
159. Stamenković, B., Balota, A., Pavličić, V., Paunović, B., & Backović, J. (2014). *Visokotehnološki kriminal*. Cetinje: OEBS Misija u Crnoj Gori.
160. Stanišić, M. (2012). *Revizija*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
161. Stanišić, M. (2014). *Odnos između interne revizije i odbora za reviziju*. Univerzitet Singidunum. (pristup: 02.10.2014) [dostupno na: <http://predmet.singidunum.ac.rs/mod/folder/view.php?id=3518>]
162. Stanišić, M., & Stanojević, L. (2007). *Revizija u bankarstvu*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
163. Stanišić, N., Petrović, Z., Vićentijević, K., & Mizdraković, V. (2014). Auditor Switching and Qualified Audit Opinion: Evidence from Serbia. *Sinteza Scientific Conference Belgrade: Singidunum University*, str. 552-558
164. Stanwick, P. A., & Stanwick, S. D. (2009). *Understanding Business Ethics*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
165. Stevanović, Č. (1976). Stav suda prema dokazima u krivičnom postupku. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, Niš: Pravni fakultet u Nišu. str. 257-272.
166. Stevanović, Č. (1980). Položaj veštaka u krivičnom postupku. *Zbornik pravnog fakulteta u Nišu*. Niš: Pravni fakultet Niš. str. 235-255.
167. Sutherland, E. (1940). White-Collar Criminality. *American Sociological Review*, 5(1), str. 1-12.
168. Sutherland, E. (1973). *On analysing Crime*. Chicago: Univesity of Chicago Press.
169. Sverige, C. (2004). *The Parmalat scandal and globalization: impact on the Italian economy*. (pristup: 15.11.2013.) [dostupno na: <http://www.wsws.org/en/articles/2004/04/parm-a17.html>]

170. Škarić-Jovanović, K. (2007). Kreativno računovodstvo- motivi, instrumenti i posledice. *Zbornik radova : Mjesto i uloga računovodstva, revizije i finansija u novom korporativnom okruženju, XI Kongres Saveza računovoda i revizora Republike Srpske*, 1-20.
171. Škulić, M. (2016). *O osnovima sumnje i indicijama*. (pristup: 15.06.2015) [dostupno na: <http://www.glas-javnosti.rs/aktuelne-vesti/2015-04-03/skulic-o-osnovima-sumnje-i-indicijama>]
172. The Economist Online. (2010). *Taking away Dell's cookie jar*. (pristup: 7.2.2014.) [dostupno na: http://www.economist.com/blogs/newsbook/2010/07/dells_sec_settlement]
173. The Rise of Forensic Accounting [Infografic] (pristup 05.05.2016.) [dostupno na: <http://www.accountexusa.com/2016/05/20/rise-forensic-accounting-infographic/>]
174. The New York Times. (1987). *A Bankruptcy In Sweden*. (pristup: 15.09.2013.) [dostupno na: <http://www.nytimes.com/1987/09/25/business/a-bankruptcy-in-sweden.html>]
175. The United States Department of Justice (2015). *Justice Department Recovers Over \$3.5 Billion From False Claims Act Cases in Fiscal Year 2015*. (pristup: 02.03.2016.) [dostupno na: <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-recovers-over-35-billion-false-claims-act-cases-fiscal-year-2015>]
176. Transparency International. (2015). *Corruption Perceptions Index 2015*. (pristup: 10.6.2016) [dostupno na: <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>]
177. Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2004). *Managing Business Ethics: Straight Talk About How to Do It Right*. NewYork: Wiley&Sons.
178. United Nations Office on Drugs and Crimes. (2004). *United Nations Convention Against Corruption*. NewYork. (pristup: 05.10.2014.) [dostupno na: http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf]
179. United States Senate. (1934). *A History of Notable Senate Investigations*. (pristup: 20.11.2013.) [dostupno na: http://www.senate.gov/artandhistory/history/common/investigations/pdf/Pecora_investigation_citations.pdf]
180. United Nations Office on Drugs and Crimes.(2013). *Comprehensive Study on Cybercrime*. Vienna: United Nations Office On Drugs And Crime. (pristup: 07.10.2014.) [dostupno na: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf]

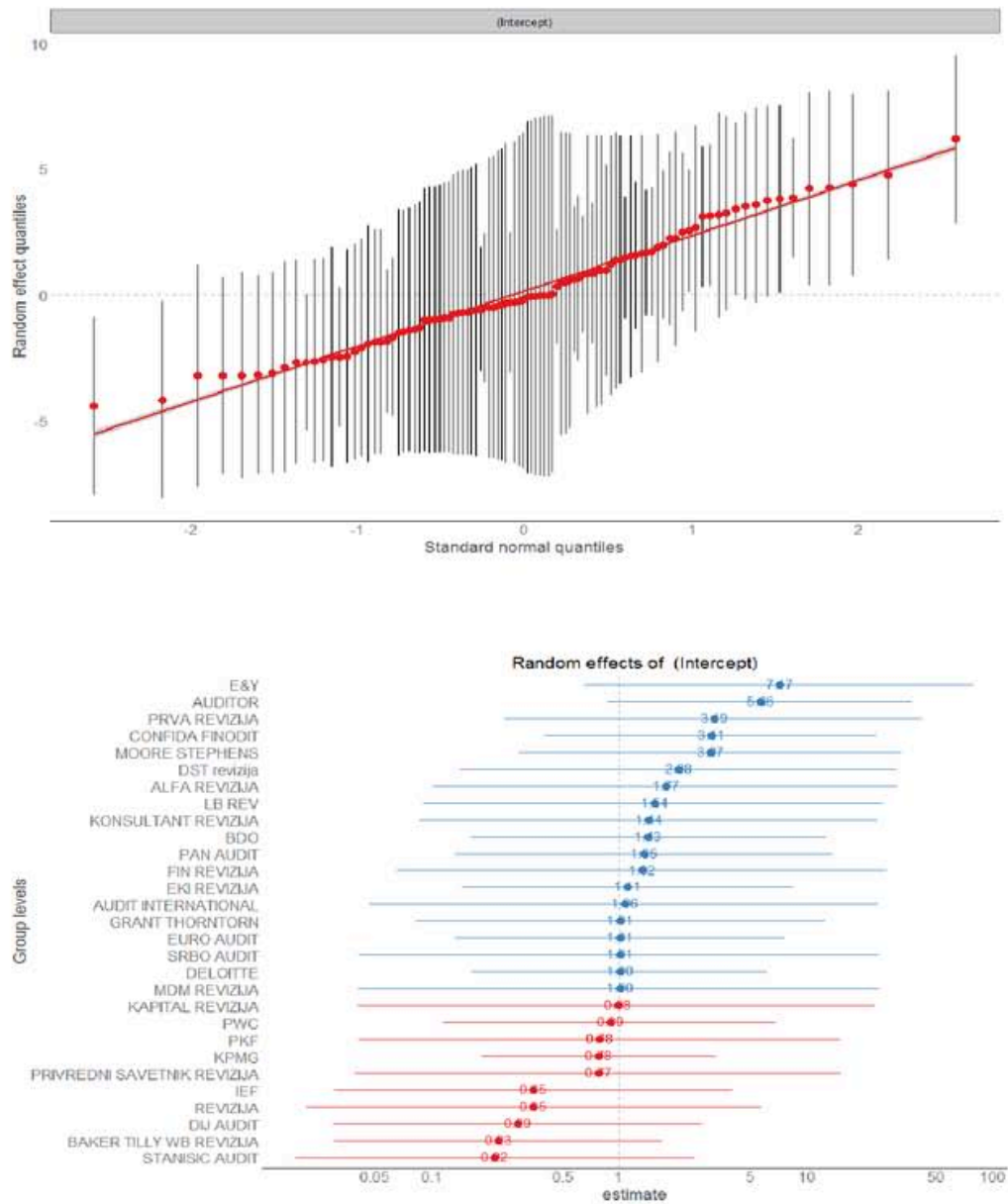
181. United Nations Office on Drugs and Crimes.(2013). *Illicit money: How much is out there?* (pristup: 07.10.2014.) [dostupno na: http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2011/October/illicit-money_-how-much-is-out-there.html]
182. Uprava za sprečavanje pranja novca. (2011). *Tipologije pranja novca u Republici Srbiji.* (pristup: 10.5.2016.) [dostupno na: www.apml.gov.rs/REPOSITORY/977_tipologije-pranja-novca-u-republici-srbiji-13-09-2011.pdf]
183. Uprava za sprečavanje pranja novca. (2015). *Izveštaj o radu uprave za sprečavanje pranja novca za period od 1.1.2015-31.12.2015. godine.* (pristup: 05.06.2016.) [dostupno na: http://www.apml.gov.rs/REPOSITORY/1580_godisnji-izvestaj-o-rad-u-za-2015-pdf-cyr.pdf]
184. US Securities and Exchange Commission. (2002). *Sarbanes-Oxley Act.* Preuzeto 10 7, 2015 sa www.sec.gov/about/laws/soa2002.pdf
185. US Securities and Exchange Commission. (2013). *Securities Act of 1933.* (pristup: 09.10.2013.): [dostupno na: <http://www.sec.gov/about/laws.shtml#secact1933>]
186. US Securities and Exchange Commission. (2013). *Securities Exchange Act of 1934.* (pristup: 09.10.2013.) [dostupno na: <http://www.sec.gov/about/laws.shtml#secexact1934>]
187. US Chamber Institute for Legal. (2013). *Fixing The False Claims Act-The Case for Compliance-Focused Reforms.* (pristup: 07.11.2013.) [dostupno na: <http://www.instituteforlegalreform.com/research/fixing-the-false-claims-act-the-case-for-compliance-focused-reforms>]
188. V.Z.C. (2014). *Srpska forenzička laboratorija dobila sertifikat.* (pristup 10.02.2016.) [dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/srpska-forenzicka-laboratorija-dobila-sertifikat/2t5s426>]
189. Van Peursem, K., Zhou, M., Flood, T. & Buttimore, J. (2007). *Three Cases of Corporate Fraud: An Audit Perspective.* University of Waikato, Accounting. (pristup: 11.15.2013.) [dostupno na: http://researchcommons.waikato.ac.nz/bitstream/handle/10289/1671/Accounting_wp_94.pdf?sequence=1]
190. Vidić, M. (2004). *Uloga i zadatak veštaka i veštačenja.* (pristup:20.04.2016) [dostupno na: <http://www.sudski-vestaci.org.rs/odabrani/odabrani-radovi-ziteh-31.pdf>]
191. Vona, L. W. (2008). *Fraud risk assessment: Building a fraud audit program.* New Jersey: Wiley and Sons.

192. Vrhovni kasacioni sud Republika Srbija. (2015). *Šematski prikaz organizacije sudova*. (pristup:23.05.2016.) [dostupno na: <http://www.vk.sud.rs/sr-lat/%C5%A1ematski-prikaz-organizacije-sudova>]
193. Vuletić, D. (2012). Napadi na računarske sisteme. *Vojnotehnički glasnik*, 60(1), str. 235-249.
194. Wells, J. (2005). When you suspect fraud. *Journal of Accountancy*, 199(6), str. 82-85.
195. Wells, J. (2011). *Corporate Fraud Handbook*. New Jersey: John Wiley & Sons.
196. Wells, J. (2011). *Principles of Fraud Examination*. John Wiley and Sons.
197. Williams, J. W. (2002). *Playing the Corporate Shell Game: The Forensic Accounting and Investigation Industry, Law, and the Management of Organizational Appearances. Doctoral Dissertation*. Toronto: York University.
198. Williamson, O. (1983). Organization Form, Residual Claimants, and Corporate Control. *The Journal of Law & Economics*, 26(2), str. 351-366.
199. Wolfe, D. T., & Hermanson, D. R. (2004). The Fraud diamond: Considering the four elements of fraud. *The CPA Journal*, str. 38-42.
200. Wutkowski, K. (2008). *SEC charges eight ex-AOL Time Warner execs*. (pristup: 11.12.2013.) [dostupno na: <http://www.reuters.com/article/2008/05/20/industry-aoltimewarner-sec-dc-idUSN1913730520080520>]
201. Zakon o borbi protiv korupcije (Sl. glasnik RS, br.97/08, 53/10, 66/11-US i 67/13-US,
202. Zakon o krivičnoj odgovornosti pravnih lica („Sl. glasnik RS“ broj 97/08)
203. Zakonik o krivičnom postupku (“Sl. Glasnik RS”, br. 72/2011, 101/2011,121/2012, 32/213, 45/2013 i 55/2014)
204. Zakon o parničnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US i 55/2014).
205. Zakon o prekršajima ("Sl. glasnik RS", br. 65/2013, 13/2016)
206. Zakon o privrednim društvima("Sl. glasnik RS", br. 36/2011, 99/2011 i 83/2014 - dr. zakon).

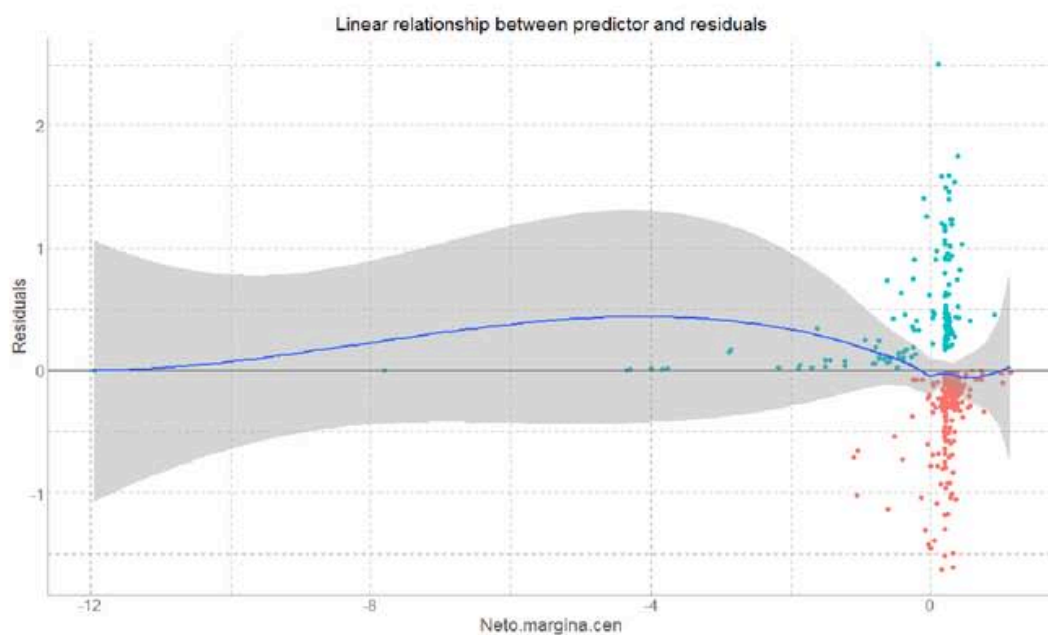
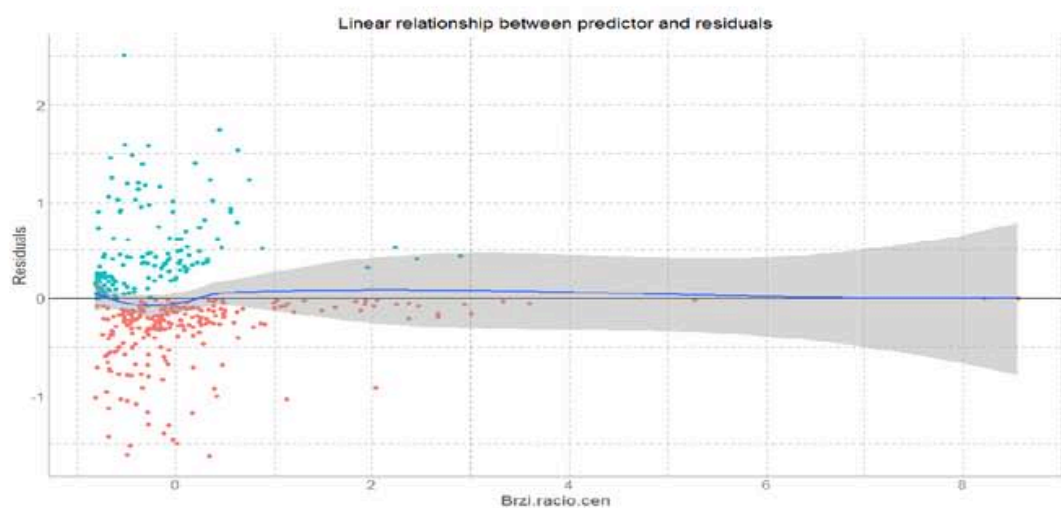
207. Zakon o privrednim prestupima ("Sl. list SFRJ", br. 4/77, 36/77 - ispr., 14/85, 10/86 (prečišćen tekst), 74/87, 57/89 i 3/90 i "Sl. list SRJ", br. 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/2001 i "Sl. glasnik RS", br. 101/2005 - dr. zakon)
208. Zakon o računovodstvu ("Sl. glasnik RS", br. 62/2013)
209. Zakon o reviziji ("Sl. glasnik RS", br. 62/2013)
210. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma ("Sl. glasnik RS", br. 20/2009, 72/2009 i 91/2010)
211. Zakon o sudskim veštacima ("Sl. glasnik RS", br. 44/2010 Zakon o sudskim veštacima, čl. 6)
212. Zakon o uređenju sudova ("Sl. glasnik RS", br. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 - dr. zakon, 78/2011 - dr. zakon, 101/2011, 101/2013, 106/2015, 40/2015 - dr. zakon i 13/2016)
213. Žarković, M., Bjelovuk, I., & Nešić, L. (2010). Naučni dokazi i uloga veštaka u krivičnom postupku: Evropski standardi kvaliteta. *Zbornik Tara*, str. 233-242

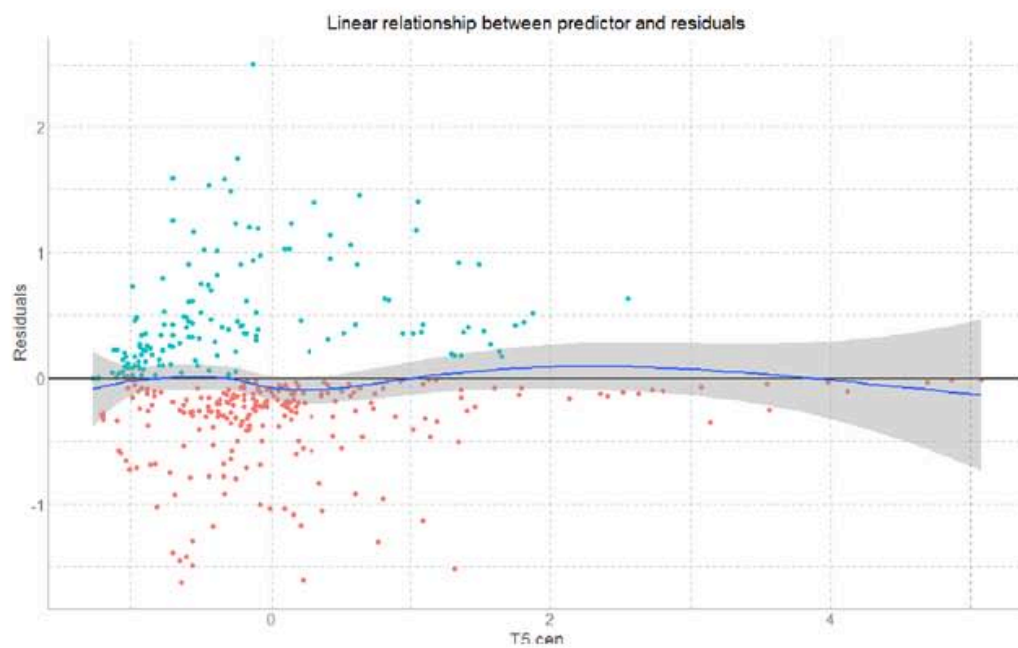
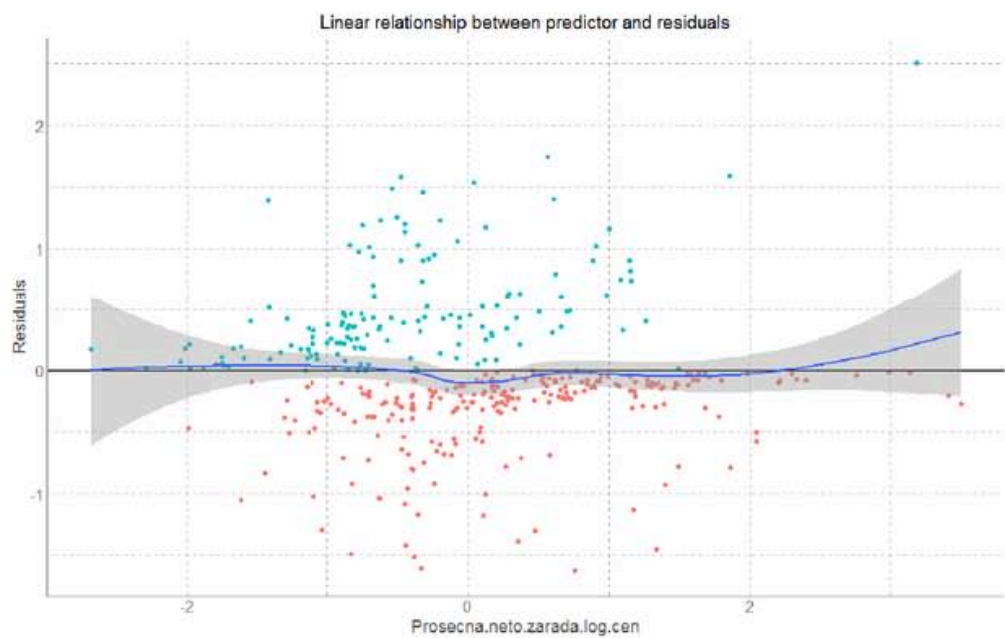
PRILOG

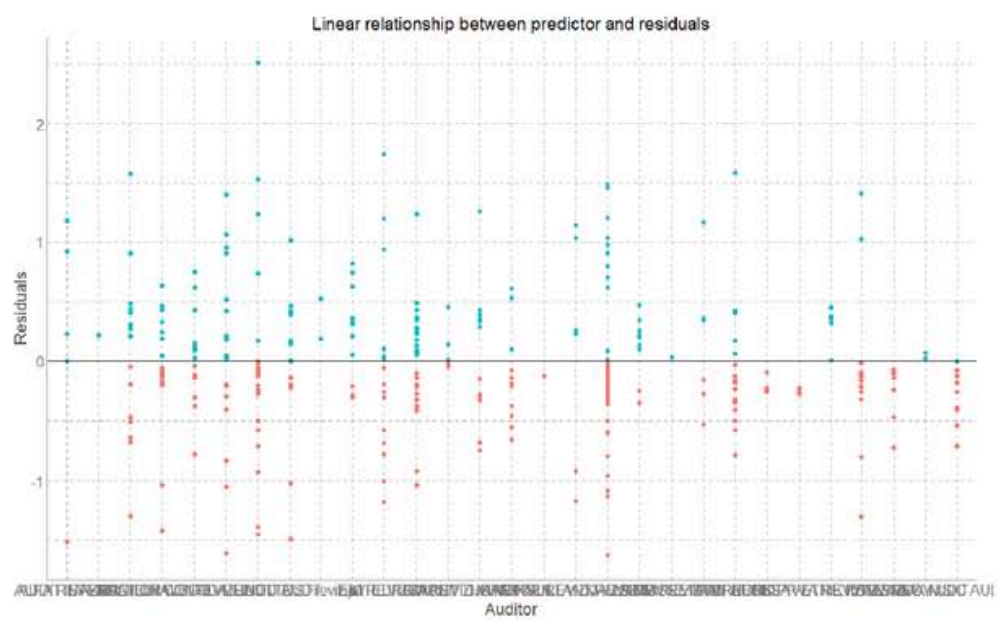
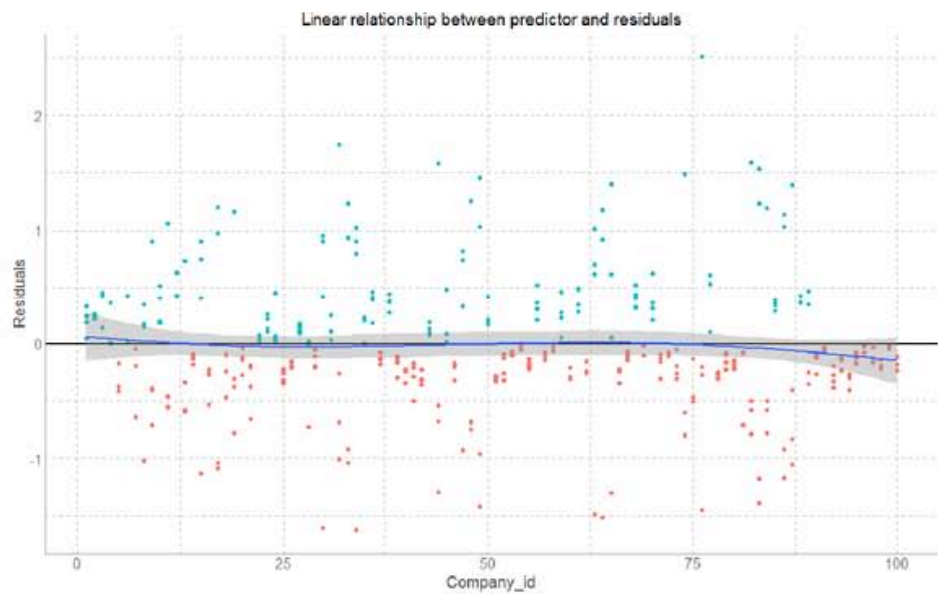
Prilog 1. Slučajni efekti za uzorkovane revizorske kuće i privredna društva

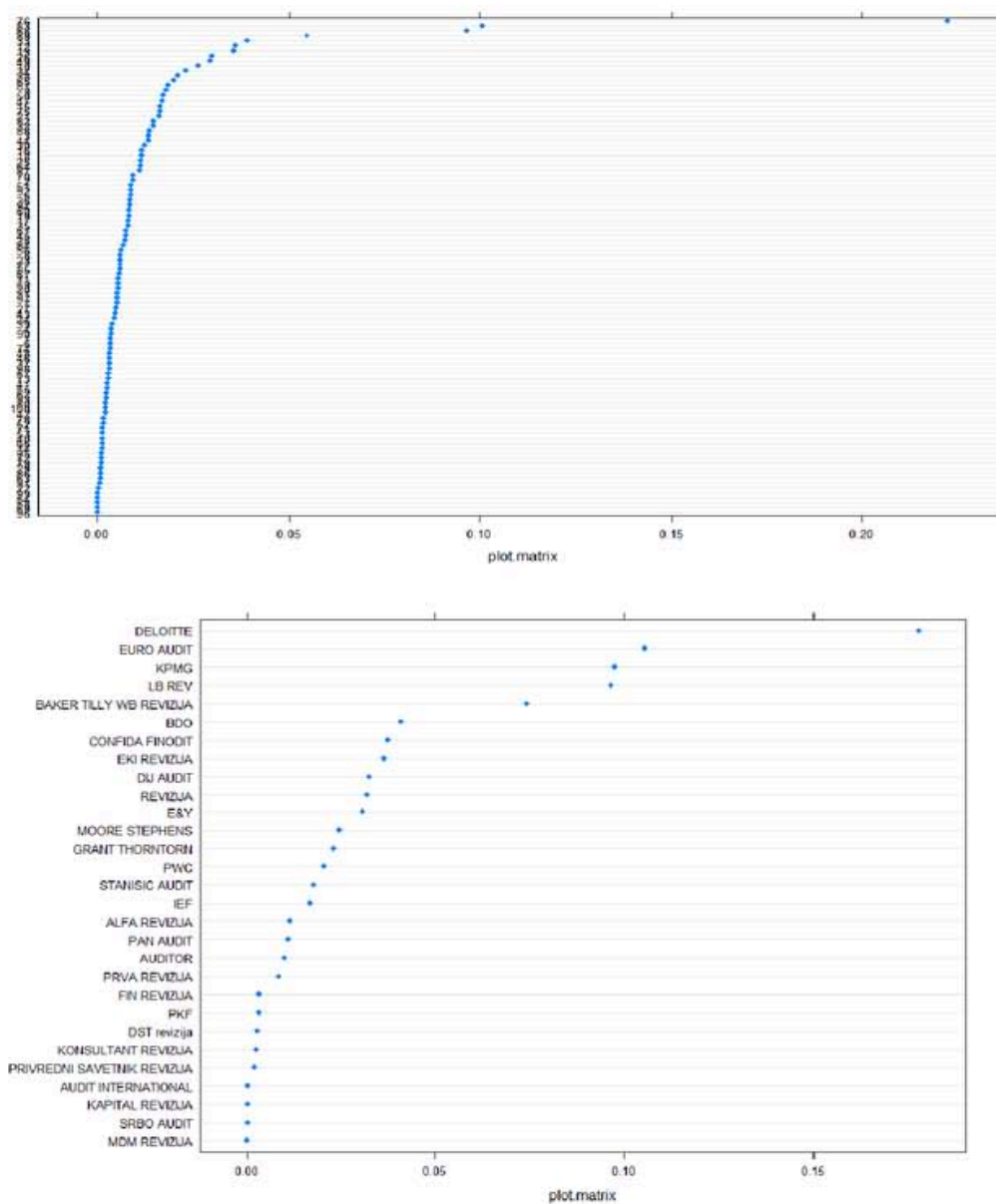
Prilog 2. Ispitivanje lineranosti veze objašnjavajućih varijabli i grešaka modela

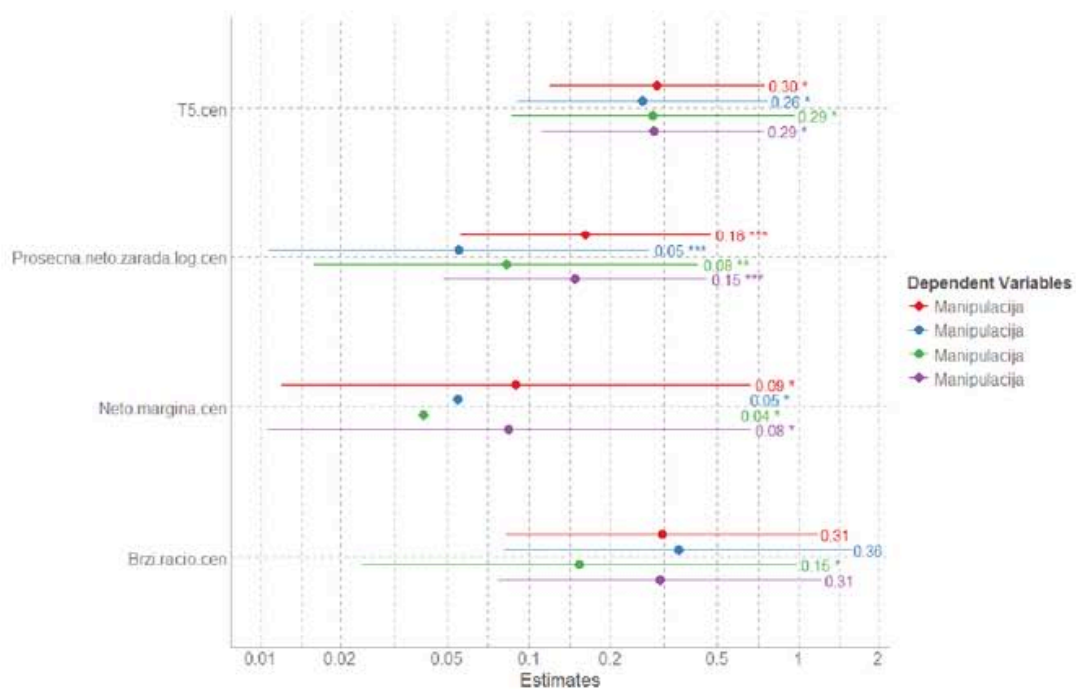

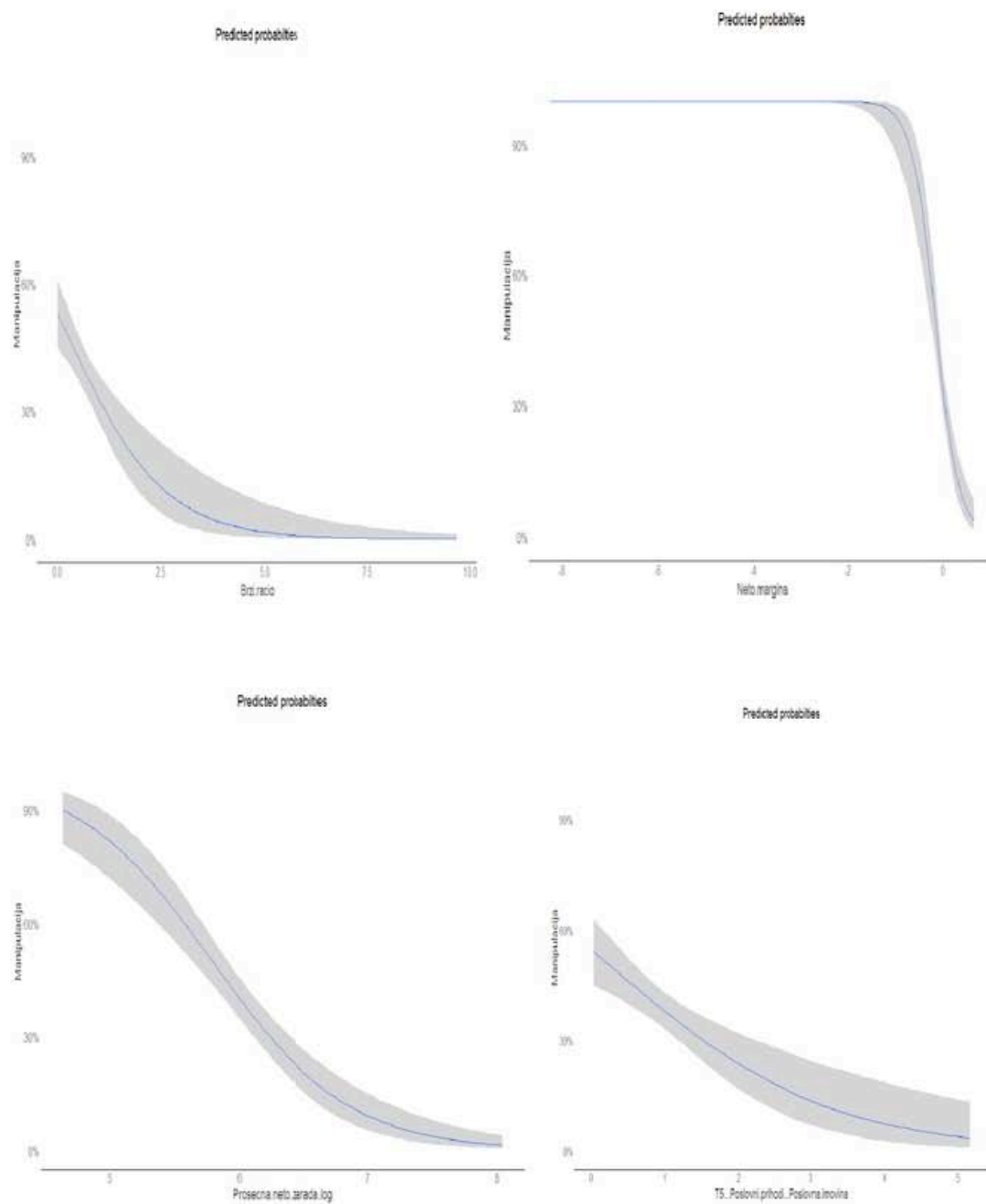
Prilog 3. Atipične observacije za uzorkovana privredna društva i revizorske kuće

Prilog 4. Poređenje modela nakon uklanjanja atipičnih observacija

Prilog 5. *Predvidene verovatnoće nepravilno iskazanog rezultata pri različitim vrednostima objašnjavajućih varijabli*

DDR - VALIDNOST DOKAZA U EKONOMSKO-FINANSIJSKOJ FORENZICI

ORIGINALITY REPORT

10%

SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	paragraf.rs Internet	886 words — 1%
2	issuu.com Internet	665 words — 1%
3	www.parlament.gov.rs Internet	506 words — 1%
4	paragrafco.co.rs Internet	428 words — < 1%
5	www.singipedia.singidunum.ac.rs Internet	292 words — < 1%
6	www.paragraf.rs Internet	261 words — < 1%
7	www.overa.rs Internet	239 words — < 1%
8	www.besplatnapravnapomoc.rs Internet	234 words — < 1%
9	Arežina, Nada, Vule Mizdraković, and Goranka Knežević. "Korišćenje interneta u visokotehnološkom kriminalu", Proceedings of the 1st International Scientific Conference - Sinteza 2014, 2014. CrossCheck	233 words — < 1%
10	pt.uninp.edu.rs	

Internet

231 words — < 1%

11 www.yihr.rs

Internet

164 words — < 1%

12 www.projuris.org

Internet

145 words — < 1%

13 Beslic, Dragana, and Ivana Beslic. "Bankruptcy of the company as a consequence of manipulative financial reporting", 10.5937, 2013.

CrossCheck

139 words — < 1%

14 www.vss.sud.rs

Internet

136 words — < 1%

15 "OTKRIVANJE PREVARA U PRIVREDNIM DRUŠTVIMA", Proceedings of the 1st International Scientific Conference - FINIZ 2015, 2015.

CrossCheck

130 words — < 1%

16 [-fitness-ads-to-encourage-you](#)

Internet

125 words — < 1%

17 www.flutterbys.com.au

Internet

120 words — < 1%

18 www.paragrafco.co.rs

Internet

111 words — < 1%

19 Malinic, Dejan. "Ethical dimensions of financial reporting quality", Ekonomika preduzeca, 2011.

CrossCheck

108 words — < 1%

20 backaput.co.rs

Internet

104 words — < 1%

21 adt.waikato.ac.nz

Internet

97 words — < 1%

22	www.aktivasistem.com Internet	96 words — < 1%
23	www.norips.org Internet	89 words — < 1%
24	www.meste.org Internet	85 words — < 1%
25	www.potpisujem.org Internet	84 words — < 1%
26	www.comparativelaw.info Internet	82 words — < 1%
27	www.kombeg.org.yu Internet	78 words — < 1%
28	Ranisavljevic, Dusko, and Darko Vukovic. "Risks of lending to small enterprises in the Republic of Serbia", Bankarstvo, 2015. CrossCheck	68 words — < 1%
29	www.ligaroma.org.rs Internet	67 words — < 1%
30	ceas-serbia.org Internet	66 words — < 1%
31	Spahić, Nataša. "Otkrivanje prevara i pronevera u finansijskim izveštajima", Proceedings of the 1st International Scientific Conference - Sinteza 2014, 2014. CrossCheck	65 words — < 1%
32	elibrary.matf.bg.ac.rs Internet	59 words — < 1%
33	energovg.co.rs Internet	56 words — < 1%
34	www.proleter.rs	

52 words — < 1 %

35 antikorupcija.yucom.org.rs

Internet

50 words — < 1 %

36 [Grubac, Momcilo. "10.5937/pravzap0-6037 = Commencement of criminal investigation according to the new Serbian Criminal Procedure Code", Pravni zapisi, 2014.](#)

CrossCheck

49 words — < 1 %

37 www.paragraf.co.rs

Internet

48 words — < 1 %

38 jetems.scholarlinkresearch.org

Internet

48 words — < 1 %

39 hrvatski-racunovodja.hr

Internet

47 words — < 1 %

40 www.stojkovic.co.yu

Internet

46 words — < 1 %

41 forums.cirad.fr

Internet

43 words — < 1 %

42 www.oecd.org

Internet

41 words — < 1 %

43 arxiv.org

Internet

40 words — < 1 %

44 www.ifrnd.org

Internet

40 words — < 1 %

45 [0350-0373, 2003](#)

Publications

39 words — < 1 %

46 etds.lib.ncku.edu.tw

39 words — < 1 %

47 Babovic, Stefan. "Criminal act of forgery and abuses of credit cards in Republic of Serbia and the Western Balkans countries", Pravo - teorija i praksa, 2015.
CrossCheck

48 Pai, Kalpana and Tolleson, Thomas D.. "INDIA'S SATYAM SCANDAL: EVIDENCE THE TOO LARGE TO INDICT MINDSET OF ACCOUNTING REGULATORS IS A GLOBAL PHENOMENON", Review of Business & Finance Studies, 2015.
Publications

49 [users.auth.gr](#)
Internet

50 Dimitrijevic, Dragomir. "The detection and prevention of manipulations in the balance sheet and the cash flow statement", Ekonomski horizonti, 2015.
CrossCheck

51 [www.forensicexp-vojvodina.org.rs](#)
Internet

52 Journal of Money Laundering Control, Volume 16, Issue 2 (2013-05-27)
Publications

53 [adattar.adatbank.transindex.ro](#)
Internet

54 [paragraflex.rs](#)
Internet

55 [etds.ncl.edu.tw](#)
Internet

56 Radović, Rajko and Mandić, Branko. "FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO I REVIZIJA I

PRANJE NOVCA", Business Consultant / Poslovni
Konsultant, 2012.

Publications

33 words — < 1%

57 www.12points.rs

Internet

33 words — < 1%

58 www.business.uiuc.edu

Internet

33 words — < 1%

59 www.vds.org.yu

Internet

33 words — < 1%

60 www.allbusiness.com

Internet

32 words — < 1%

61 www.sec.gov.rs

Internet

31 words — < 1%

62 lorist.co.rs

Internet

31 words — < 1%

63 advokatibijeljina.com

Internet

30 words — < 1%

64 "Technology Rarely Leveraged To Spot Fraud,
While Perpetrators Advance Tech-Enabled
Schemes: KPMG Stu", PR Newswire, May 24 2016 Issue

Publications

30 words — < 1%

65 Mladenov, Marijana. "The status of international
law sources in the constitutional order of Republic
of Serbia", Pravo - teorija i praksa, 2014.

CrossCheck

30 words — < 1%

66 ijens.org

Internet

30 words — < 1%

67 "Partner David Ogden Discusses FCA Reforms At
2015 Global Ethics Summit.(False Claims Act)",
Mondaq Business Briefing, March 25 2015 Issue

Publications

29 words — < 1%

68	www.crhov.co.yu Internet	28 words — < 1%
69	www.hec.fr Internet	27 words — < 1%
70	www.prvisud.com Internet	27 words — < 1%
71	www.bbs.org.hk Internet	26 words — < 1%
72	www.hbs.edu Internet	25 words — < 1%
73	Jovkovic, Biljana. "Application of evidence-collection techniques in examining the basic audit objectives in insurance companies", Ekonomski horizonti, 2014. CrossCheck	25 words — < 1%
74	budimka.rs Internet	25 words — < 1%
75	www.hlc-rdc.org Internet	25 words — < 1%
76	idbdocs.iadb.org Internet	24 words — < 1%
77	Kurtanović, Senada and Sead, Mušinbegović. "SOFTWERSKA PODRŠKA DU PONTOVOM MODELU PRIMJENE RAČUNOVODSTVENE POLITIKE PRIZNAVANJA PRIHODA, TE NJIHOV UTICAJ NA FINANSIJSKI POLOŽAJ PREDUZEČA", Business Consultant / Poslovni Konsultant, 2013. Publications	24 words — < 1%
78	Mrvic-Petrovic, Natasa. "Effectiveness of electronic monitoring applied as integral part of alternative criminal sanctions or measures", Nauka bezbednost policija, 2015.	24 words — < 1%

79	Salinger. Encyclopedia of White-Collar & Corporate Crime Publications	24 words — < 1%
80	"Chief Finance Officer.", European Union News, March 2 2015 Issue Publications	23 words — < 1%
81	nccuir.lib.nccu.edu.tw Internet	23 words — < 1%
82	www.windsorwealth.com Internet	23 words — < 1%
83	www.cemi.cg.yu Internet	23 words — < 1%
84	www.serbialaw.eu Internet	23 words — < 1%
85	ufh.netd.ac.za Internet	23 words — < 1%
86	Bešlić, Ivana, Dragana Bešlić, and Vladimir Zakić. "DATA MINING TEHNIKE ZA OTKRIVANJE LAŽNOG FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA", Proceedings of the 1st International Scientific Conference - Sinteza 2014, 2014. CrossCheck	22 words — < 1%
87	www.networkideas.org Internet	22 words — < 1%
88	www.denetimnet.net Internet	22 words — < 1%
89	news.cincinnati.com Internet	22 words — < 1%
90	Jaffar, Nahariah. "The Effect of the External Auditors' Ability to Assess Fraud Risk on	21 words — < 1%

91 Labudovic-Stankovic, Jasmina. "Money laundering in insurance", Evropska revija za pravo osiguranja, 2013.

CrossCheck

21 words — < 1%

92 0085-6320, 2005

Publications

21 words — < 1%

93 www.lawlists.net

Internet

21 words — < 1%

94 Çabuk, Adem and Yücel, Elif. "ADLİ MUHASEBECİLİK MESLEĞİ VE TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA", Journal of Accounting & Finance, 2012.

Publications

21 words — < 1%

95 Eser, Levent Yahya and Birinci, Nagihan. "Transfer Fiyatlandırma Etik Midir?", TISK Academy / TISK Akademi, 2014.

Publications

20 words — < 1%

96 www.criminalisticassociation.org

Internet

20 words — < 1%

97 Managerial Auditing Journal, Volume 18, Issue 8 (2006-09-19)

Publications

19 words — < 1%

98 www.orh.uqam.ca

Internet

19 words — < 1%

99 paragraflex.co.rs

Internet

19 words — < 1%

100 BoranijaŠević, Vladimir. "NOVI ZAKON

19 words — < 1%

101	www2.ihh.hj.se Internet	19 words — < 1%
102	strategie-aims.com Internet	18 words — < 1%
103	0003-2565, 2007 Publications	18 words — < 1%
104	accrev.ekonomika.be Internet	18 words — < 1%
105	www.zajednoprotyvkorupcije.org Internet	17 words — < 1%
106	www.azil.rs Internet	17 words — < 1%
107	europeanpolicy.org Internet	17 words — < 1%
108	www.astoria.rs Internet	17 words — < 1%
109	www.nsar.org.rs Internet	17 words — < 1%
110	www.atlantagacommercialrealestate.com Internet	17 words — < 1%
111	www.imrc.ie.edu Internet	17 words — < 1%
112	srbijaupokretu.org Internet	17 words — < 1%
113	www.mediafreedom.rs Internet	17 words — < 1%

114	Kolb. Encyclopedia of Business Ethics and Society Publications	17 words — < 1%
115	0350-0373, 2007 Publications	16 words — < 1%
116	www.advokatskakancelarijabeograd.com Internet	16 words — < 1%
117	www.mikro.co.yu Internet	16 words — < 1%
118	www.nkrim-au.com Internet	16 words — < 1%
119	Teed, Dan G.. "LEGISLATION OF ETHICS IN THE EARLY YEARS OF THE SECURITIES AND EXCHANGE COMMISSION", Review of Business & Finance Studies, 2013. Publications	16 words — < 1%
120	"Justice Department Recovers Over \$3.5 Billion From False Claims Act Cases in Fiscal Year 2015.", Legal Monitor Worldwide, Dec 4 2015 Issue Publications	16 words — < 1%
121	Publications	15 words — < 1%
122	www.iiasa.org.za Internet	15 words — < 1%
123	Ilic, Goran. "The criminal procedure code and legal safety several examples of practice deviations influenced by the criminal procedure code", Nauka bezbednost policija, 2014. CrossCheck	15 words — < 1%
124	"False Claims Act - proof of liability - Eastern District of Tennessee rules that statistical extrapo", Harvard Law Review, May 2015 Issue	15 words — < 1%

-
- 125 Smith, G. Stevenson. "The past, present, and future of forensic accounting.(In Focus)", The CPA Journal, March 2015 Issue
Publications 14 words — < 1%
-
- 126 Eaton, Rachael A. Lindell, Catherine A. . "American Robins (*Turdus migratorius*) and Cedar Waxwings (*Bombycilla cedrorum*) vary in use of cultiva", The Wilson Journal of Ornithology, March 2016 Issue
Publications 14 words — < 1%
-
- 127 Corporate Governance, Volume 14, Issue 2 (2014-09-16)
Publications 14 words — < 1%
-
- 128 www.dpem.tuc.gr
Internet 14 words — < 1%
-
- 129 Accounting, Auditing & Accountability Journal, Volume 7, Issue 4 (2006-09-19)
Publications 14 words — < 1%
-
- 130 accounting.rutgers.edu
Internet 14 words — < 1%
-
- 131 eprints.um.edu.my
Internet 14 words — < 1%
-
- 132 pretraga.krstarica.com
Internet 13 words — < 1%
-
- 133 www.state.gov
Internet 13 words — < 1%
-
- 134 www.revuegouvernance.ca
Internet 13 words — < 1%
-
- 135 aessweb.com
Internet 13 words — < 1%

136	Mitrović, Vladimir, and Ivana Mitrović. "Effective competition policy in the function of corruption preventing in the economy", Socioeconomica, 2014. CrossCheck	13 words — < 1%
137	www.harvardilj.org Internet	13 words — < 1%
138	www.paragraflex.co.rs Internet	13 words — < 1%
139	Radović, Rajko and Lalić, Srdjan. "FORENZIKA - DETEKTOR PRIVREDNOG KRIMINALA I PREVARA", Business Consultant / Poslovni Konsultant, 2014. Publications	13 words — < 1%
140	Pivić, Nezir. "INSTITUCIONALNI I PRAVNI POLOŽAJ TUŽIOCA PREMA ZAKONU O KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE", Anali Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zenici, 2012. Publications	13 words — < 1%
141	www.economiaefinanza.org Internet	13 words — < 1%
142	Bell, Kella Kicklighter Lee, Tanya M. Gu. "An examination of the effect of demographic variables and personality traits on students' valuations", Academy of Accounting and Financial Stud, Jan 2016 Issue Publications	12 words — < 1%
143	warrington.ufl.edu Internet	12 words — < 1%
144	MENGİ TARHAN, Banu. "Hile denetiminde yetkinliklerin değerlendirilmesi - hile karosu", İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası (İSMMMO), 2012. Publications	12 words — < 1%

145	KNEZEVIĆ, Snežana; MARKOVIĆ, Milanka and IVKOVIĆ, Aleksandar. "CORRELATION AND REGRESSION ANALYSIS OF SERBIAN BANKING SECTOR", Metalurgia International, 2013. Publications	12 words — < 1%
146	Beslic, Ivana, and Dragana Beslic. "Publication of the accounting policies in accordance with IAS 8", Skola biznisa, 2013. CrossCheck	12 words — < 1%
147	www.icaew.co.uk Internet	12 words — < 1%
148	"Modernization of Property Disclosures for Mining Registrants.", Federal Register, June 27 2016 Issue Publications	12 words — < 1%
149	www.wbiconpro.com Internet	11 words — < 1%
150	panonijasped.co.rs Internet	11 words — < 1%
151	www.orkis.hr Internet	11 words — < 1%
152	danpritchard.com Internet	10 words — < 1%
153	Bogićević, Vesna. "PRIMJENA REVIZIJE POSLOVANJA U SAVREMENIM USLOVIMA", Business Consultant / Poslovni Konsultant, 2013. Publications	10 words — < 1%
154	kipnotes.com Internet	10 words — < 1%
155	answers.yahoo.com Internet	

10 words — < 1%

156 www.fes.hr
Internet

9 words — < 1%

157 migracije.org
Internet

9 words — < 1%

158 www.ujn.sr.gov.yu
Internet

9 words — < 1%

159 Miljković, Marko; Filipović, Sanja and Tanasković, Svetozar. "Profitability of Serbian Banking Sector During Global Economic Crisis", Industry / Industrija, 2013.
Publications

9 words — < 1%

160 "CRNOGORSKI EKONOMSKI TRENDovi",
Montenegro Economic Trends/14513617, 20100401
Publications

9 words — < 1%

161 Ilic-Popov, Gordana. "Criminal offence of disclosing official secret in Serbian tax law", Nauka bezbednost policija, 2014.
CrossCheck

9 words — < 1%

162 www.24x7.co.yu
Internet

9 words — < 1%

163 www.revizija.co.yu
Internet

9 words — < 1%

164 www.latrobefinancialmanagement.com
Internet

9 words — < 1%

165 Kalić, Ismet. "SPECIFIČNOSTI PRIPREMNIH RADNJI GODIŠNJEG OBRAČUNA ZA 2015. GODINU", Business Consultant / Poslovni Konsultant, 2016.
Publications

9 words — < 1%

166	fedetd.mis.nsysu.edu.tw Internet	9 words — < 1%
167	www.ceibs.edu Internet	9 words — < 1%
168	news2uoil.blogspot.com Internet	9 words — < 1%
169	www.theifp.org Internet	9 words — < 1%
170	Mujčić, Almina. "FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO: ALAT ZA OTKRIVANJE PREVARA I KORUPCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI", Business Consultant / Poslovni Konsultant, 2014. Publications	9 words — < 1%
171	www.helsinki.org.rs Internet	8 words — < 1%
172	www.proz.com Internet	8 words — < 1%
173	Managerial Auditing Journal, Volume 20, Issue 3 (2006-09-19) Publications	8 words — < 1%
174	Williamson, C.J. Brodie, J. Goss, B. Yal. "Corallina and Ellisolandia (Corallinales, Rhodophyta) photophysiology over daylight tidal emersion: ", Marine Biology, Sept 2014 Issue Publications	8 words — < 1%
175	1820-0958, 2005 Publications	8 words — < 1%
176	education.muprs.org Internet	8 words — < 1%

177	www.iimeuro.uns.ac.rs Internet	8 words — < 1%
178	www.emeraldinsight.com Internet	8 words — < 1%
179	www.kbkbroker.rs Internet	8 words — < 1%
180	www.sostelefon.org.rs Internet	8 words — < 1%
181	Marinković, Darko. "SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U REPUBLICI SRBIJI - NORMATIVNI ASPEKTI I POSTIGNUTI REZULTATI", Journal of Criminal Justice Issues (Kriminalisticke teme)/15125505, 20070301 Publications	8 words — < 1%
182	Clark. Encyclopedia of Law and Society Publications	8 words — < 1%
183	www.bgnekretnine.net Internet	8 words — < 1%
184	Mujanović, Eldan. "PRANJE NOVCA KAO GLOBALNI SIGURNOSNI IZAZOV (STANJE U BOSNI I HERCEGOVINI)", Journal of Criminal Justice Issues (Kriminalisticke teme)/15125505, 20071101 Publications	8 words — < 1%
185	0353-8648, 2003 Publications	8 words — < 1%
186	Kikanovic, Ramiz, and Sandra Milosevic. "The impact of financial crisis on accounting reform with special reference to the situation in the Republic of Serbia", Skola biznisa, 2012. CrossCheck	8 words — < 1%
187	www.kpa.edu.rs	

8 words — < 1 %

- 188 Kovacevic, Damir, and Branko Krga. "Basic elements of the law on international restrictive measures", Vojno delo, 2015.

CrossCheck

8 words — < 1 %

- 189 Vodinelic, Vladimir. "Prohibition of plagiarism and the right to quotation in science", Pravni zapisi, 2015.

CrossCheck

8 words — < 1 %

- 190 Danilo, Stevandic. "Regulations in the legal system of the Republic of Serbia", Pravni zapisi, 2012.

CrossCheck

8 words — < 1 %

- 191 Bejatovic, Stanko. "Efficiency of criminal procedure as international legal standard and reform of criminal procedure legislation of Serbia: Standard and practice", Nauka bezbednost policija, 2015.

CrossCheck

8 words — < 1 %

- 192 Kavgić, Aleksandar. "UTICAJ RAČUNARSKIH PROGRAMA ZA PREVOĐENJE NA NORMATIVNU ISPRAVNOST SINHRONIZOVANIH I TITLOVANIH PREVODA", Annual Review of the Faculty of Philosophy / Godisnjak Filozofskog Fakulteta, 2011.

Publications

8 words — < 1 %

- 193 www.komoraizvrsitelja.rs

Internet

8 words — < 1 %

- 194 0350-2112, 2007

Publications

8 words — < 1 %

- 195 csrc.ncsl.nist.gov

Internet

8 words — < 1 %

196	0013-3264, 2004 Publications	8 words — < 1%
197	www.bc.edu Internet	8 words — < 1%
198	Milosevic, Sandra, and Ramiz Kikanovic. "Regulatory framework for financial reporting in Serbia", Ekonomija teorija i praksa, 2014. CrossCheck	8 words — < 1%
199	www.etonacademy.org Internet	8 words — < 1%
200	chnm.gmu.edu Internet	8 words — < 1%
201	Meditari Accountancy Research, Volume 24, Issue 3 (2016) Publications	7 words — < 1%
202	0353-8648, 2005 Publications	7 words — < 1%
203	Jovic, Vojislav. "Environmental policy challenge crime in Republic Serbia and its impact on environmental safety", Megatrend revija, 2014. CrossCheck	7 words — < 1%
204	Opromolla, Gabriella Maccarini, Michela. "The control system in the Italian banking sector: recent changes in the application of Legislative D", Journal of Investment Compliance, Summer 2010 Issue Publications	7 words — < 1%
205	Dinic, Slavica. "Innovations in the criminal legislation of Republic of Serbia: The crime of 'abuse of power' and the crime of 'abuse of position of the person responsible'", Pravo - teorija i praksa, 2014. CrossCheck	6 words — < 1%

Bozic, Branko, Dragana Milicevic, Rajica Mihajlovic, and

206 Christoph Jochheim-Wirtz. "Real estate valuation in the Republic of Serbia", Tehnika, 2014. 6 words — < 1%
CrossCheck

207 Primorac, Damir. "SVJEDOK POD IMUNITETOM (SVJEDOK POKAJNIK) U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE", Collected Papers of the Faculty of Law in Split, 2013. 6 words — < 1%
Publications

EXCLUDE QUOTES OFF
EXCLUDE BIBLIOGRAPHY ON

EXCLUDE MATCHES < 5 WORDS